

Tartalom

FALUSZEMINÁRIUMI KUTATÓMŰHELY: A SZIE-TŐL AZ MRTT-IG

Nagyné Molnár Melinda, egyetemi docens – Vidék- és Területfejlesztési Tanszék, MATE VFGI 4

KOGNITÍV KUTATÁSOK: FALVAINK TÉR-KÉPE

Nagyné Molnár Melinda, egyetemi docens – Vidék- és Területfejlesztési Tanszék, MATE VFGI ... 14

A MEZŐGAZDASÁG SZEREPÉNEK VIZSGÁLATA A HELYI FEJLESZTÉSEKBEN

Ritter Krisztián, egyetemi docens – Vidék- és Területfejlesztési Tanszék, MATE VFGI..... 25

HELYIERŐFORRÁS-ALAPÚ GAZDASÁGI FEJLESZTÉSEK VIZSGÁLATA

Kovács Csaba József, kutató – Agrárközgazdasági Intézet..... 39

A NÉPESEDÉSI FOLYAMATOK ÉS A HELYI IDENTITÁST ERŐSÍTŐ TÉNYEZŐK VIZSGÁLATAI

Lőrinc Balázs, PhD hallgató – Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem GRTDI..... 48

TÖRÉSVONALAK ÉS KITÖRÉSI LEHETŐSÉGEK VIZSGÁLATA MAGYAR FALVAK TÁRSADALMÁBAN

Mezei Martin, PhD hallgató – Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem GRTDI..... 62

A VIDÉKI TÁRSADALOM ATTITÚD-VIZSGÁLATA

Gerencsér Ilona, kutató – Agrárközgazdasági Intézet 70

A HELYI SZOCIÁLIS ELLÁTÓRENDSZER ÉS OKTATÁS SAJÁTOSSÁGAINAK VIZSGÁLATA

Bogárdi Tünde, egyetemi adjunktus – Eszterházy Károly Katolikus Egyetem..... 83

A FALVAK, VIDÉKI PERIFÉRIÁK HÁZIORVOSI ELLÁTÁSHOZ VALÓ HOZZÁFÉRÉSÉNEK HELYZETE ÉS LEHETŐSÉGEI

Bálint Csaba, kutató –Agrárközgazdasági Intézet, egyetemi adjunktus – Budapesti Corvinus Egyetem..... 94

ELŐSZÓ

Ha a minden dolgok kezdetét keressük, időben vissza kell mennünk 2006-ba. Szervezet-átalakulás a Szent István Egyetemen, zajló rendszerváltó folyamatok az országban... Gyakran teáztunk együtt mi hárman: néprajzkutató kollégám: Deáky Zita, Madarász Imre, a szociológus kolléga, és én. Így utólag, hihetetlen inspiráló közeg volt ez. Tanakodtunk a képzéseink jövőjéről, és arról, hogy vajon mi, a tudományos élet szereplői, vajon mit tehetnénk azért, hogy kutatásaink egyszerre szolgálják a szakmánkat, a szakmai fejlődésünket, és szolgálják a vidéki térségek felemelkedését, no meg a szakemberképzést is. Ugyan nem egyik napról a másikra, de szép lassan megfogalmazódott egy „faluszeminárium” gondolata. Előbb inkább csak mint civil kezdeményezés működött, majd mint tantárgy, végül, mint kutató műhely az egykori Gazdaság- és Társadalomtudományi Karhoz tartozóan. Az Acta Regionis Rurum jelenlegi, azaz 16. kötete egy speciális kiadás. A gödöllői Szent István Egyetemről elindult Faluszemináriumi Kutatóműhely történetét mutatja meg néhány tanulmányon keresztül olyanok tollából, akik maguk is átérték a Műhely korszakait. Apropót a számvetésre az adott, hogy 2021-ben ebből alakult meg a Magyar Regionális Tudományi Társaság Faluszemináriumi Kutatóműhelye önálló tagozatként.

Nagyné Dr. Molnár Melinda
tagozatvezető
MRTT Faluszemináriumi Kutatóműhely

Gödöllő, 2022.december

MRTT
Faluszemináriumi
KUTATÓMŰHELY

FALUSZEMINÁRIUMI KUTATÓMŰHELY: A SZIE-TŐL AZ MRTT-IG VILLAGE SEMINAR RESEARCH WORKSHOP: FROM SZENT ISTVÁN UNIVERSITY TO HUNGARIAN REGIONAL SCIENCE ASSOCIATION

Nagyné Molnár Melinda, egyetemi docens – Vidék- és Területfejlesztési Tanszék, MATE VFGI

Melinda, Nagy-Molnár, associate professor – Department of Rural and Regional Development MATE

Absztrakt

A vidéki tér átalakulási folyamata a modernkori urbanizáció kezdete óta gyors változásokkal jellemezhető. A változások nyomán új típusú megélhetési formák jelentek meg a vidéki életterben, jelentős társadalmi mobilitást, funkcionális átalakulást vonva maga után (Enyedi 1988). Az átalakulási folyamatnak mindig voltak nyertesei és vesztesei. A népszámlálásokhoz, mikrocenzusokhoz kapcsolódó adatgyűjtés sokféle hasznos információval szolgál a folyamatok nyomon követésére. Ugyanakkor a „kemény” statisztikai elemzések önmagukban nem alkalmasak a társadalmi, gazdasági jelenségek mélyebb értelmezésére, leírására. A gödöllői Szent István Egyetem keretei között a faluszemináriumi kutatások 2006-es életre hívásának célja az volt, hogy néhány konkrét helyszínen mélyebb vizsgálatokat folytatva dokumentálhassuk a változások irányát, a folyamatok stációit azzal a céllal, hogy a jelenkori vidéki életter állapotrajzát realisabban és árnyaltabban láthassuk. Célunk volt az is, hogy a gödöllői Szent István Egyetem mindenekelőtt vidékfejlesztési képzéseihez kapcsolódva, a jövő szakemberei számára gyakorlati terepet nyújthassunk a vidék valóságos társadalmi, gazdasági folyamatainak mélyebb megismerésére.

Abstract

The process of transformation of rural space has been characterized by rapid changes since the beginning of modern urbanization. As a result of the changes, new forms of subsistences appeared in the rural areas. Therefore, social mobility intensified and the settlements have been functionally transformed (Enyedi 1988). There have always been winners and losers in the transformation process. Data collection related to censuses and microcensuses provides a wide range of useful information for tracking processes. At the same time, “hard” statistical analyzes alone are not suitable for a deeper interpretation and description of social and economic phenomenon. At Szent István University we founded the Village Seminar Research Workshop (2006) in order to document the direction of the changes and the stations of the processes by conducting deeper studies in some specific locations, with the aim of seeing the state diagram of the contemporary rural living space in a more realistic and nuanced way. We also had an educational goal. Our aim was to provide students studying rural development with practical knowledge for a deeper understanding of the real social and economic processes of the countryside.

A Faluszemináriumi Kutatóműhely kutatási keretrendszerének kialakítása

Az 1989-es politikai rendszerváltást követően számos, a falvak életét is meghatározó társadalmi, gazdasági tényező jelentősen megváltozott, új kihívások elé állítva az ott élőket. A kárpótlás, a privatizáció, a szövetkezeti átalakulás törvénybe iktatása a vidéki gazdaságban és társadalomban is alapvetően új helyzetet teremtett. A gazdasági, társadalmi, politikai átrendeződések nyomán a tér és a társadalom értéke is újraértelmeződött. A falvak és városok egy része hanyatlásnak indult, más falvak és városok számára viszont épp a rendszerváltás tette lehetővé a kiugrást.

A hazai szakemberek között a rendszerváltást követően létrejött egy vidék-kutató bázis a néprajzostól a faluszociológusig, a társadalom-földrajzostól a település-tervezőig, sokféle szakmát építve magába. A rendkívül sokféle szakmai jelenlét a falu (vidék)-kutatásokban, úgy vélem, összefügg azzal, hogy az elmúlt harminc esztendő világosan rámutatott egyrészt arra, hogy a falvaink átalakulásának pusztán néprajzi, vagy mondjuk gazdaságföldrajzi vizsgálata nem segít abban, hogy átfogóan értelmezhesük a vidéki problémákat, keressük az átalakuló értékeket, és találjunk megoldást is a felmerülő kérdésekre. Másrészt az idő arra is rámutatott, hogy egy térség versenyképessége nem csupán a városok versenyképességén múlik. Az, hogy a gazdaság motorjai az urbánus terek; az, hogy a társadalmi, gazdasági innovációk is zömmel itt születnek meg, az a tény, hogy országunk népességének nagyobbik fele ma már város lakó, nem mond ellent annak, hogy ahhoz, hogy egy térség hosszú távon stabil társadalmi, gazdasági pozícióban legyen; ahhoz, hogy jó döntések születessenek a területi tervezésben, nem csupán a városi tér „természetrájtát” kell jól megismerni. Nem elegendő tehát csak arra fókuszálni, hogy a rendszerváltást követően a globális társadalmi, gazdasági trendekhez való alkalmazkodás miként ment/mehet végbe a városokban. Ezekből ugyanis nem vezethetők le egyértelműen a falvakban végbemenő változások; akkor sem, ha tudjuk, hogy ugyanazon globális társadalmi, gazdasági kihívásoknak kell a falvaknak is megfelelnie (Nagyné Molnár 2015).

A falusi, vidéki társadalmi, gazdasági viszonyok értelmezésére tehát számos kutatás indult a földrajztudomány, a szociológia, a közgazdaságtudomány, az agrártudomány, a politikatudomány területén. Ugyanakkor a születő munkák kisebbik részének volt kitűzött célja terepi mélyfúrás is végezni.

A gödöllői Szent István Egyetemen 2006-ban három különböző tudományterület kutató-tanára: Deáky Zita (néprajz), Madarász Imre (szociológia) és jómagam társadalomföldrajzos kutatóként egy monitoring-rendszer kidolgozásába kezdtünk. Abból indultunk ki, hogy a társadalmi, gazdasági folyamatok nem kísérhetőek maradéktalanul, teljes mélységükben figyelemmel kizárólag a rendelkezésünkre álló statisztikai elemzések alapján. Szükséges a tér néhány pontján folyamatos megfigyeléseket végezni, az országos, a regionális folyamatok helyi megnyilvánulásait, következményeit regisztrálni. A SZIE GTK, valamint a SZIE Regionális Tudományok Doktori Iskola, későbbi nevén Enyedi György Regionális Tudományok Doktori Iskola maximálisan támogatta, mentorálta ezt a kutatási irányt. És bár a Műhely szakmai köre időről időre szükségszerűen átrendeződött (érkeztek újabb kutatók, míg mások elkerülve Gödöllőről kiléptek), voltak és ma is vannak alapelvek. Ilyen alapelv, hogy trendmonitorozásra építünk. Ennek lényege a változások időbeli nyomon követése. A hipotézis-tesztelő monitorozással pedig a prognosztizált változások bekövetkezését kísérjük figyelemmel. Mindezekkel a végső célunk a társadalmi, gazdasági, területi összefüggések mélyebb

megértése. A Műhelyben zajló szakmai munka kialakulásának történetét, működésének lényegét a következő fejezetekben foglalom össze.

A Faluszemináriumi Kutatások gondolati előzményei a SZIE-n

Amikor a gödöllői Szent István Egyetemen 2006-ban a korábban megnevezett kutató-kollégákkal együtt megálmodtuk a „Faluszemináriumot”, abból indultunk ki, hogy a falukutatás történetileg is megfogalmazott céljai és a jelenkori céljaink (a rendszerváltás utáni vidéki átalakulás dokumentálása) eredendően összhangba hozhatóak. Az is motivált bennünket, hogy a falukutató munka ma is jól szolgálhatja a jövő vidék-kutatóit, de általában a vidéki térbe irányuló szakemberképzést is, ami a Szent István Egyetem képzési profilját is jól támogathatja. És mivel a falukutatás nagy történeti múltra visszatekintő módszertannal rendelkező mozgalom; adatbázisok, gyűjtések is rendelkezésre állnak, ezért ezt a kutatást, úgy véltük, nem elkezdni, hanem folytatni kell (Nagyné Molnár 2017).

A kérdés csak az volt, milyen előzményekhez nyúlhatunk vissza? Mivel a Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Karának jogelődjén (akkori néven: Közgazdaságtudományi Kar Mezőgazdasági Osztálya), Gödöllőn már az 1920-as évek elején működtek országos jelentőségű falukutatói programok, így volt mihez nyúlni. Elődöknek tekinthetők többek közt Teleki Pál, Györffy István, Ihrig Károly, Czettler Jenő, akik a falu társadalomtörténeti, néprajzi, szociográfiai és szociálpolitikai kérdéseiről Gödöllőn is tartottak magántanári előadásokat (Deáky 2007, hivatkozása Walleshausen 1995-re).

A történeti előzményeket vizsgálva a gödöllői falukutatók legnagyobb formátumú neve Steinecker Ferenc, aki a 30-as években számos fiatal kutatót indított el a pályán. Többek között innen indult el *A néma forradalom* (1937) című nagy port kavaró mű szerzője is, Kovács Imre, aki itt, Gödöllőn, a mai Egyetem jogelőd intézményében tanult (Hévey 1941).

Az adaptált Újszászy-módszertan

Föltárva a gödöllői falukutató műhely történeti előzményeit, és vizsgálva annak korabeli kortársait, végül arra a következtetésre jutottunk, hogy módszertani kidolgozottsága, komplex látásmódja okán a 20. század harmincas éveiben a Sárospataki Református Főiskolán működő, Újszászy Kálmán nevéhez kapcsolódó mozgalmat újítjuk fel és adaptáljuk a jelenkori viszonyokhoz (Nagyné Molnár 2017). Újszászy mellett szólt, hogy gondolatai ma is meglehetősen időszerűek: „*az ismeretlen magyar falunak a felfedezése a magyar jövő egyik legnagyobb horderejű feladata. Ami a magyar falura általában áll, az hatványozott mértékben érvényes az egyes, a konkrét magyar falura [...] A mamut falvak és az apró falvak egyaránt várják a felfedezésüket és ezen felfedezésen keresztül [...] a magyar életbe bekapcsolásukat.*” (Újszászy 1934. 13.) Az általa kidolgozott falukutatói módszertan (1936), és a faluszemináriumi munka tematikája (1934) aktualizálással ma is hasznosítható alapmű. Az aktualizálás szükségességét nemcsak az eltelt 90 év indokolta, hanem az is, hogy Újszászy Kálmán módszertana nagyon célzottan a lelkészképzésnek volt alárendelve. Érthetően számára a református teológián az elsődleges cél az volt, hogy a köré csoportosuló fiatal teológushallgatók számára segítséget adjon, hogy majdan ki-ki a vidéken élő közösségeket lelkipásztorként jobban tudja majd szolgálni. Ugyanakkor útmutatása általában is megállja a

helyét; azaz valamennyi, a (vidéki) közösségek szolgálatában tevékenykedő mai szereplőnek is szól: „Amint a [...] civilizált ember a humanitás magaslatait járja, nemcsak a nagy egész, a teljes emberi közösség bontakozik ki előtte, hanem megszerzi azt a semmi más módon meg nem szereshető perspektívát is, amely képessé teszi arra, hogy a nagy emberi közösségen belül, annak értékeit adó (lokális) közösségek értékeit is objektíven szemlélhesse.” (Újszászy 1934. 4.)

A Faluszemináriumi Kutatómozgalom munkájának részletes kidolgozásában tehát Újszászy Kálmán munkájára alapoztunk. A 2006-ban elindult Faluszemináriummal a célunk az volt, hogy a rendszerváltás után különösen felgyorsult falusi átalakulás dokumentálásra kerüljön. A területi folyamatok monitoringozása volt tehát a cél, azaz a társadalmi, gazdasági folyamatok változásának nyomon követése néhány kiválasztott helyszínen, ahová terveink szerint időről időre visszatérve nyomon követhetővé válnak az időbeli elmozdulások is. Ez a koncepció újszerű célkitűzés volt, és újszerű megvalósítás a regionális tudományi szakmában működő kutatóműhelyek között.

A Faluszemináriumi Kutatóműhely szakmai munkájának kialakítása csapat-érdem: Madarász Imre 2006-2008 közt, Deáky Zita 2006-2012 közt, és alapítóként jómagam 2006 óta végzem benne folyamatosan a munkát. Természetesen azóta más kutató kollégák is becsatlakoztak a Szent István Egyetemről: 2012-2017 között Kassai Zsuzsanna, valamint 2017 óta Ritter Krisztián. Minden kutató, így jómagam is ebben a műhelyben a saját tudományos profilomhoz kapcsolódó kutatómunkát végzem el, de nem atomizáltan, hanem szakmai közösségben, adott esetben reflektálva egymás tapasztalatára is.

Ami az adaptált Újszászy-módszertant illeti, ez azt jelenti, hogy a sárospataki elődnek megfelelően, a mindenkori kutató munkánkat mi is két részre bontottuk: egy ún. „*belső*” és egy „*külső*” munkára. Ahogyan Újszászy írja: „*belső jelzővel illetjük a falukutató munkának azt az ágát, amely nem a faluban [...] hanem a szemináriumi helységben folyik.*” (Újszászy 1934. 10.) Ez a *belső* munka a mi gyakorlatunkban is összetett. Az egyik legfőbb cél, hogy ennek keretében előkészítsük a *külső* „*falu-munkát*”. A másik célunk pedig, hogy a terepi munka eredményeit feladatunk legvégén összegezzük és publikáljuk. A *külső munka* a faluszemináriumi munkának azon része, amely a falvakban folyik.

Az általunk kialakított rendszerben a falukutatás minden évben részben, vagy egészben megújuló csapattal a tavaszi félévben indul. Diákjaink eredendően a Szent István Egyetem hallgatói, de voltak vendégként néprajzhallgatóink az ELTE-ről, és geográfus hallgatónk, szociológia tématerületen doktoranduszunk is a Debreceni Egyetemről. A szemináriumi keretek közt folyó *belső munka* első lépésében a leendő falukutató fiatal diákjainkkal megkezdjük a szakirodalmi forrásgyűjtést, hogy mindenki alaposan felkészülhessen az adott évben kutatási helyként kijelölt falura vonatkozó legszükségesebb alapismeretekből. A falura vonatkozó alapismereteket több irányból válogatjuk: foglalkozunk egyrészt a falukérdéshez általában kapcsolódó szakirodalmakkal, másrészt azokkal a tanulmányokkal, cikkekkel, monográfiákkal, melyek a konkrét, vizsgálandó helyszínnel kapcsolatosak. Ezen munka teszi lehetővé, hogy később kialakítsuk a tényleges kutatási irányokat, a terepi kutatás konkrét céljait, és hogy kidolgozzuk a szükséges vizsgálati módszertant. Minden résztvevő hallgató önálló kutató: saját (a képesítésének, érdeklődésének, és természetesen a vizsgálandó helyszínnek megfelelő) témát választ. A módszertan kialakításánál fontos kihangsúlyozni, hogy nincs egységes, minden témához, minden helyszínhez jól adaptálható módszertan; ezért egyedileg (a

faluhoz), és egyénileg (minden egyes témához külön-külön) történik a kutatás módszertanának kialakítása (Nagyné Molnár 2015).

A félévnyi előkészület után következhet az ú.n. *külső munka*, azaz a nyári terepi információgyűjtés. Erre *több napos* tábor formájában kerül sor. A *több* napra Újszászy is nagy hangsúlyt fektetett: a rövid kiszállások ugyanis nem pótolják a tartós kintléletet, nem tesznek lehetővé mélyebb megismerést. Természetesen a rövid kiszállásoknak is van helye és értelme: a tábort megelőzően a tábort szervező, vezető kollégák számára ajánlott, mert általa kiépíthető az a kapcsolatrendszer, amely a tábor működése szempontjából rendkívül hasznos. A tábor időtartamát minden esetben úgy alakítjuk, hogy *hétfégi napok* is beleessenek az ottlétünkbe, mert így nem csupán a falusi hétköznapokba van belevetésünk, hanem a szabad- és vasárnapokba is. Valamennyi táborunkban vasárnap – követve az Újszászy-féle faluszemináriumi kutató hagyományokat – a helyi istentiszteleteken, miséken megmerülünk a közösség szakrális életében. Ezt nem csupán hagyománytiszteletből tesszük, és nem is csak azért, mert ez a falvak közösségi életének kutatása szempontjából fontos. Ennek segítségével minden esetben közösségünk lesz a falubeliekkel, ami rövid és hosszú távon is nagyon fontos a faluszemináriumi kutatásaink szempontjából (Nagyné Molnár 2015).

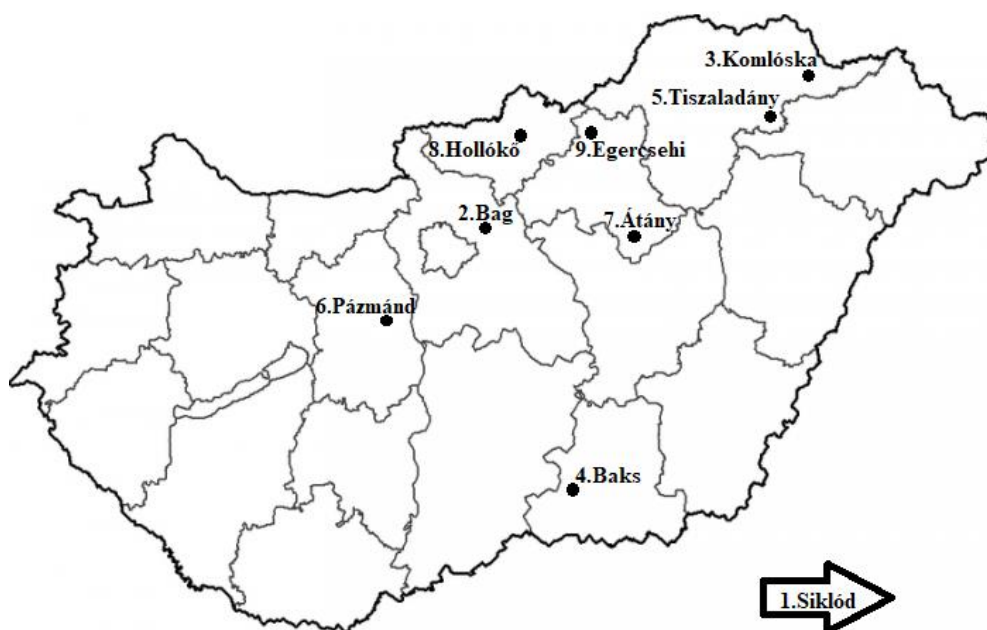
A diákok elszállásolásában is visszanyúltunk a falukutató hagyományokhoz. Eredetileg törekedtünk arra, hogy házaknál fogadják be a hallgatóinkat, akárcsak Újszászy idejében. Ez a gyakorlat azért jó, mert a falubeliekkel egy fedél alatt töltött idő nagy segítséget nyújt az informálódásban, lehetőséget ad más perspektívából is megismerni a helyi viszonyokat. Itt fontos azonban megjegyezni, hogy ez főként a „mozgalmunk” kezdetén működött jól. Az, hogy ennek mostanra beszűkültek a lehetőségei az oka a falusi turizmus, a falusi vendéglátás terjedése. Ez, mint üzleti kínálat, kiegészítő megélhetési forma felülírta a szállásadásnak, vendéglátásnak a korábbi lehetőségeit. A szállásaink ma már egyre inkább fizető vendégéjszakákat nyújtó helyeken történik. Ragaszkodunk ugyanakkor ahhoz a hagyományhoz, hogy a táborainkban kialakítunk egy, a falubeliektől távol eső bázis-helyet, amely azt a célt szolgálja, hogy időnként kutatói „gyűlést” tartunk, és a menet közben szerzett tapasztalatokat, felmerült kérdéseket átbeszélhessük. A tábor utolsó napjával a terepi munka hivatalosan befejeződik, ám sok esetben további információk gyűjtése érdekében a kutató tanárok és diákok saját szervezésben még visszatérnek a helyszínre (Nagyné Molnár 2015).

A külső munka végeztével, a gyűjtött anyag feldolgozásával folytatódik a *belső munka*. Munkánk során ugyanis nem elégszünk meg a terepi tapasztalatszerzéssel. Sem az adatgyűjtés, sem a terepi tapasztalat ugyanis önmagában elégtelen ahhoz, hogy kialakuljon előttünk a falu tényleges képe. Teljessé az ismeret akkor lesz, amikor az adatokat, a tapasztalatokat összegezzük, összevetjük, összefüggéseiben értékeljük. Ennek első lépése a vonatkozó irodalom és a gyűjtött adatok, információk (kérdőíves felmérések adatai, statisztikai adatok, interjúk információi, fotódokumentumok stb.) rendszerezése egyes témakörök (pl. megélhetés, közösségi élet, elérhetőség stb.) köré. A megismerés, adat- és anyaggyűjtés végén a gyűjtött fotókat, a kérdőíves felméréseink adatait, az egyéb statisztikai és más jellegű dokumentációkat papír és/vagy elektronikus adatrögzítéssel mentett formában információs-bázisba rakjuk össze. Amikor a falura vonatkozó ismeretek rendszerezve a rendelkezésünkre állnak, akkor foghatnak a falukutatóink a faluról általuk vállalt egy-egy téma megírásához. A tanulmánykészítés során statisztikai táblázatok, szemléltető térképek, ábrák, grafikonok is készülnek.

További célként tűztük ki, hogy a falvakról összegyűlt ismeretanyag (mely a megélhetéstől, a lakossági infrastruktúrák működésén át a helyi közösségek szerveződésének föltérképezéséig számos kérdést érint) végső soron tanulmánykötetbe épülve, mintegy a vizsgált tér monografikus leírása egy időpillanat láttelekeként publikálásra kerüljön. A tanulmányok közlésének helye egy általunk alapított periodika lett. Az Acta Regionis Rurum két szerkesztővel (Deáky Zita és Molnár Melinda) indult útnak 2007-ben. Deáky Zita 2012-ig volt szerkesztő is, majd 2012-től 2017-ig Kassai Zsuzsanna látta el mellettem a szerkesztői feladatot. A periodika azóta minden évben az évi kutatásokból összeállt tanulmányokat rendez egybe. Hallgatói és oktató-kutatói munkák gyűjteménye, melynek írásai természetesen érthető okokból nem egyenletes színvonalúak, de mindenképp igényesen íródnak. 2012 óta a kötetünk lektoráltan jelennek meg, angol nyelvű absztrakttal. Az Acta Regionis Rurum ma már az MTA IX. és X. Osztályai által is a tudományos folyóiratok sorában jegyzett minősítésű periodika.

A kutatások földrajzi lehatárolása

1. térkép: A Faluszemináriumi Kutatóműhely kutatási helyszínei

Forrás: saját szerkesztés

Megjegyzés: a számok egyben a kutatás sorrendjét is jelzik

A Faluszemináriumi Kutatóműhely célja tehát, hogy választott mintahelyeken, a megismerés fókuszába tett falvak értékeit, jellegzetességeit, problémáit feltárjuk, dokumentáljuk. A kiválasztott mintahelyek mindegyike valamilyen vidék-jelenség típuszordozója (1. táblázat). 2007 óta összesen kilenc település került a mintavételi helyek sorába: Siklód (Hargita megye, Románia 2007 és 2008), Bag (Pest megye 2009, 2017), Komlóska (Borsod-Abaúj-Zemplén megye 2010, 2018), Baks (Csongrád megye 2011, 2019), Tiszaladány (Borsod-Abaúj-Zemplén

megye 2012, 2020), Pázmánd (Fejér megye 2013, 2021), Átány (Heves megye 2014, 2022), Hollókő (Nógrád 2015), Egercsehi (Heves 2016) (1. térkép).

1. táblázat: A gödöllői Faluszemináriumi kutatások bázishelyei

<i>Kiválasztott település</i>	<i>A típus, amit képvisel</i>
Siklód (Hargita megye)	Határon túli (Románia) teljes egészében magyarlakta, népességvesztő zsákfalú, a Sóvidék „turizmus-iparának” árnyékában.
Bag (Pest vármegye)	A népi hagyományait őrző Galga-menti falu, ma már a Budapesti agglomeráció peremén, sajátos kettős identitással: a hagyományt képviselő tősgyökeresek, és a növvő számú modernizációt képviselő betelepültekkel, megoldásra váró cigány szegregációs problémákkal.
Komlóska (Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye)	Ruszin falu sajátos kulturális és nyelvi identitással, idegenforgalmi törekvésekkel, egyedi önkormányzati kezdeményezésekkel.
Baks (Csongrád-Csanád vármegye)	Egy fiatal alapítású alföldi falu, mely közigazgatási önállósodással jött létre egy másik településről való leválasztódással (Sövényháza). Ópusztaszer kevéssé ismert „testvére.” Jelenleg az önkormányzati „etnobiznisz” egyik „fellegvára”.
Tiszaladány (Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye)	Egy hagyományos élő agrárfalu (nagyállat-tartásra, gabona- és takarmánytermesztésre specializálódva) a Taktaközben a Tokaji világörökség helyszín szomszédságában, turisztikai lehetőségekkel.
Pázmánd (Fejér vármegye)	Egy turisztikailag frekventált övezet (Velencei-tó) peremén, a Budapesti és a Székesfehérvári agglomeráció közelségében elhelyezkedő, társadalmi innovációiról nevezetes, felmorzsolódóban levő szlovák nemzetiséggel rendelkező falu.
Átány (Heves vármegye)	Egy halmozottan hátrányos helyzetű térség települése, a paraszti hagyományokra épített megújulással, jelentős cigány kisebbséggel, integrációs projektekkel
Hollókő (Nógrád vármegye)	A tájvédelmi, népi építészeti, műemlékvédelmi szakma által „felülről” megmentett Világörökség-falu, a turisztikai attrakcióvá válás csúcán.
Egercsehi (Heves vármegye)	A hagyományos agrármegélhetés mellett egy egykori mélyművelésű szénbányászattal foglalkozó, rendszerváltáskor lezárult bányász-múltú, kétarcú, a lehetőségeit kereső falu.

Forrás: szerkesztette a szerző

Falukutatásaink kiválasztott helyszíneinek első mélyfúrása 2016-ban lezárult. 2017-ben megkezdtük a visszatérést a korábbi helyszíneinkre. Ezzel lehetővé vált az ún. *trendmonitorozás*. Ennek lényege a tér társadalmi, gazdasági vonatkozású *időbeli* változásainak a követése. Visszajárva a kutatási helyszínekre, azzal, hogy nem egy időszokban vizsgálódunk, a feltárt gazdasági, társadalmi, területi jellegzetességekben nem csupán pillanatképeket látunk, hanem láthatóvá válik a *változások iránya* is. Fontos és kívánatos ugyanis, hogy egy-egy konkrét mélyfúrás eredményeinek összegzése után a területi vizsgálat a konkrét helyszínen ne szakadjon meg. A hosszabb időtávon keresztül végzett monitoringozás ugyanis lehetővé teszi, hogy a település/térség gazdasági, társadalmi jelenségeinek mélyebb összefüggéseit is megértsük. A területi folyamatok ilyenféle monitoringozása tehát a tér *folymatos megfigyelését* jelenti. A trendmonitorozás során 2017-ben az első hazai helyszínünkre, Bagra tértünk vissza. 8 év után, 2017-ben újra felkerestük a falut a kérdéseinkkel. 2018-ban hasonló módon Komlóskára, 2019-ben Baksra, 2020-ban Tiszaladányra, 2021-ben Pázmándra, 2022-ben pedig Átányra tértünk vissza.

Kutatói célkitűzések, vizsgált kérdések, módszerek

A Faluszemináriumi Kutatóműhely születésétől kezdve interdiszciplináris. A kutatómunka során a vizsgált helyszínek átfogó megismerése a cél. És bár minden helyszínhez egyedi kutatói kérdések, kutatási koncepció tartozik, vannak irányok, amiknek vizsgálatára mindenhol szükség van:

- A társadalom-kutatásban minden esetben történik demográfiai vizsgálat, számos esetben ifjúságkutatás is, feltárandó a jövő kilátásait.
- Ugyancsak társadalom-kutatás az egy-egy konkrét korcsoporthoz, társadalmi státuszhoz kapcsolódó intézmények vizsgálata. Gyakran kerül fókuszba a közoktatás helyzete, a szociális gondozás, a szociális peremlét és az egészségügyi ellátás működésének vizsgálata.
- Igyekszünk feltárni a közösségi kezdeményezéseket, a civil szervezeteket, a civil aktivitást, beleértve a szakrális közösség(ek) vizsgálatát is. Újabban a helyi közösségi média közösségformáló szerepét is vizsgáljuk.
- Mentális térképezés segítségével vizsgáljuk a helyi társadalom kötődését, identitását, a saját településükhöz, de vizsgáljuk a település és a tágabb térségről a helyiekben kialakult mentális összbenyomást is.
- Egy saját módszertan kidolgozásával (tér-érték-elemzés) vizsgáljuk a települések térszerkezeti adottságait.
- Megvizsgáljuk a település közlekedésföldrajzi helyzetét általában, valamint a fontosabb ellátó-szolgáltató kereskedelmi, üzleti, ügyintézési biztosító intézmények megközelíthetőségét, elérhetőségét.
- Külön vizsgáljuk a települések megélhetési lehetőségeit. Igyekszünk megismerni a helyi megélhetés alternatíváit, és az ingázás lehetőségeit is.
- Fontos kérdésként kerül elő az önkormányzat településgazdálkodásának és a lakossággal való kapcsolatának vizsgálata.

Ami a kutatások előkészületeit illeti, a konkrét vizsgálati helyszínről publikált szakirodalmi források tanulmányozása mellett szükséges hangsúlyt fektetni a dokumentumelemzés módszerére is, melynek segítségével jelentések, térképek, pályázatok, programok

dokumentációját ismerhetjük meg különböző kérdésekben. Ami az adatbázis-használatot illeti, ezek forrásai főleg az Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer (TeIR), a KSH által üzemeltetett Területi Statisztikai Adatok Rendszere (TSTAR), de használunk papír alapon rendelkezésre bocsájtott jelentéseket, adatközléseket is. Ugyancsak információt szolgáltató módszer a közösségi médiaoldalak tartalom-elemzése.

Szinte minden kutatott téma megkívánja, hogy a hozzá kapcsolódó releváns információkkal rendelkező szereplőkkel interjú is készüljön. Ezzel a „puha” módszerrel olyan információk és vélemények feltérképezése a cél, amely a nem ismert, vagy nem teljesen tisztázott ok-okozati összefüggések megértéséhez szükséges. A falukutatás során általában a strukturált, *zárt interjúk* formáját alkalmazzuk, amikor előre kialakított forgatókönyv mentén gyűjtjük az információt. Ugyanakkor alkalmazzuk a kötetlen beszélgetéseken alapuló *informális* módot is.

A személyes megfigyelés, mint módszer olyan, tapasztalaton alapuló információszerzésre szolgál, amivel közelebb juthatunk egy-egy helyi jelenség, intézmény, program stb. mechanizmusához. A *részvétel nélküli megfigyelés* során úgy gyűjtünk információt, hogy a kutatás során végig kívül helyeződünk, csak szemléljük a folyamatokat, jelenségeket. Ilyen például a tér-érték-elemzés, vagy a mentális térképezés. A *résztevő-megfigyelés* során a folyamatban résztvevőként is jelen vannak a kutatók (pl. a helyi gazdaságfejlesztés vizsgálatában).

A kérdőíves felmérésünket minden esetben háztartásokra vonatkoztatva tervezzük és szerkesztjük meg azzal a fontos kitételrel, hogy egy háztartásból csak egy kérdőív születhet. A kérdőívezés során arányos mintavételre törekszünk, azaz a rövidebb utcákból kevesebb, a hosszabbakból több mintát veszünk. A település méretétől is függően nagyjából minden 4., 5. háztartásba jutunk el. A kérdőíves felméréseink tartalmi vázát még a kezdetekkor készítettük el. Ezt bővítjük, alakítjuk, adaptáljuk a monitoring-vizsgálatunk során az egyes helyszínekhez, a szükséges kutatási irányokhoz.

A Faluszemináriumi Kutatóműhely mint mozgalom

A Faluszemináriumi Kutatóműhely idővel kinőtte az egyetemi kereteit. A Műhely kutató munkájának eredményei a MTA IX. osztályon (Regionális tudomány) belül működő Magyar Regionális Tudományi Társaság előtt is ismertek voltak, köszönhetően annak, hogy a IX. osztály területi tagozatai között a Közép-magyarországi Tagozatnak egy állandó munkacsoportjává vált (www.faluszeminarium.hu). Amikor megfogalmazódott, hogy érdemes volna a száz évvel korábbi hagyományokhoz hasonlóan a falukutatásokat mozgalommá emelni, 2020-ban tárgyalások indultak arról, hogy miként lehetne ennek a lehetőségét megteremteni. Ennek a közös gondolkodásnak lett az eredménye, hogy egy évvel később megalakult a Magyar Regionális Tudományi Társaság új tagozata Faluszemináriumi Kutatóműhely néven.

Ebben a kötetben célunk Faluszemináriumi Kutatóműhelyünk bemutatása a remélhetőleg mozgalommá szélesedő kapcsolatok küszöbén. E kötet tanulmányai segítségével szeretnénk megmutatni a főbb kutatási irányainkat, melyeket olyan szerzőtársak írtak, akiknek sok évnyi szakmai munkája van a Műhely életében. Hosszú távú célunk az, hogy a földrajzi térben szétszórva működő vidék-kutatások között szakmai hálózat jöhessen létre a falu-vidékkutatásban hozzánk hasonló módon elkötelezett kutatók között.

Irodalomjegyzék

- Deáky, Z. (2007): A gödöllői falukutató hagyományok újjáélesztése a SZIE Gazdaság- és Társadalomtudományi Karán. *Acta Regionis Rurum* 1. 3-9 pp
- Enyedi, Gy. (1988): A városnövekedés szakaszai. Akadémiai Kiadó Budapest
- Hévey, L. (1941): Steinecker Ferenc emlékezete. Klny. A Magyar Gazdák Szemléjéből. 1941. május
- Nagyné Molnár M. (2015): Falukutató hagyományok és azok megújítása Gödöllőn. In: Smid Bernadett (szerk): *Minden dolgok folytatása...* ISBN 97899632847160 pp. 151-173
- Nagyné Molnár M. (2017): A SZIE Faluszeminárium, mint speciális vidék-kutató műhely. *Pro Scientia Ruralis* 2017/1.pp.912-101
- Újszászy, K. (1934): A Faluszeminárium. A Sárospataki Ref. Főiskola Faluszemináriumának Füzetei. Sárospatak, 1934.
- Újszászy, K. (1936): Útmutatás a magyar falu tanulmányozásához. Sárospatak, 1936
- Walleshausen, Gy. (főszerk.) (1995): Jubileumi emlékkönyv 1920-1995. Gödöllői Agrártudományi Egyetem I-II. Gödöllő

1.kép: Kapu a vidék világára (Siklód 2007)

KOGNITÍV KUTATÁSOK: FALVAINK TÉR-KÉPE

COGNITIVE RESEARCH: SPATIAL VIEW OF OUR VILLAGES

Nagyné Molnár Melinda egyetemi docens – Vidék- és Területfejlesztési Tanszék, MATE VFGI

Melinda, Nagy-Molnár associate professor – Department of Rural and Regional Development MATE

Absztrakt

A faluszemináriumi kutatómunkánk mentális térképezés lehetőségeire építő részében abból indulunk ki, hogy a valós földrajzi tér egyéneknél őrzött lenyomata olyan rejtett, vagy legalábbis nehezen felszínre hozható rétegeit is képes megmutatni a helyi viszonyoknak, ami a helyi társadalom közösségi gondolkodásáról, saját identitásáról szólva segít valóságosabb képet kapni. A reális helyzetkép fontos a falu közösségének, menedzsmentjének abban, hogy erősítsék a pozitív értékítéletet, és – amennyiben lehetséges – negligálják azt, ami problémásnak mutatkozik.

Abstract

In the part of our research work based on the possibilities of mental mapping, we start from the fact that the imprint of the real geographical space preserved in individuals can show hidden or at least difficult to surface of the local society, its own identity, and the internal social connections. This is important because, it helps to describe the social conditions of the settlement more faithfully. On the other hand it helps the village's community and management to strengthen the positive value judgment and – as far as possible – to solve one part of the local problems.

A mentális térképezés jelentősége

A 20. század hatvanas éveiben nagy jelentőséggel bírt Lynch főként nagyvárosokban (Boston, Jersey City és Los Angeles) végzett kutatása, mely alapján igazolta, hogy a városok lakói által rajzolt, illetve a velük készült interjúk alapján megalkotott térképeken rögzített információk összefüggnek az egyes társadalmi, kulturális csoportokra jellemző kognitív reprezentációkkal (Lynch 1960). Lynch mentális térképezésnek nevezett módszerével jobban megismerhetővé váltak a városok szerkezeti elemei. Az akkori kísérlet mára népszerű vizsgálati módszer lett. Használatát nemcsak a városi terek működésének jobb megismerése indokolja, hiszen a falvakban is leképeződik mindaz, ami a városokban is; ezeknek a működését is jó tisztán látni.

A mentális/kognitív térképezés határán áll számos tudománynak, mint például a geográfiának, a szociológiának, a szociálpszichológiának. Ezeknek a kutatásoknak közös vonása, hogy egyéni véleményeken keresztül, az egyéneket egy közösség elemeként úgy vizsgálja, ahogyan ők szubjektíve látják az őket körülvevő világot. Abból indulunk ki, hogy a minket körülvevő világ különbözőképp hat az egyénre. Bizonyos hatások egyesekre jobban, másokra kevésbé hatnak.

A szakirodalomban a *mentális* és a *kognitív* térkép fogalma sokszor keveredik. Éppen ezért érdemes néhány alapvető megállapítást tenni a két fogalom kapcsán. Elég általános az a megközelítés, mind a pszichológiában (a környezetpszichológiában is), a szociológiában és a térrel foglalkozó társadalomtudományokban is, hogy a két kifejezés szinonim. Mások elválasztják egymástól a két fogalmat. *Mentális térképen* általában egy, az adatközlők által rajzolt térképet értenek a kutatók, amelynek révén az alkotott kép csupán a kognitív tér leképeződése, amely esetleges, és függ az előhívás helyzetétől. Devlin (2001) ebből vezette le, hogy a mentális térképek egyrészt egyéniek, másrészt szituatív jellegűek.

Down és Stea (1973) a kognitív térképezés fogalmát használja a kutatásaiban. Megközelítésükben ez egy lényegében modellalkotással végződő folyamat, amely a térbeli környezetről alkotott vélemények összességéből születik meg. Értelmezésükben a tér észlelése az egyénben a szelektáltan áramló információk révén történik, és úgy válik a belső tájékozódási rendszerünk részévé, hogy közben szubjektív tartalom, egyéni jelentés kapcsolódik hozzá. Ez pedig azt jelenti, hogy ott, ahol élünk, idővel egyre jobban „elszemélyesedik” a tér (Mag 2014), azaz újraterejtjük fejünkben a térbeli világot, felépítünk egy saját kognitív térképet. Ez azt is jelenti, hogy az információáramlás függvényében a kognitív térképek folyamatosan változnak, ahogy az objektív térről változnak az egyén tapasztalatai, információi, a világhoz való viszonyulása.

Mentális térképezés falvakban

A faluszemináriumi kutatómunkánk során alapvetően Downs és Stea (1973) értelmezését követjük. Itt is, mint akár a városi terekben, arra vagyunk kíváncsiak, hogy miként formálódott, formálódik a településen élők viszonyrendszere az őket körülvevő települési térben. Abból indulunk ki, hogy a falvainkban használt terek sem homogén értékítéletűek. A valós földrajzi térről mindenki sajátos, egyedi lenyomatot őriz, és ezekből a közösség tagjainak külön-külön rögzített véleményéből olyan csoportvélemény alkotható, mely információkkal szolgál a lokális térszerveződésről. A mentális térképezés lehetőséget teremt megismerni, hogy a falu valóságos fizikai megjelenése és annak mentális leképeződése hogyan viszonyul egymáshoz. A mentális vizsgálatok azért is hasznosak, mert az egyéni véleményekből kialakítható csoportvélemények alapjául szolgálhatnak egy-egy lokális közösség gondolkodásának jobb megismeréséhez (Molnár 2009). Az ilyen kutatások kérdőíves felméréssel történnek.

A mentális térképezést a falukutatásainkban használjuk egyrészt arra, hogy településen belül beazonosítsuk, hol vannak pozitívabban és negatívan megítélt helyek. Ennek megismerésére a szokásosan használt kérdésünk: *nevezze meg (vagy jelölje térképen) az Ön által pozitívnak/negatívnak ítélt településrészeket.* A települési tér értékének szubjektív megítélésekből származó képe egy mentális tükör a falu szívesen és nem szívesen látogatott/lakott részéről. Mivel a válaszokhoz indokot is kérünk, így a térbeli különbségek okaira is rá lehet világítani.

Amennyiben a település földrajzi, történeti, társadalmi okokból összetett térszerveződésű, azaz benne önálló névvel illetett részek különülnek el, úgy mentális térképezés segítségével megismerhetjük, hogy a földrajzi nevezékben megmutatkozó elkülönülésnek van-e társadalmi vonatkozása, és ha igen, akkor miként működnek külön-külön és együtt a település egységei. Ennek felmérése során a szokásos kérdésünk, hogy: *van-e különbség a település egyes részei között; és ha igen, akkor az miben áll.* Vizsgáljuk, hogy hogyan ítélik meg a helyiek a saját, és

nem saját szűkebben vett településrészüket. Ezzel a mentális térképezéssel a történeti, földrajzi, társadalmi törésvonalak okai is felszínre kerülnek.

Kutatóműhelyünk alapgondolata, hogy minden település egyedi. Azt azonban egy másik mentális térképezéssel kell megvilágítsuk, hogy vajon a megkérdezett helyiek is egyedinek látják-e a saját falujukat. És ha igen, akkor miben, miért látják másnak, mint a többi falut. Ennek vizsgálata során a feltett kérdésünk az, hogy *másnak látja-e a saját faluját a megkérdezett, mint a többit, és ha igen, miben*. A válaszadók által megfogalmazott azonosító jegyek a saját életterüket jól jellemző pozitív és negatív jelenségek, adottságok. Az egyéni véleményekből kirajzolódik egy lokális összbenyomás.

A települések nem egyszerűen egyediek. Vannak élhetőbbek, és vannak kevésbé élhetőek. Mentális térképezéssel vizsgáljuk azt is, hogy ebből a szempontból miként látják a helyiek a saját településüket. Egyáltalán van-e képük a „jó” és „rossz” helyzetben levő településekről? Ha igen, vajon milyen földrajzi léptékben gondolkodnak? Besorolják-e saját településüket a nevezett kategóriákba? A konkrét kérés a kérdőívünkben ehhez kapcsolódóan: *soroljon fel öt települést, amelyek kedvező helyzetben vannak, és szintén ötöt, melyek kedvezőtlen adottságúak!* A vizsgálataink során túl azon, hogy a megkérdezettek saját lakóhelyének megítélését jobban megismerjük, megfigyelhetjük azt is, hogy a kérdés megválaszolásakor szűkebb, vagy tágabb települési térben; azaz zárt, vagy nyitott földrajzi keretek között gondolkodnak a válaszadók. Szigetszerű a földrajzi észlelésük; azaz mentálisan zárt a világuk, vagy sem? Ezt a kérdést lehet tovább árnyalni a társadalmi mobilitás kérdéskör irányában kiszélesített vizsgálatokkal. Ennek során a kutatói kérdésünk: *elhagyná-e települését, ha tehetné, és ha igen, hová menne lakni*. Az adott válaszokból föltérképezhető a lakóhelyhez való kötődés is.

Az alábbiakban összegzem az eddigi falukutatásaink alatt szerzett fontosabb tapasztalatainkat.

Tapasztalataink

Tanulságok a települések belső terének értékítéletéről

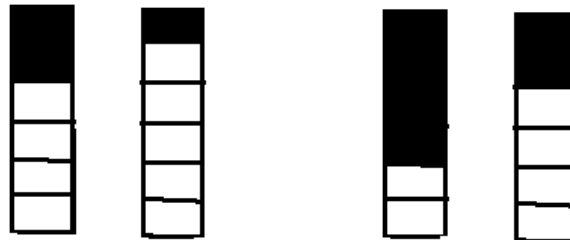
Kiindulópontunk, hogy a települési tér értéke nem homogén. A mentális térképezés során világosan feltárhatóak az értékviszonyok. Ez abból adódik, hogy a településmagban, a szolgáltatásokhoz közel élni, vagy éppenséggel a falu szélén, nagyon mást jelent. Ugyanígy más a megítélése a szilárd burkolatú úton megközelíthető településrésznek, vagy annak, ami földút mellett van. A pozitívnak megítélt utcák megnevezésekor az indokok között a jó forgalmi adottságot, a megfelelő útburkolattal rendelkező településrészeket, a falu intézményeinek, boltjainak közeli elérését olvashatjuk főként. De a csendes, nyugalmas helyek is lehetnek pozitív megítélésűek, különösen, ha magasabb társadalmi státusúak lakják.

A települések negatív megítélésű helyein minden esetben hiányok, hiányosságok tapasztalhatóak. Ezek egy része viszonylag könnyebben kiküszöbölhető (lehetne) felújításokkal, beruházásokkal, mert természetük szerint műszaki, gazdasági tételek. Ilyenek például az infrastrukturális problémák, amik között a rossz útminőség szokott a vezető ok lenni.

Nagyobb, és összetettebb problémát jelent, amikor a negatív megítélés társadalmi eredetű. Sok esetben ezek mögött a nem kívánatos esetek mögött etnikai konfliktusokat hangsúlyoznak, noha a probléma valójában nem etnikai, nem kulturális másságból adódik. Alapvetően az ok az

együttélési szabályok be nem tartásával, szélsőséges esetben a kriminalizálódás megjelenésével függ össze. Ahol ez a típusú probléma jelen van, lényegében rurális gettósodásról beszélünk, ahol a gettólakók a helyi társadalom peremlakói egy saját, többnyire zárt világban, ami élesen elkülönül fizikai megjelenésében és mentális tartalmában is a falu egészétől. Vizsgálatainkban Átányon, Bagon, Bakson, Egercsehiben, Tiszaladányban is megfigyelhető volt ez a jelenség (Molnár 2009, 2017, Molnár - Bogárdi 2016, Kistamás - Molnár 2011, Baka (2019, 2020), Karacs - Molnár 2012, Nagyné Molnár - Nagy 2020, Bogárdi - Molnár 2014).

1. ábra: Ingatlanok problémás lakókkal telítődése pontról pontra terjedéssel egy fiktív utca két oldalán

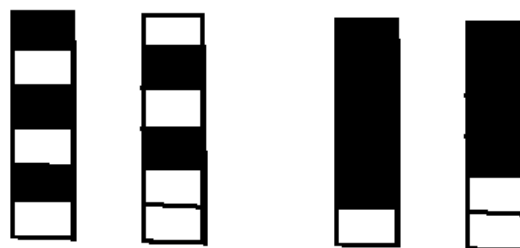

Magyarázat: fekete téglalap: problémás ingatlan az utcában.

A bal oldali ábra időben korábbi kép, a jobb oldali ábra időben későbbi

Készítette: a szerző

2. ábra: Ingatlanok problémás lakókkal telítődése szaltatórikus terjedéssel egy fiktív utca két oldalán

Magyarázat: fekete téglalap: problémás ingatlan az utcában.

A bal oldali ábra időben korábbi kép, a jobb oldali ábra időben későbbi

Készítette: a szerző

Monitoring-vizsgálataink lehetővé teszik, hogy ne csupán egy pillanatnyi érték-képet rögzítsünk, hanem a visszatérő kutatásaink segítségével megrajzoljuk a változásokat is. Így megfigyelhetővé válik a különböző értékítéletű településrészek érték-átalakulása, fejlődésdinamikája is. Az érték-átalakulásnak elméleti síkon két forgatókönyve lehetséges: a felértékelődés és a leértékelődés. Kutatásainkban egyelőre az utóbbira lehetett inkább több példát találni. A leértékelődés ezeken a településeken egyfajta vidéki gettósodásként jelenik meg. Ugyanakkor fontos kihangsúlyozni, hogy a gettósodással fenyegetett falurészek utcái nem egyszerre, és többnyire nem is az egész hosszukban indulnak el a pusztulás útján. Ez azt jelenti, hogy például ugyanannak az utcának a két vége, vagy két párhuzamos oldala nem feltétlenül szinkron fejlődik, azaz nem feltétlenül azonos adott időpillanatban a helyzetképe (lásd: Átány, Bag, Baks, Egercsehi, Tiszaladány). A megfigyeléseink szerint más a probléma terjedésének

dinamikája, ha a nem kívánatos ingatlan-tulajdon-átalakulás pontról pontra, vagy szaltatórikusan halad. Ha az utcában több problémás lakó is megjelenik, de a terjeszkedés egymás melletti ingatlanokat érint, ez lassabb népességkicserélődést vetít elő, mint ha a terjeszkedés nem szomszédsági, hanem szaltatórikus (1., 2. ábra). Az érintett településeken a leértékelődés folyamata különösen nagy kihívást jelent. Mindenképp elkerülendő, hogy a pusztulás terjedjen, azaz hogy kikezdje a település más részeit is (Molnár 2009, 2017, Molnár - Bogárdi 2016, Kistamás - Molnár 2011, Baka 2019, 2020, Karacs - Molnár 2012, Nagyné Molnár - Nagy 2020, Bogárdi - Molnár 2014).

Tanulságok az összetett térszerveződésű falvak településrészeinek identitásáról

Összetett térszerveződésűnek tekinthetjük azokat a településeket, melyeknek önálló földrajzi névvel illetett téregységei vannak, melyekhez önálló identitás tartozik. Az általunk vizsgált települések közül Siklódon, Bagon, Bakson, Tiszaladányban, Hollókón, Egercsehiben volt érdemleges módon vizsgálható az összetett térszerveződés. Általánosságban elmondható, hogy az összetett térszerveződésű falvak esetében a külön megnevezéssel rendelkező településrészek lehatárolását sok esetben nem lehet egyértelműen megtenni. Különösen ott, ahol az elkülönülés oka nem valamilyen földrajzi elkülönülés (például egy lapos, mocsaras elválasztódás, mint például Bakson Máriatelep különállása), hanem az például a település történeti jellegzetességeivel, társadalmi változásaival függ össze. Idővel ugyanis az elkülönülést teremtő jellemvonások, társadalmi trendek elveszíthetik a korábbi identitást meghatározó szerepüket. Így, elveszítve relevanciájukat, okafogyottá teszik az elkülönülést, vagy legalábbis az elkülönülés éles határainak megrajzolását, aminek eredményeként az identitás-elkülönülés is tompul. Példának okáért Siklódon hármasszerveződésről beszélünk. Valaha Papszerén a tehetős gazdag parasztszűcs családjai éltek, Alfalun pedig a szegényebb „gyüttmentek.” Korábban nem volt véletlenszerű az sem, hogy az egyes dinasztikák hol éltek. A Péter család tagjai a „Murva” nevű falurészen, a Szilveszter család tagjai Papszerén laktak (Molnár 2007, 2008). Azzal, hogy megszűnt a belterjes dinasztikus együttélés, azzal, hogy a falu hagyományos paraszttársadalma felbomlott, újraértelmeződött az identitáskérdés is. Hasonlóan megvoltak a társadalmi különbségek valaha Tiszaladány „Falun” és „Ér” elnevezésű településrészei között is, ami azt jelenti, hogy a módosabbak a „Faluban” laktak. Ezzel szemben ma már inkább csak a talajtani, talajvízháztartási adottságok különbözőségei érhetőek tetten a két településrészen (Tóth 2012, Molnár 2020), de ez az egyértelmű földrajzi szétválasztásukat nem teszi indokolttá. Összességében elmondható, hogy az egyes településrészek identitás-jelölő szerepe idővel átalakul, különösen akkor, ha az önazonosító szerepet betöltő társadalmi, vagy egyéb jelenség negligálódik.

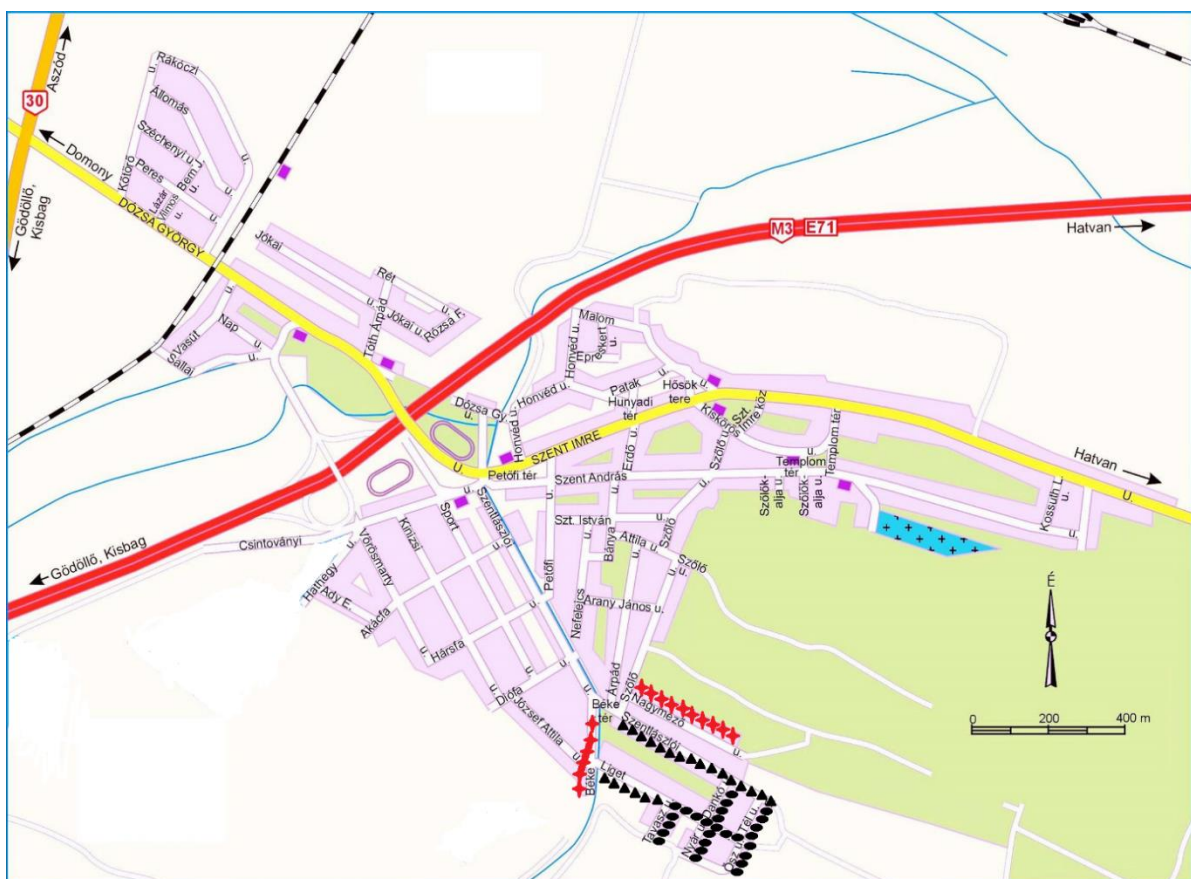
Az összetett térszerveződésű falvak egyes településrészeinek vizsgálata során általános tapasztalatnak mondható, hogy a saját szűkebb otthonukat a megkérdezettek általában pozitívabban értékelték, mint a többit, különösen a közösségi, társadalmi kapcsolatok szempontjából.

Az etnikai problémazónák tanulságai

Falukutatásaink arra a következtetésre juttattak minket, hogy érdemes külön is megvizsgálni azokat az összetett térszerveződésű eseteket, ahol az elkülönülő településrész a helyi cigány társadalom lakóhelye. Általánosnak mondható az ilyen helyeken, hogy a cigányok által lakott, önálló névvel illetett falurész a többségi társadalom véleményében szinte mindig negatív

összefüggésben van megnevezve. Az is előfordul, hogy a cigányok által lakott településrész a falubeliek mentális térképén nagyobbban mutatkozik, mint amilyen a cigányság által lakott utcák alapján egyébként indokolt. Ez azt jelenti, hogy a cigánytelepen kívül élők a ténylegesen cigányok lakta településrészhez hozzágondolnak még egy ú.n. pufferzónát, mely már nem a „falu”, hanem sokkal inkább a megkülönböztetett cigánytelep része. A bagyi kutatásunk arra is rámutatott (Molnár 2017), hogy a problémazónának tekintett „Telep” sem feltétlenül homogén. Van olyan része, melyről szinte mindenkinek megvan a negatív véleménye, ez a negatív összefüggésben megjelenő nagy említésszámú „mag” (ellipszissel jelölve a térképen), és a kevesebb említésszámmal jelölt környező részek utalnak arra, hogy a problémazónákon belül érdemes fokozatokat megkülönböztetni: nagyon negatív megjelenésű és mérsékelten negatív megjelenésű részekkel (3., 4. ábra). Ezt erősíti az is, hogy tapasztalataink szerint a Telepen élők önmaguk élőhelyéről alkotott válaszaiban is vannak különbségek. Általában elmondható, hogy a Telep értékítélete az ő válaszájukban is negatív, de ők a Telepet egyáltalán nem homogénnek látják. Negatív véleményt nem a Telep egészéről, hanem annak egyes részeiről fogalmaznak meg. A cigányok által lakott településrészek tehát nem egységesen negatív megítélésű élőhelyek – akkor sem, ha a közvélekedésben mégannyira egységesnek látszanak is. Valójában benne olyan láthatatlan határok vannak, amik további, értékében is különböző mozaikokra bontják az egységesnek látszó Telepeket.

3. ábra: A „Telepnek” nevezett településrész elhelyezkedése Bagon 2009-ben a mentális térképezés alapján

Forrás: Molnár 2017, 174. p.

Megjegyzés: ellipszis: a Telep kiterjedése 2009-ben,
háromszög: a „második fokozat”: a Telep pereme 2009-ben
négyágú csillag: pufferzóna, a teljes etnikai átrendeződés küszöbén álló utcák (2009)

Ahol ezeknek a térbeli elhelyezkedését már monitoringozni is tudtuk, mint például Bagon, ott lehetőség nyílt arra, hogy értelmezzük, hogyan változik a falu egyes településrészeinek mentális térképe. A 3. és 4. ábra Bag példáján keresztül mutatja be, hogyan terjeszkedik a „Telep” a mentális és a valóság földrajzi térben.

4. ábra: A Telep elhelyezkedése Bagon 2017-ben a mentális térképezés alapján

Forrás: Molnár 2017, 175. p.

Megjegyzés: ellipszis: a Telep kiterjedése 2017-ben,

háromszög: a „második fokozat”: a Telep pereme 2017-ben

négyágú csillag: pufferzóna, a teljes etnikai átrendeződés küszöbén álló utcák (2017)

A belső imázs tanulságai

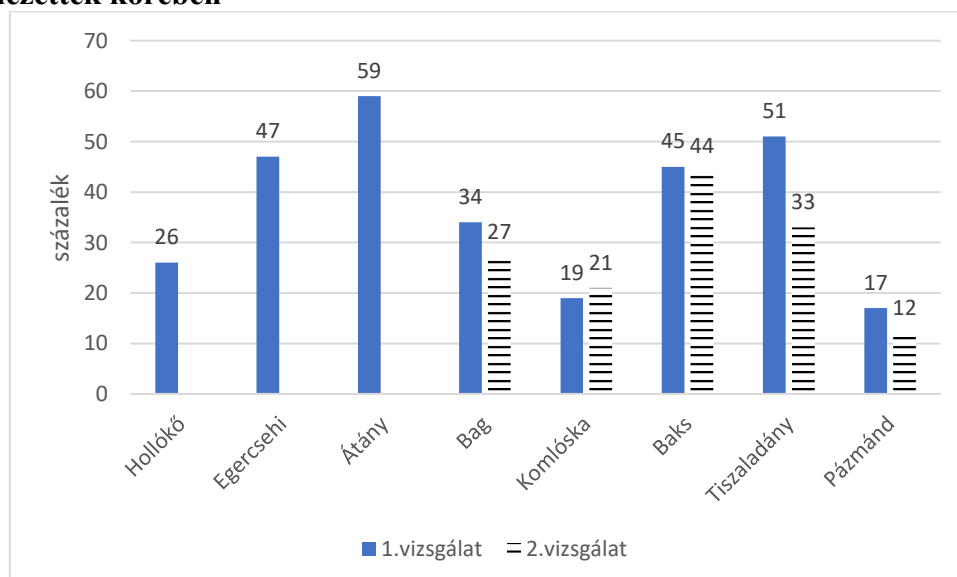
A belső imázs vizsgálatához a kérdőívünkben megkérdeztük, hogy másnak tekintik-e a falujukat a többihez képest, és ha igen, akkor miben áll a másság (Karacs - Molnár 2012, 2013, Baka 2020, Molnár 2018/1, 2, Nagyné Molnár 2020, 2021/1, 2, Nagyné Molnár - Nagy 2020, Bogári - Molnár 2014, Molnár - Bogárdi 2015,2016). Kiindulópontunk, hogy sikeres egy település hosszú távon akkor lehet, ha a saját (belső) imázsa, azaz az adott térben élők képe a saját településükről pozitív (Molnár 2012). Tapasztalataink alapján kedvezőtlennek tekinthetjük, ha a helyiek nem érzékelik a saját településük másságát, egyediségét a többi településhez képest, vagy másnak látják ugyan, de nem pozitív értelemben. Vizsgálatainkban három településnél volt jelentős negatív felhang: Tiszaladány, Átány és Egercsehi esetében. Ha a három települést megvizsgáljuk, hogy milyen magyarázatokat adtak ehhez az értékelésükhöz az ott élők, akkor számos hasonló elemet találhatunk. Ilyen az ellehetetlenülés,

kiszolgáltatottság mértékének növekedése, a széthúzás, a belső társadalmi törések, és külön megemlítendő a cigány-magyar együttélés konfliktusa. A hasonló magyarázatok ellenére Tiszaladány kapcsán azonban azt is fontos megemlíteni, hogy monitoring-vizsgálatunkban hét évvel az első felmérés után itt jelentős pozitív változás volt érzékelhető. Ez pedig azt bizonyítja, hogy még a mentális térben nagyon negatív tartományból is a saját (belső) értékítélet viszonylag gyorsan képes változni, ha jó irányban mozdul el a falu közösség szerveződése, megélhetési lehetőségei, és a bizalmi rendszerek is stabilak. Komlósán végzett kutatásunkban is megtaláljuk ennek bizonyítékát. Ez a falu a vizsgálatunkba vont települések sorában napjainkban az egyik legerősebb identitással, pozitív énképpel rendelkezik. Kérdőíves felmérésünkéből világosan kiderült, hogy ez nem volt mindig így. Komlóska a környék egyik legszegényebb, leginkább sorvadó települése volt. Innen sikerült elérni a fordulatot (Molnár 2018/1).

A mentális térképezés társadalmi mobilitással összefüggő tanulságai

Azt, hogy mennyire kötődnek a helyiek a falujukhoz, nemcsak az identitásvizsgálatból tudhatjuk meg. Az is beszédes, hogy mit válaszolnak a kérdőíves kitöltők arra a kérdésre, hogy ha lehetőségük volna elköltözni a faluból, elköltöznének-e. Az elköltözési szándék motivációja persze sokféle lehet, oka lehet, ha a helyben és a környéken tapasztalható munkaerőpiaci lehetőségek gyenge életminőséget kínálnak, ha a települési közösség problémás, és nyilvánvalóan családi okok is lehetnek a háttérben. Egy biztos, ott, ahol a megkérdezettek csaknem fele, vagy több mint fele elköltöznének, ha tehetné, ott komoly a probléma. Átány, Egercsehi, Baks esetében erre utalnak az eredmények. Tiszaladány esetében, az első kutatásunkkor még szintén ez volt a következtetés, de a monitoring-vizsgálatunk határozott javulást mutatott. Ez azért biztató, mert igazolja, hogy súlyosan rossz állapotban levő közhangulatot is meg lehet javítani, ráadásul viszonylag rövid idő alatt.

5. ábra Az „Elköltöznék-e a falujából, ha tehetné?” kérdésre igennel válaszolók aránya a megkérdezettek körében

Forrás: a Faluszemináriumi Kutatóműhely kérdőíves adatbázisa 2009-2020 alapján szerkesztette a szerző

Megjegyzés: a nyolc helyszín közül öt esetében már a monitoring vizsgálatra is sor került. A másik háromnál még nem.

A jó és rossz helyzetű települések vizsgálatának tanulságai

A jó és rossz helyzetű települések vizsgálata során első lépésben minden esetben megnéztük, hogy a megkérdezettek milyen településeket soroltak az egyik és a másik kategóriába. Az említett falvak esetében figyelünk arra is, hogy milyen távolságban gondolkodnak a megkérdezettek a válaszadás során. Itt fontos megjegyezni, hogy nem korlátoztuk a gondolkodást térbeli keretekkel, a válaszadó maga választotta meg a földrajzi léptéket. Azt is vizsgáltuk, hogy vajon a kérdés megválaszolása során elhelyezik-e a saját településüket a kérdőívet kitöltők valamelyik kategóriában.

Az eredmények értékelése során kiindulópontunk Baranyi (2002) és Nagy (2006) korábbi vizsgálatainak voltak, akik rámutattak, hogy a zárt közösségek zártabb, szűkebb képpel rendelkeznek az őket körülvevő valós objektív tér többi részéről. Szélsőséges esetben a zárt helyeken az emberek „kognitív” térképében (tudatukban élő földrajzi környezetükben) nem jelenik meg igazán a *máshol*, vagy legalábbis egy nagyon szűk térre koncentrálódnak. Ilyen településnek mutatkozott Siklód. Esetében a vizsgálat során mentálisan kifejezetten zárt gondolkodást tapasztaltunk. Szinte minden esetben Siklódra vonatkoztatva érkezett válasz, azaz nem nagyon tudták a megkérdezettek értelmezni a „másholt,” vagy csak egy nagyon szűk földrajzi környezetben gondolkodtak. Saját falujukról zömében negatívan ítélték (Molnár 2007). Az átányi és az egercsehi tapasztalat csak abban más, hogy a szűk földrajzi térben gondolkodás során nem Átány, illetve Egercsehi volt ugyan főként megnevezve, de Átány is, és sajnálatosan negatív megítéléssel. A már monitoringozott települések között Tiszaladány is a zárt térbeliség példája lett. A kedvező és kedvezőtlen települések ebben az esetben is a környékről lettek főleg nevesítve. Fontos azonban megemlíteni, hogy a monitoring-vizsgálatunk idején Tiszaladány korábban egyértelműen negatív besorolása kedvező irányban változott (Karacs - Molnár 2012, Nagyné Molnár - Nagy 2019). Bag esetében az autópálya, Budapest közelsége ellenére itt is egy nagyon szűk földrajzi térben gondolkodtak a megkérdezettek a válaszadás során, ami kimerült a környék néhány nagyobb városának említésével. A legfőbb különbség abban mutatkozott, hogy Bagot a válaszadók zöme nem helyezte el automatikusan a kedvező és a kedvezőtlen kategóriákban. A választ Bagon kívül keresték, Bagot inkább csak mint egy viszonyítási pontot használva a válaszokhoz. Akik Bagot mégis értékelték, azok inkább negatív összefüggésben tették (Molnár 2009, 2017). A már monitoringozott települések sorában Baks esetében a megkérdezettek viszonylag széles földrajzi térben gondolkodtak. Csakhogy míg korábban Baksot egyértelműen a kedvezőtlen helyzetűek sorába kategorizálták főként, a monitoring-vizsgálatunk idején már azt tapasztaltuk, hogy a választ a többség egyértelműen Bakson kívül kereste, Baksot inkább csak mint egy viszonyítási pontot jelölte. Ez pedig azt jelenti, hogy a település külső megítélése, más településekhez viszonyított pozíciója is viszonylag gyorsan képes változni (Kistamás - Molnár 2013, Nagyné Molnár 2020). Ugyancsak relatíve széles földrajzi térben történő gondolkodás jellemezte a pázmándiakat. De ebben az esetben a falut mindkét vizsgálatunkban egyértelműen a pozitív megítélésű települések közé sorolták inkább (Karacs - Molnár 2013, Nagyné Molnár 2021/1). Érdekes volt a „Világörökség-falu”, Hollókő vizsgálati eredménye. Várakozásainknak megfelelően a válaszadásban relatíve tág földrajzi térben gondolkodtak a megkérdezettek, ám a falut körülbelül ugyanannyian helyezték a kedvezőtlen, mint a kedvező megítélésű települések sorába (Molnár - Bogárdi 2015). Ez azt jelenti, hogy vélhetően nagyobb elvárások fogalmazódnak meg a helyiekben a faluval szemben, ezért minden pozitív adottsága ellenére a települési környezetben nem látják a falut igazán kedvező helyzetűként kitűnni.

Összefoglalás

A települési tér nem homogén értékítéletű. Még a legkisebb falvak esetében is van különbség a falu különböző pontjain az intézményi ellátottságban, az infrastruktúrák kiépültségében, de van, ahol az etnikus tér jelöli ki a település területén a különböző értékítéletek határait. Ezek egy része szükségszerű, egy része viszont akadálya a társadalmi, gazdasági tovább-fejlődésnek. Vizsgálataink egyértelműen rámutattak arra, hogy igazán élhető egy település akkor lehet, ha a helyiek megítélése szerint pozitív a mentális tér-értéke.

Irodalomjegyzék

- Baka F. (2019):* Baks mentális térképe pp. 47-57. Acta Regionis Rurum 13. Gödöllő ISSN 1789- 5588
- Baka F. (2020):* Tiszaladány mentális térképe pp.32-40. Acta Regionis Rurum 14. Gödöllő ISSN 1789- 5588
- Bogárdi T. - Molnár M. (2014):* Átány mentális térképe pp. 86-98. Acta Regionis Rurum 8. Gödöllő ISSN 1789- 5588
- Devlin, Sloan Ann (2001):* Mind and Maze. Spatial Cognition and Environmental Behavior. Connecticut–London 2001.
- Downs, R. M. és Stea, D. (1973):* Térképek az elmében. Robert M. Downs és David Stea: Cognitive Maps and Spatial Behavior: Process and Products. In: Downs és Stea (szerk.): Image and Environments. Chicago: Aldine Publishing: (<http://mmap.integratio.ro/pdf/6mentmap.pdf>) - 149-150. oldal
- Karacs M. - Molnár M. (2013):* Pázmánd mentális térképe. Acta Regionis Rurum 7. pp.118-130 Gödöllő ISSN 1789-?
- Karacs M. - Molnár M. (2012):* Tiszaladány mentális térképe pp. 34-45. Acta Regionis Rurum 6. Gödöllő ISSN 1789-5588.
- Kistamás T. - Molnár M. (2011):* Baks mentális térképe pp. 83-91. Acta Regionis Rurum 5. Gödöllő ISSN 1789-5588.
- Lynch, K. (1960):* The image of the city. ISBN 0 262 12004 6
- Mag, V. (2014):* A mentális tér sajátosságai, kihívása és problémái <http://hdl.handle.net/10598/29466>
- Molnár M. (2007):* Siklód térszerkezete pp. 23-31. 1. kötet Gödöllő p.105. ISSN 1789-5588
- Molnár M. (2009):* Bag mentális térképe pp. 33-37. 3. Gödöllő p.144. ISSN 1789-5588
- Molnár M. (2017):* Bag mentális térképe: a 2009-es és a 2017-es kutatások összevetése pp-168-178. Acta Regionis Rurum 11. Gödöllő ISSN 1789- 5588
- Molnár M. (2018/1):* Földrajzi- és mentális tér-értékelemzés Komlósán pp.124-130. Acta Regionis Rurum 12. Gödöllő ISSN 1789- 5588
- Molnár M. - Bogárdi T. (2015):* Hollókő mentális térképe pp.104.114. Acta Regionis Rurum 9. Gödöllő ISSN 1789- 5588
- Molnár M. - Bogárdi T. (2016):* Egercsehi mentális térképe pp.128-142. Acta Regionis Rurum 10. Gödöllő ISSN 1789- 5588
- Molnár M. (2018/2):* Összegző gondolatok a komlóscai kutatásunkról. Acta Regionis Rurum 12. pp.130-135 Gödöllő ISSN 1789- 5588
- Molnár M. - Zala V. (2010):* Komlóska problématerképe. Acta Regionis Rurum 4. pp.59-68 Gödöllő ISSN 1789-5588
- Nagyné Molnár M. (2021/1):* Pázmánd mentális térképe 2013-2020 pp. 90- 99. Acta Regionis Rurum 15. Gödöllő ISSN 1789- 5588

- Nagyné Molnár M. – Nagy K. (2020): Tiszaladányi településkép pp. 40-50 Acta Regionis Rurum 14. Gödöllő ISSN 1789- 5588*
- Nagyné Molnár M. (2021/2): A 2013-as és 2021-es pázmándi kutatások tanulságai pp. 136-147. Acta Regionis Rurum 15. Gödöllő ISSN 1789- 5588*
- Nagyné Molnár M. (2020): Honnan hová: a 2012-es és a 2020-as tiszaladányi kutatások tanulságai pp. 108-119. Acta Regionis Rurum 14. Gödöllő ISSN 1789- 5588*
- Tóth G. (2012): Tiszaladány történeti, szerkezeti leírása pp.19-26. Acta Regionis Rurum 6. Gödöllő ISSN 1789- 5588*

2.kép: Falukutatók a vasárnapi szentmisén Bagon (2017)

A MEZŐGAZDASÁG SZEREPÉNEK VIZSGÁLATA A HELYI FEJLESZTÉSEKBEN

ANALYSIS OF THE AGRICULTURE'S ROLE IN LOCAL DEVELOPMENT

Ritter Krisztián, egyetemi docens – Vidék- és Területfejlesztési Tanszék, MATE VFGI
Krisztián Ritter, associate professor – Department of Rural and Regional Development

Absztrakt

Az elmúlt évtizedekben a területfejlesztés gyakorlatának fókuszába a helyi erőforrások és endogén filozófiák kerültek. A vidékfejlesztés tekintetében ennek egyik alapja a mezőgazdaság. A szektort érintő változások ellenére, a vidéki agrárnépesség számára a napi szintű megélhetéssel kapcsolatban a mezőgazdaság szerepe folyamatosan hangsúlyos. Mindemellett az élelmiszer-előállítás alapvető szükségletet elégít ki, aminek fontossága, vidékbiztonsági aspektusa a jóléti társadalmakban gyakran háttérbe szorul. A MATE (Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem - volt Szent István Egyetem) Vidék- és Területfejlesztési Tanszékén régóta folynak olyan primer vizsgálatok, melyek a vidéki térségek elemzésével, problémáival, a helyi fejlesztés lehetőségeivel kapcsolatosak. Az utóbbi években lezajlott falukutatásaink során vizsgáltuk, hogy a vidéki települések, falvak milyen lehetőségekkel, esélyekkel rendelkeznek a helyi fejlesztések tekintetében, és ebben a mezőgazdaság, az endogén erőforrások milyen szerepet kapnak. Az elmúlt két év táboraiban pedig már célzottan vizsgáltuk, hogy a Covid járvány okozott-e, és ha igen, milyen jellegű változásokat a gazdálkodásban. A tanulmány ennek legfrissebb és legérdekesebb tapasztalatait járja körbe.

Abstract

Local resources and endogenous philosophies became the focus of the practice of territorial development in the last few decades. In terms of rural development, one of the bases for this is agriculture. In spite of the changes affecting the sector, the role of agriculture in the daily livelihood of the rural population and in rural economy is still constantly emphasized. In addition, food production meets basic needs, the importance and security aspect of which is often neglected in welfare societies. The Department of Rural and Regional Development of MATE (Hungarian University of Agriculture and Life Sciences - former Szent István University, Gödöllő) has long been conducting primary research related to the analysis of rural areas and the opportunities for local development. During our village research camps carried out in recent years, the opportunities of rural settlements and villages in terms of local development have been examined, focusing especially on the role of agriculture and endogenous resources. After 2019 we have already investigated whether the Covid epidemic caused changes and, if so, what changes in farming habits of rural households. The study tries to provide a brief overview of the most interesting experience of our latest primary results.

Bevezetés

Az utóbbi évtizedek kiemelt terület- és vidékfejlesztési kihívása hazánkban is, hogy a globalizáció és a piacgazdaságra történő átmenet következtében jelentkező új térformáló erők hatásai az egyes makro- és mikrotérségekben, a településrendszer különböző elemeiben eltérően érvényesülnek, nagyfokú különbségeket mutatnak. A világgazdaságban lejátszódó folyamatok, a globalizáció, az európai gazdaság térszerkezetének átrendeződése az ezredfordulóra a területi politika fel/átértékelődéséhez vezetett. Mind a nemzeti kormányok, mind pedig az Európai Unió (EU) jelentősen átalakította a területfejlesztés cél-, eszköz-, és intézményrendszerét. Módosultak a regionális politikában alkalmazott alapelvek, a területi egyenlőtlenségek mérséklését szolgáló célok mellett már sokkal határozottabban szerepelnek az európai gazdasági tér versenyképességének erősítését szolgáló intézkedések. Ugyanakkor a versenyképességnek a feltételei, illetve ennek területi különbségei a rendszerváltás utáni hazai kutatásokban már hamar kikristályosodtak (a teljesség igénye nélkül ld. pl. Faluvégi 2000 vagy Horváth 2001).

Hamar bebizonyosodott az is, hogy a globalizáció során fellépő térbeli gazdasági sűrűsödés hatására növekvő területi egyenlőtlenségekből adódó negatív következményeknek a hátrányos helyzetű vidéki térségek fokozottan ki vannak téve. Madarász (2000) már eleve a vidéki térségek szempontjából írt az automatikus területi kiegyenlítődés elmaradásáról. Szerinte a vidéki területeken a hátrányok legtöbbször halmozódtak a piaci automatizmusok hatására, és így, a korábbi funkciók elvesztésével a fejlődési folyamatoktól teljesen elszakadtak.

A globalizáció további alapvető következménye a térségek, lokalitások szerepének megváltozása és felértékelődése, ami azt is eredményezi, hogy ezeknek a feltételeknek a kialakítása mára nem csupán a kormányok felelősségkörébe tartozik, hanem az endogén fejlődélmélet, a saját erőből történő építkezés előtérbe kerülésével, az egyes települések, térségek feladatává is vált. Ennek kapcsán kijelenthető, hogy az utóbbi évtizedek gazdasági-társadalmi- és területi folyamatai előtérbe helyezték azokat a helyi gazdaságfejlesztési stratégiákat, melyek az endogén erőforrásokra építenek, és így próbálnak reagálni a globális kihívásokra (ld. erről többek közt Kovács és Bodnár 2017 vagy Áldorfai és Czabadaai 2014).

Az endogén elméletek mentén a vidékfejlesztéssel foglalkozó szakemberek a település/kistérség szintű lokalitások, valamint a helyi közösségek, helyi szereplők fontosságát hangsúlyozzák. Az endogén elmélet szerint a fejlesztés akkor lehet eredményes, ha adott terület helyi (természeti, gazdasági, humán, kulturális) erőforrásaira alapoz, ha a regionális és globális hálózatokhoz való kapcsolódást teszi lehetővé, teret ad a helyi részvételnek (participation) és a helyi kezdeményezéseknek (ld. Kulcsár 2017). Eközben, az önerős fejlesztés révén hosszú távon elszakad a külső támogatás okozta függőségtől, és a fenntartható fejlődést szolgálja (Murdoch 1995). Összességében - Terluin és Post (2001) valamint Kulcsár (2017) alapján - meghatározó a helyi erőforrások (local resources), a helyi tevékenységek (local activities) és a helyi szereplők (local actors) fontossága, valamint az integrált megközelítés.

Az endogenitás, a helyi fejlesztések hangsúlyossá válása mellett fontos kiemelni, hogy az elmúlt évtizedek során jelentős változáson mentek keresztül a vidéki területek. Az európai rurális terek egyre differenciáltabbak, ráadásul azok nem csak térben és időben változnak, hanem különböznek diverzitásukban, mobilizációjukban, identitásukban, erőforrásaikban, de még a globalizációval szembeni magatartásukban is (Szörényiné 2005). Mindeközben a gazdaság alakító tényezőinek, alapvető folyamatainak lényeges eleme a vidék fogalmának megerősödése, átalakulása, új szerepkör betöltése is, ami a multifunkcionalitás fogalma mentén

érhető tetten. A multifunkcionalitás alap gondolata szerint a vidéki népesség jövedelme nem kizárólagosan csak az elsődleges funkcióból, az élelmiszer- és iparinyersanyag-termelésből, hanem a kulturális és környezeti feladatok ellátásából is származik (Eftekhari és Shadparvar 2018). A mezőgazdálkodás európai modelljében a többfunkciós mezőgazdaság, és az annak helyet adó vidék az élelmiszer-termelés mellett ökológiai-környezeti, valamint társadalmi-, gazdasági-, szociális-, kulturális funkciókat is betölt. Ezekbe tartozik többek közt a rekreáció és a turizmus feltételeinek megteremtése; a kis- és középvállalkozások támogatása; a vidéki közösségek ápolása; a tájképi és népi kulturális örökség fenntartása; a hagyományok ápolása, az agrár-környezetvédelem stb. (Molders 2013).

Emellett természetesen olyan versenyképes mezőgazdaságról is beszélünk, amely úgy alkalmazkodik a világgpiachoz és a globalizációhoz, hogy a gazdálkodóknak megfelelő életszínvonalat és stabil jövedelmet is nyújt. Ezekkel párhuzamosan az élelmiszertermelés fokozódó társadalmi hasznosságát is ki kell emelni.

Mindezen folyamatok mellett 2019 végétől a Covid-19 járvány hatásaival is számolni kell(ett). A járvány vidéket és mezőgazdaságot érintő aspektusaival számos kutatás, szakirodalmi forrás, illetve konferencia foglalkozott, kiemelve annak gazdasági (Štreimikienė et al. 2021, Dudek és Spiwak 2022), társadalmi (pl. Csurgó 2020), illetve komplex vidékfejlesztési vonatkozásait, területi különbségeit (pl. Horeczki és Szabó 2022, OECD 2020 vagy Peters 2020). A globális ellátó láncok (köztük az élelmiszer-láncok) sérülékenysége, a tőlük való túlzott függés negatív hatásai rövid időn belül mindenki számára érezhetőkké váltak. Az élelmiszerek, a mezőgazdasági alapanyagok - mint alapvető fizikai szükséglet(ek) kielégítését biztosító termékek - stratégiai szerepét, az egyéni és nemzetállami szinten is értelmezhető önellátás fontosságát, a vírust kísérő intézkedések és szigorítások hatására kialakuló átmeneti termékhiány, felhalmozás és áremelkedés megerősítette.

A fenti témakörök egybevetéséből adódik, hogy a különleges helyi erőforrások a versenyképesség kialakításának, megteremtésének szolgálatába állíthatók. Az egyedi erőforrások versenyképes területi fejlődésben betöltött/betölthető szerepét (területi jelentőségét) a helyi fejlesztésekkel és endogén elméletekkel kapcsolatos szakirodalom körvonalazza (ld. pl. Lengyel 2003, Nagy et al. 2012, Urbánné et al. 2017). Ezek a vidékfejlesztés vonatkozásában sokszor az agráriumhoz köthetők, és egyértelmű versenyképességi tényezőként jelentkeznek (ld. Atkociuniene és Petrueliene 2014, Ritter et al. 2010). Így tehát a vidéki térségek esetén a mezőgazdaság, és a különleges minőségű agrártermékek - vagy maga a termelési módszer is - akár meghatározó versenytényező is lehet. Ugyanakkor, a vidék újfajta értékeinek hangsúlyozása ellenére sem tekinthetünk el azoktól a problémáktól, melyek - az agrárium szerepének átalakulásával párhuzamosan - a rurális területek néha igen súlyos gondját okozzák. A szakirodalom ennek kapcsán kiemelt okként nevesíti a mezőgazdaság foglalkoztatási szerepének a csökkenését, mely a vidéki kistelepülések vonatkozásában okozott legtöbbször problémákat, és szoros összefüggésben áll a területi egyenlőtlenségekkel (ld. Oláh - Urbánné 2016 vagy Ritter 2010).

A vidék funkcióinak változását kutató szerzők között egyetértés mutatkozik abban, hogy - miközben a vidéki térségeket az új funkciók és gazdasági szereplők megjelenése ellenére az urbanizált területekhez képesti általános lemaradás, leszakadás jellemzi - a változásokban fontos szerepet játszott a mezőgazdaság (elsősorban foglalkoztatási) szerepének mint a vidéki gazdaság korábbi gerincének a visszaszorulása (ld. Csire 2005 vagy OECD 2006).

Mindemellett azonban attól sem tekinthetünk el, hogy a mezőgazdaság nem csak főállásban, de kiegészítő-, illetve alternatív jövedelem-forrásként, valamint az önellátásban is tölt be még szerepet, és ez településenként, vagy járásonként akár még mindig meghatározó lehet. A mezőgazdaságban a foglalkoztatottságot és gazdálkodói eltartóképességet a középpontba helyezve, egyes vélemények szerint jelenleg az agrárium a helyben lakó munkaképes lakosság 15-25%-át is képes foglalkoztatni (ld. Magda et al. 2021). Mindez különösen a hátrányos helyzetű vidéki térségek gazdaságfejlesztési lehetőségei szempontjából lehet hangsúlyos (ld. Ritter 2014).

A szakirodalomból kiindulva tehát folyamatos aktualitást hordoz a kérdés, hogy adott vidéki térségek, települések életében a mezőgazdaság szerepe hogyan változott meg, az ágazat milyen súlyt tölt be, és hogy az endogén elméletek fényében vajon a helyi fejlesztési stratégiában milyen pozíciót foglal el. Falukutatásaink során ezt is vizsgáljuk.

Módszertan

Falukutatásaink adott települések gazdasági-, társadalmi-, környezeti állapotának felmérésével, problémáinak elemzésével, a helyi (gazdaság)fejlesztés lehetőségeivel kapcsolatosak. Ezek során speciálisan vizsgáljuk, hogy a falvak milyen lehetőségekkel, esélyekkel rendelkeznek a helyi fejlesztések tekintetében, és ebben a mezőgazdaság, az endogén erőforrások milyen szerepet kapnak. Az elmúlt időszak táboraiiban pedig már célzottan vizsgáltuk, a Covid járvány okozott-e, és ha igen, milyen jellegű változásokat a gazdálkodásban, mind a háztáji, mind pedig a főállású termelés tekintetében. A fejezet ennek tapasztalatait járja körbe, a korábbiak közül három kutatási helyszínünk, Hollókő (2015), Komlóska (2018) és Tiszaladány (2020) vonatkozásában, kiemelve az egyes települési sajátosságokat.

Falukutatásaink alkalmával a mezőgazdaság szerepének vizsgálata több irányból történik, amelynek során primer és szekunder adatokra egyaránt támaszkodunk. Ennek megfelelően az itt kiemelt három település esetén is elsőként - a rendelkezésre álló dokumentumok, szakirodalmi források felkutatása és feldolgozása után - szekunder adatok gyűjtésére és elemzésére került sor, melyhez a statisztikai adatokat az Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer (TeIR) alkalmazásai, a KSH által üzemeltett Területi Statisztikai Adatok Rendszere (TStar), valamint az Általános Mezőgazdasági Összeírás (ÁMÖ) szolgáltatta.

A kutatás primer részét első megközelítésben lakossági komplex (tehát nem csak a mezőgazdaságra vonatkozó) kérdőíves felmérés képezte, melynek rész célja a mezőgazdaság általános szerepének feltérképezése, a lakosság agráriumhoz való hozzáállásának megismerése volt. Ezen túlmenően a terepi munka során strukturált interjúk készültek a témában leginkább érintettekkel (östermelők, családi gazdálkodók, vállalkozók, önkormányzati szereplők, fejlesztési ügynökségek képviselői), akik tapasztalataikkal, véleményükkel hozzá tudtak járulni a helyi mezőgazdaság minél hatékonyabb és sokrétűbb megismeréséhez. A kérdőívezés során Hollókőn 65, Komlósán 51, míg Tiszaladányon 79 háztartás lett bevonva véletlenszerű mintavétellel (a teljes sokaság közel harmada minden egyes faluban), míg az interjúalanyok kiválasztása célzottan történt.

A következő fejezetben kizárólag a primer kutatás egyes tapasztalatait, legfontosabb eredményeit, majd a belőlük levonható tanulságok kerülnek összegzésre.

Kutatási eredmények

Hollókő

Hollókő Nógrád megye középső részén, Szécsénytől délkeletre, Pásztótól északnyugatra, a Cserhát-hegységben fekvő zsáktelepülés, kevesebb mint 400 lakossal. A falu igen jól ismert, hiszen megkapta a Világörökség címet, amely előnyöket, de egyben számos kihívást is jelentett a helyi gazdaság, az itt lakók számára.

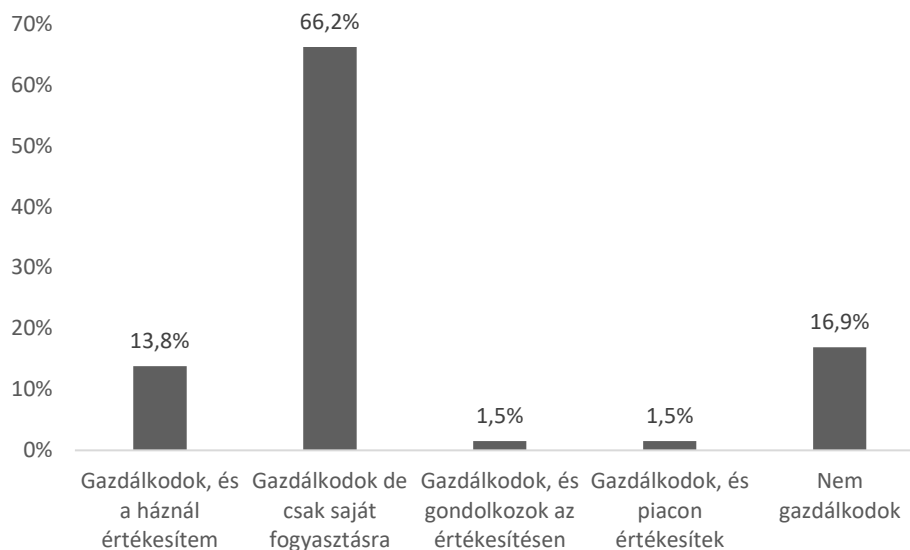
Ma a település életében a turizmus a meghatározó, de alig száz éve a falu még egyértelműen a mezőgazdasághoz kötődött. Földrajzi adottságainak köszönhetően nemcsak a földművelés biztosított megélhetést, de a közeli erdő kitermelése is munkát adott a helyieknek. Ehhez hozzájárult, hogy a falu birtokmegosztása is elérhetővé tette mindenki számára a maga földjén való gazdálkodást. A helyi termelés jellegzetességét a keskeny nadrágszík-parcellák, a szőlő- és gyümölcsstermesztés, valamint a hagyásfás legeltetés adta. A szocialista időszak során azonban ezek a jellegzetességek, a mezőgazdaságból való megélhetés fokozatosan eltűnt.

Hollókő-Ófalu és környezete az UNESCO Világörökség listájára, valamint a Hungarikumok Nemzeti Gyűjteményébe is a kulturális örökség kategóriájába került be. Hollókő esetében rendhagyó módon - kiindulva a település egyedi helyzetéből - elsősorban a hagyományos mezőgazdasági művelés, a különleges tájhasználat, az egyedi és kisméretű gazdálkodás, valamint az erre épülő gazdasági, kulturális, turisztikai tevékenységek mint lokális, endogén adottságok kihasználhatóságát, felhasználhatóságát próbáltuk körbejárni, feltérképezve a település kapcsán megfogalmazott fejlesztési stratégiában lefektetett elképzeléseket. A stratégia megvalósíthatósága, a mezőgazdasági tevékenységek folytatásának jövőbeni realitása került a kutatás fókuszába.

Hollókő-Ófalu és környezete kezelési tervének (KT, 2014) meghatározás szerint, Hollókő-Ófalu és környezete kivételes példája egy tudatosan megőrzött hagyományos településnek és a közép-európai falusi élet hagyományos formáinak. A világörökségi védelem kiterjed a tájhasználat, földművelés során kialakult keskenyparcellás, hagyásfás tájkaraktert őrző környezetre is, mely egyértelműen a gazdálkodáshoz, mezőgazdasági termeléshez köthető endogén erőforrásként azonosítható be. Az elmúlt évtizedek gazdasági, társadalmi, életmódbeli változásai az Ófalu használata mellett azonban jelentős mértékben módosították környezetének tájhasználatát is. A változások következtében az egyik kiemelt célként a tájhasználat, tájkarakter helyreállítását nevesíti a terv.

Kutatásunk során körvonalazódott, hogy ez az elképzelés két fontos lépést követően érhető el: először is vissza kell állítani az eredeti kultúrállapotokat, majd be kell indítani azokon a gazdálkodást. A folyamat nem egyszerű, hiszen magában foglalja többek közt a birtokviszonyok rendezését, a természeti környezet rendezését, kultúrnövényzet telepítését, a gazdaságilag és környezetileg is fenntartható agrár-tevékenység beindítását, és persze olyan gazdálkodói kör kialakítását, akik ezt a tevékenységet hosszú távon végzik. A stratégia alapján ezt a tevékenységet a turizmussal való szoros összefonódásban, a „turisztikai termék” részeként kell megvalósítani úgy, hogy maga a hagyományos termelés, művelési és tartási mód mint bemutatott „látványosság”, turisztikai elem jelenik meg, miközben helyi termékkel látja el a települést, a helyi szolgáltatókat és az idelátogatókat is, és persze közben ezeken keresztül megélhetést is nyújt a gazdálkodónak. Ebben a tekintetben tehát egyértelműen a bevezetőben is kiemelt multifunkcionalitás jelenne meg.

1. ábra: A válaszadó háztartások megoszlása gazdálkodási és értékesítési szokások alapján Hollókón, 2015 (%)

Forrás: Demeter és Ritter 2015 alapján saját szerkesztés, 2022

Primer kutatásunk során a hagyományos agrártevékenységeknek azonban már csak bizonyos elemeit találtuk meg, és ezt is alapvetően kizárólag a háztáji vonatkozásában. A kérdőíves vizsgálatunk alapján egyértelműen kiderült (1. ábra), hogy bár alapvetően gazdálkodnak a ház körül a lakosok, viszont főként csak saját fogyasztásra.

Az idősek már nem, a fiatalok pedig egyáltalán nem terveztek mezőgazdasági tevékenységet a jövőben, illetve az akkor még termelő háztartások, illetve mezőgazdasági vállalkozók sem láttak a kutatás idején perspektívát termékeiknek a településre irányuló turizmuson keresztül (helyi szolgáltatónál, szállásadóknál, sajtüzemnél, az akkor még épülő hotelnél stb.) értékesítését illetően. Mivel a KT arra alapozódik, hogy a világörökség értékeinek megőrzése, a tájhasználat megújítása csak a helyi szereplők részvételével, az életükbe való beépülésével valósulhat meg, ennek realitását a kutatás idején igen alacsonynak ítéltük meg.

Komlóska

A ruszin identitással rendelkező Komlóska eredetileg egy irtvány település a Komlóska-medence legmélyebb völgybevágódásában. A valamikor egybefüggő erdőterületeket tarolták le, s alakították ki rajta állattenyésztésre és növénytermesztésre alkalmas parcellákat. Ez a falu is agrár múltú település. A XIX. század végéig fokozatosan nőtt a település lélekszáma, valamint egyre több földet műveltek, és az állatállomány is növekedő tendenciát mutatott. Az államosítást megelőzően az erdőbirtokosságokban, magángazdálkodóként, állattartással, növénytermesztéssel foglalkoztak az itt élők, illetve meghatározó volt a napszámos munka is, főként a Tokaj hegyalján elhelyezkedő szőlőkben és az alföldi birtokokon. A II. világháborút követően a szlovák-magyar lakosságcsere következtében igen nagy számban települtek ki a községből. Míg az itthon maradtak nagy része szövetkezetekben, állami erdészethél, illetve a Tokaj Hegyaljai Állami Gazdaságnál kapott munkalehetőséget. Mindeközben majdnem minden család tartott állatot, szarvasmarhát, sertést is a háztájiban. Az 1960-as évektől - az ipar és az ingázás által nyújtott lehetőségek kibővülésével, a mezőgazdaság szerepének csökkenésével párhuzamosan - jelentősen megváltozott a falu foglalkoztatási szerkezete, és a tájhasználat is. Az állatállomány lecsökkent, a legelőket és a kaszálókat felhagyták. Így az egykori gyepeken

elindult a cserjésedés és a visszaerdősülés. A szántók legnagyobb részét felhagyták, melyek elparlagosodtak. A rendszerváltás idejére drasztikusan megfogyatkozott a lakosság, igen magasra nőtt a munkanélküliség, a település elmaradottá vált a környező községekhez viszonyítva, amit a TSZ leépülése is gyorsított.

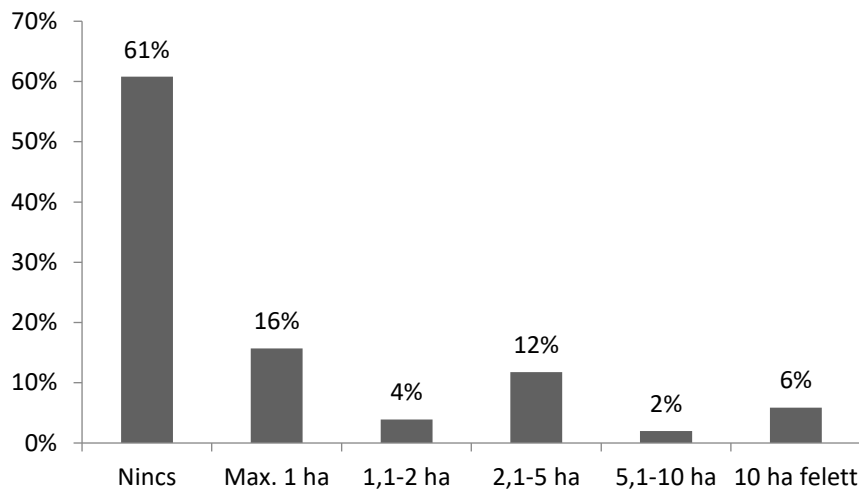
A 2000-es évek elején fordulat következett be, amikor is a település vezetése - felismerve az ágazat és a hagyományok szerepét, lehetőségeit - az önfenntartás és az ökológiai gazdálkodás irányába tett jelentős lépéseket. Olyan munkahelyek jöttek létre, melyeket a település saját magának teremtett. Több mint 200 ember visszacapott erdejére erdőszövetkezetet hoztak létre, mely újra mintagazdaságként kezdett működni. Számos helyi vállalkozó igyekezett megélhetést biztosítani az itt élőknek, elsősorban erdőművelés, fafeldolgozás és turizmus területén. A legnagyobb munkaadónak számító önkormányzat, mely intézményeket tart fent (bölcsőde-óvoda, iskola, házi szociális gondozó, falugondnok) közmunka programokkal próbált megélhetést biztosítani az itt élő családoknak. A munkavégzést segítették az önkormányzat birtokában lévő ipartelepek, volt TSZ területek, illetve az önkormányzat által működtetett traktor és munkaeszközei, melyekkel a lakossági területek művelését, valamint egyéb feladatokat is ellátták. Az önkormányzat kifejezetten önellátásra törekedve, közmunka program keretében kezdett termelni alapvető zöldségeket és gyümölcsöket, melyet a közétkeztetésben használt fel, valamint helyi földprogramot indított el. Az önkormányzat eredeti célja volt egy önfenntartó rendszer kialakítása, melynek lényege, hogy olyan termelési folyamatok induljanak el, melynek értéke egyrészt hasznosul az adott termelőnél (biztosítja a mindennapi élelmiszert), másrészt a többlet értékesítésre kerülhet az intézményi közétkeztetésben, a helyi boltban, valamint egy internetes webáruházon keresztül is.

A közösségi célú hasznosítás mellett a mezőgazdasági hagyományok a háztáji művelésben voltak még tetten érhetőek. Ugyanakkor a kiskerteken kívül a megkérdezett háztartások közel kétharmadának a 2018-as falukutatásunk idején már semmilyen saját földterülete nem volt (2. ábra). A háztartások egyötöde rendelkezett jellemzően két hektár alatti területtel, míg az öt hektár feletti területek aránya a 10%-ot sem érte el.

Az önkormányzat folyamatos célkitűzése volt a helyi vállalkozások, a közösségen belüli kereskedelem ösztönzése, a közösségen belüli megbecsülés megteremtése. A helyi termék előállításnak jó alapjai voltak kutatásunk idején: kecsketartásra épülő kecskesajt előállítás, kistermelői gyümölcsle előállítás, kisüzemi szintű szörp- és lekvárgyártás. Az innen származó termékeket az önkormányzat felhasználta a közellátásban, a helyi rendezvények számára innen vásárolt, és a turisztikai kínálatba, illetve egy jól kialakított Komlóska imázsba is beépítette ezeket.

Az itt működtetett erdei iskola is felhasználta a termékeket, illetve magát a feldolgozást programként kínálta. Az önkormányzat összefogta a termelőket, segített az értékesítésben, és ötletekkel látta el a vállalkozásokat. A település kidolgozott Komlóska-brandjében minden helyi cég/termék saját nevével tudott megjelenni, miközben hozzájárultak egy egységes településmárka kialakításához.

2. ábra: A komlóscai válaszadók megoszlása a rendelkezésre álló saját földterület nagysága alapján, 2018 (%)

Forrás: Demeter - Ritter 2018

Mindezek összességében egyfajta Komlóska-modellként voltak értelmezhetőek, ahol a mezőgazdaságnak elsősorban a közösségi célú hasznosítása került előtérbe.

Tiszaladány

Tiszaladány Tokajtól 6 km-re délre, a Tisza mentén helyezkedik el. A település a rendszerváltás előtti tipikusan agrárjellegű aprófaluk kategóriába volt sorolható. Lakosainak száma kutatásunk idején (2020) már nem érte el a 700-at. Az agrárjelleg, a falu mezőgazdaságból való megélhetése a kedvező földrajzi fekvéséből is adódott, hisz a piaci kapcsolatai a jó forgalmi helyzete okán széleskörűek voltak. A TSZ szerepe fontos volt még az ezredfordulót követő időszakban is, mert az egész település egyedüli termelőintézményeként működött, számos család megélhetése függött tőle. A rendszerváltást kísérő sajátosságok ugyanakkor Tiszaladányra is rányomták a bélyegüket, és bár lényegesen később, mint általánosságban, 2011-ben végül a szövetkezet Tiszaladányban is felszámolásra került.

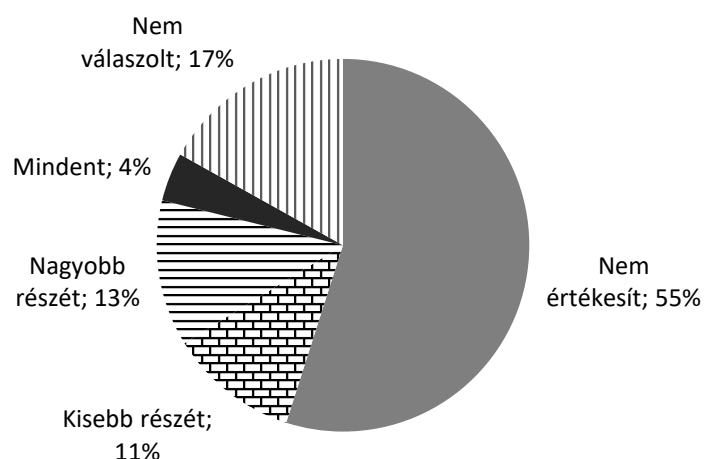
A falu foglalkoztatási szerkezete ennek is köszönhetően alapvetően átalakult, melyben dominált - sok más településhez hasonlóan - itt is a terciér szektor felé való eltolódás. Ugyanakkor a mezőgazdasági termelés nyomai, hagyományai, tapasztalatai és eredményei még lépten-nyomon érzékelhetők voltak a faluban, az egyes háztartásokban. A szövetkezet maradványain létrejövő agrárvállalkozás még munkahelyet jelentett a helyiek egy részének, agrárvállalkozók és fiatalok még voltak a településen, a szarvasmarha-tartás és tejtermelés még fellelhető volt, a háztartások, köztük a tiszaladányi cigányság egy része is foglalkozott még háznál, döntően önálló gazdálkodással.

A primer kutatásunk eredményei alapján a megkérdezett háztartások 81%-ának volt konyhakertje, 85% termelt valamilyen növényi terméket (ebbe beleértve a konyhakerten kívüli területeket is), 66% tartott állatot, 34%-ának volt földterülete a konyhakerten kívül (ebből 18% művelte is a területét) a falukutatásunk idején. Meg kell jegyezni, hogy ezek az arányok

jellemzően nagyobbak, mint amit az előző évek kutatási helyszínein tapasztaltunk¹, és a válaszadó háztartások csupán 10%-a nem termelt semmit/nem tartott állatot.

Azon háztartások közül, amelyek valamilyen mezőgazdasági terméket (akár növény, akár állat) állítottak elő (tehát az összes megkérdezett háztartás 90%-a), a többség (55%) saját felhasználásra termelt, nem értékesítette a megtermelt termékeket (3. ábra). Azon háztartások, amelyek a megtermelt mennyiséget teljes egészében értékesítették, a vizsgált minta 4%-át tették ki. A nagyobb részt értékesítők aránya 13%, a kisebb részt értékesítőké 11%, miközben az ártermelő háztartások 17%-a nem adott választ erre a kérdésre.

3. ábra: Ártermelő háztartások megoszlása az értékesítés módja alapján Tiszaladányon, 2020 (%)

Forrás: Ritter et al. 2020

Akik nem csak önellátásra, hanem eladásra is termeltek, a gazdálkodók 28%-a. Tőlük vevőik vagy a háztól vitték el az árjukat (az értékesítéssel is foglalkozó termelők 40%-ára jellemző ez az értékesítési mód), vagy felvásárlónak (45%), illetve piacon, vásárban értékesítettek (20%).

4. ábra: A válaszadó háztartások megoszlása a Covid helyzetre adott gazdálkodói válaszreakciók alapján Tiszaladányon, 2020 (%)

Forrás: Ritter et al. 2020

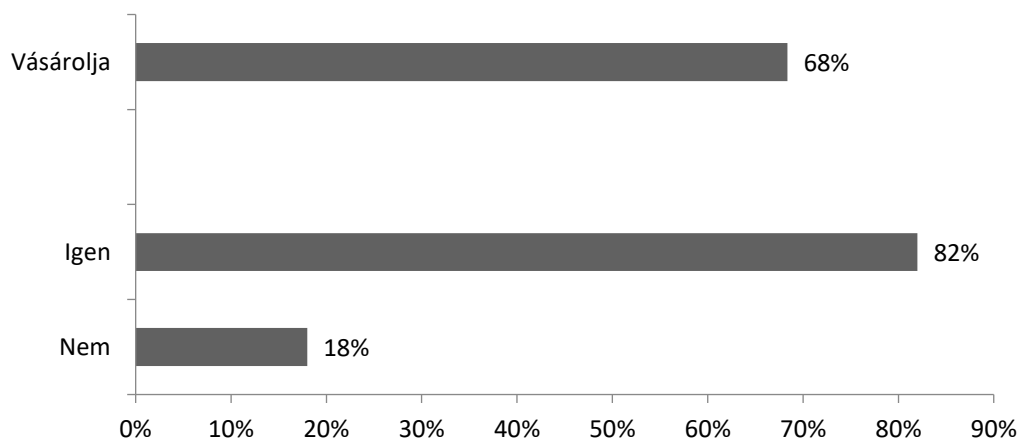
¹ A vonatkozó kutatások eredményeit ld. az Acta Regionis Rurum periodika korábbi számaiban - www.faluszeminarium.hu

A különleges aktualitásnál fogva Tiszaladány esetén már egy új kérdés is bekerült a mezőgazdaság szerepét vizsgáló kérdések közé, jelesül, hogy a Covid járvány hatására változtattak-e valamit a gazdálkodói szokásaikon a megkérdezettek. Az eredmények alapján (4. ábra) a megkérdezett háztartások jellemzően (66%) nem változtattak az élelmiszer-alapanyag termelésükön.

Miközben a válaszadó háztartások negyede nem válaszolt, a legnagyobb arányban (6%) megfogalmazott „válaszreakció” a pandémiára a megtermelt növények mennyiségének a növelése, illetve a több haszonállat tartása (3%) volt. A gazdálkodás elkezdése, mint a kihívásokra adott válasz gyakorlatilag nem volt érzékelhető Tiszaladányon.

A nagy múltra visszatekintő mezőgazdasággal kapcsolatban vizsgáltuk azt is, hogy a lakosság körében mely helyi termékek a legismertebbek (5. ábra).

5. ábra: A tiszaladányi háztartások megoszlása a helyi termékek ismerete (igen/nem), és beszerzése alapján, 2020 (%)

Forrás: Ritter et al. 2020

A megkérdezett háztartások kevesebb, mint egyötöde nyilatkozott úgy, hogy nem ismer helyben előállított terméket. Több, mint 80%-uk azonban egyértelműen ismerte ezeket. A legnagyobb arányban a tej és a tejtermékeket azonosították be, tehát ezek a helyi termékek voltak a legismertebbek a faluban. Ebben nagy szerepet játszott a hagyományos, tejelő szarvasmarha tartást tovább folytató gazdaságok jelenléte. A helyi termékek kapcsán kiemelkedik még a fonott kosár, amelyet a település jól ismert mestere még mindig készített ottjártunkkor. Megemlíthető még a méz, a zöldségek, a hús termékek és a tojás szerepe, melyet a háztartások közel egytizede ismert. Akik a termékeket ismerték, azok ezeket jellemzően vásárolták is (gyakorlatilag a válaszadó családok 68%-a), és az 1-4 skálán történő értékelésnél (ahol 1 volt a legrosszabb, és 4 a legjobb minősítés) gyakorlatilag minden helyi terméket 4-esre értékelték. A termékeket jellemzően háztól vásárolták meg.

Összefoglalás

Falukutatásaink során vizsgáltuk a mezőgazdaság súlyát, és a helyi fejlesztésekben betöltendő szerepét. A különböző kutatási helyszínek, a különböző adottságok más és más pályát jelöltek ki az agrárium szerepét illetően, ugyanakkor elsőként néhány közös tendencia megállapítható. Igazolódott az az általános megállapítás, mely szerint a gazdálkodás szerepe a vidékgazdaságban az utóbbi évtizedekben jelentősen visszaszorult. Ez a tendencia az itt

kiválasztott helyszíneken végzett korábbi falukutatásaink eredményeivel összevetve folyamatos. Másik jellemző, hogy az agrár-tevékenység alapvetően az idősebb generáció jellemzője, a fiatalok jellemzően elfordulnak az ágazattól. Ebben szintén egyöntetű szerepet játszik, hogy a kisebb volumenű mezőgazdálkodás jelentős versenyhátrányban van, nehéz a gazdálkodás átvétele, folytatása, és különösen az esetleges elkezdése. A mezőgazdaság inkább a helyi gazdaságfejlesztés egyik, és nem fő pilléréként azonosítható, még ott is, ahol korábbi vagy jelenlegi szerepe hangsúlyosabban kezelt. Ezen eredmények mellett az alábbi speciális megállapítások tehetők a cikkben kiemelt települések esetén:

Hollókő

Hollókő életét az elmúlt évszázadokban meghatározta a mezőgazdasági termelés, a virágzó háztáji termelés és tájhasználat napjainkra azonban szinte teljesen megszűnt. Hollókő-Ófalu és környezete az UNESCO Világörökség listájára, valamint a Hungarikumok Nemzeti Gyűjteményébe is a kulturális örökség kategóriájába került be. Endogén erőforrásnak és turisztikai attribútumként lett beazonosítva a „Tájhasználat és tájkarakter”, és ezen belül is a hagyományos gazdálkodás során kialakult hagyásfás legelős, keskenyparcellás-kertes táji környezet, melynek visszaállítását, és aktív működtetését is célul tűzte ki a helyi stratégia.

Az adottságok maximális kihasználása, hogy egy kiemelkedő egyetemes értéket megőrző, működőképes gazdaságot hozzanak létre, csak távlatos cél. Az önkormányzatnak voltak vállalkozásfejlesztő és beruházás ösztönző tervei ide kapcsolódóan. Ehhez azonban szükséges a fiatalok ösztönzése. Csak így képzelhető el, hogy a nem megművelt nadrágszív parcellák újra művelés alá kerüljenek, a hagyásfás legelők pedig újra hasznosuljanak, a ridegen tartott állattartás is bemutatható legyen. A természeti értékek kihasználásával is csak így sikerülhet olyan helyi speciális termékeket is létrehozni, amelyekre folyamatos kereslet várható.

Kutatásunk alapján az egyértelműnek tűnt, hogy a gazdálkodás nem mint fő megélhetési forma, vagy a falu életében kimagasló gazdasági ág jelenhet meg, de kétségtelen tény, hogy az Unió és hazai vidékfejlesztési alapelvek mentén hatékonyan hozzájárulhat Hollókő gazdasági diverzifikációjához. A turizmussal való szoros összefonódásban, a helyi termelés és termékek szolgáltatásával, a nemcsak települési, de térségi szinten is értelmezhető egyedi, endogén erőforrásként segítheti a falu versenyképes, minden szereplőjére kiterjedő hatású fejlődését. Mindezt a gazdasági, környezeti, társadalmi fenntarthatóság jegyében, a multifunkcionalitás alap gondolata mentén tartjuk elképzelhetőnek. Ebben a fiatalok bevonásának sikeressége sorsdöntő.

Komlóska

Bár a település történelme során a fő tevékenységi formát jelentő mezőgazdaság jelentősen háttérbe szorult napjainkra, az agrár-tevékenységek ugyanakkor rendkívül színesítik Komlóska, nagyon jó minőségű helyi termékek előállítására adnak lehetőséget, és megteremtik az alapot esetleges további fejlesztések számára. Pozitív tendencia, hogy a helyi termékek előállításában és az erdőgazdaság irányításában a középkorú generáció legfiatalabbjai emelhetők ki. A mezőgazdaság, az öko/bio termékek előállítása kapcsán rendelkezésre álló lehetőségek nagyon jó alapot adhatnak helyi vállalkozások teremtéséhez, megtartásához. A növénytermesztés és az állattenyésztés termékeinek feldolgozása növeli a hozzáadott értéket, növelve a jövedelemszerzési forrás jelentőségét. A növénytermesztés ágazatában a vegyszermentes, öko gazdálkodás alkalmazása magas minőségű végtermék előállítását teszi lehetővé. A turizmussal való összekapcsolás szintén nagyon jó potenciált hordozott kutatásunk

idején, ennek alapjai az erdei iskolán, a helyi szálláskapacitáson, a kulturális eseményeken és a ruszin hagyományokon keresztül már amúgy is tetten érhetőek voltak. A turizmus és a mezőgazdaság összekapcsolása, a hagyományos művelések alkalmazása alternatívaként jelentkeztek a gazdaságfejlesztésben. A közösségi szerep kihangsúlyozásával Komlóska kitörési pontjai közt a mezőgazdaság is - ha nem is fő-, de - részleges szerepet érdemelt ki. Ebben fontos egyediség volt az e köré fűzött Komlóska-brand és modell.

Tiszaladány

Tiszaladányon a mezőgazdaság korábban hagyományosan jelentős szerepet töltött be. Egyes elmondások szerint a rendszerváltást megelőző időszakban olyan jól működő gazdaságok üzemeltek, hogy „*abból egy gyermeket mindenki tudott iskoláztatni*”. Sajátos vonása a településnek, hogy a szövetkezet átalakulása jó 20 évet csúszott az országos átlaghoz képest, mivel itt 2011-ben következett be az, ami máshol a '90-es évek elején. További sajátosság eddigi eredményeinkhez képest, hogy itt a korábbi földek és eszközök jelentős része jellemzően nem helyi vállalkozóhoz került. A Tiszaladány körüli földek, a település agrárhagyományai, illetve a még jelenlévő gazdálkodás önmagában potenciált biztosított a falukutatás idején arra, hogy a mezőgazdaság határozott szerepet töltsön be a településen. Az ehhez szükséges meghatározó input, a föld, azonban arányait tekintve alapvetően már nem a helyiek tulajdonában volt vizsgálatunkkor.

Egyes vélemények alapján az agrárium továbbra is a helyi gazdaság legerősebb ága. Bár a gazdálkodás szerepe az általános vidéki tendenciákhoz hasonlóan csökkent, mindemellett a kutatásunkba vont háztartásokban összefogott lakosoknak egynegyede valamilyen szinten kötődött a mezőgazdasághoz, a háztartások szinte mindegyike termelt valamit vagy tartott állatot, és az interjúalanyok becslése alapján fő- vagy mellékállásként az agrárium által a háztartások egy jelentős hányada érintett volt. Más településekhez viszonyítva itt azt tapasztaltuk, jellemzőbb a fiatalabb generáció jelenléte, illetve akarata a gazdálkodás tovább folytatására. Ugyanakkor, hasonlóan az általános tendenciákhoz, a nagyüzemi termeléssel és a nagyobb tőkével szemben jóval korlátozottabb lehetőségek (pl. a földhöz jutás) gátolják, ellehetetlenítik a kisebb és fiatal, vagy pályakezdő termelőket.

Tiszaladány példáján keresztül a pandémia kapcsán tetten érhető tapasztalatokat érdemes még kiemelni. Meglátásunk, hogy az egyébként is termelő gazdálkodók alapvetően nem változtattak termelői szokásaikon a Covid járvány hatására, és azon folyamatot sem sikerült tetten érni, hogy a pandémia okozta körülmények hatására korábban nem termelő háztartások gazdálkodásba fogtak volna. Ezzel párhuzamosan azonban - és ehhez a megállapításhoz a falukutatások során lefolytatott interjúkra is alapozhatunk - a helyi termékek árszínvonalának emelkedését tapasztaltuk. Mindezek okaként a rövid ellátási láncok felértékelődését, a termelőkkel (és a termékkel) való közvetlen kapcsolat egyre fontosabbá válását nevesíthetjük. Megállapítottuk, hogy bár ezek a tendenciák már a járvány kitörése előtt is jellemzők voltak (amiket korábbi falukutatói tapasztalataink is alátámasztanak), ám a pandémia felerősítette azokat.

Irodalomjegyzék

Atkociuniene, V. - Petruliene, D. (2014): Impact of multifunctional agriculture on territorial competitiveness: Theoretical approach. Economics and Rural Development (2) pp. 7-15.

- Áldorfai Gy. - Czabadai L. (2014): Helyi válaszok a globális kihívásokra. *Acta Carolus Robertus* (2) pp. 9-18.
- Csötte A. (2005): Reménykeltők. Politikai vállalkozók, hálózatok és intézményesülés a magyar vidékfejlesztésben 1990–2002 között. Budapest: Századvég
- Csurgó B. (2020): A biztonságos vidék (képzete). A járvány hatása a vidékreprezentációra és a hozzá kapcsolódó társadalmi gyakorlatokra. Budapest: TKK https://szociologia.tk.hu/uploads/files/csurgo-videkreprezentaciopandemia_FF.pdf (Letöltés: 2021.12.03.)
- Demeter P. - Ritter K. (2015): Hollókő - tendenciák a mezőgazdaságban. *Acta Regionis Rurum* IX. pp. 34-43.
- Demeter P. - Ritter K. (2018): A mezőgazdaság jelentősége Komlósán. *Acta Regionis Rurum* XII. pp. 52-67.
- Dudek, M. - Spiewak, R. (2021): Effects of the COVID-19 Pandemic on Sustainable Food Systems: Lessons Learned for Public Policies? The Case of Poland. *Agriculture* 12, 61. <https://doi.org/10.3390/agriculture12010061>
- Eftekhari, H. - Shadparvar, V. (2018): Multifunctional agriculture: Agriculture renewal as a modern paradigm for agriculture and rural development. *International Journal of Agricultural Management and Development* (2) pp. 231-244.
- Faluvégi A. (2000): A magyar kistérségek fejlettségi különbségei. *Területi Statisztika* (4) pp. 319-346.
- Horeczki, R. - Szabó, T. (szerk.) (2022): A vidéki Magyarország a pandémia korában: IX. Falukonferencia. Pécs, KRTK Regionális Kutatások Intézete
- Horváth Gy. (2001): Magyar régiók és települések versenyképessége az európai gazdasági térben. *Tér és Társadalom* (2) pp. 203-232.
- Kovács, P. - Bodnár, G. (2017): Examining the Factors of Endogenous Development in Hungarian Rural Areas by Means of PLS Path Analysis. *Regional Statistics* (1) pp. 90-114.
- KT (2014): Hollókő-Ófalu és környezete világörökségi helyszínre vonatkozó világörökségi kezelési terv szakmai előkészítésére szolgáló megalapozó dokumentáció és világörökségi kezelési terv. Badacsony: Táj-Terv Műhely Kft, Budapest: Város-Teampannon Kft
- Kulcsár L. (2017): A vidékfejlesztés elméleti megközelítése: regionális és kulturális összefüggések. Kolozsvár: Kriterion
- Lengyel I. (2003): Verseny és területi fejlődés: térségek versenyképessége Magyarországon. Szeged: JATEPress
- Madarász I. (2000): Hogyan készítsünk vidékfejlesztési programot? Budapest: Agroinform kiadóház
- Magda S. et al. (2021): Merre tovább magyar vidék, magyar falu? *Gazdálkodás* (6) pp. 492-516. DOI: 10.53079/GAZDALKODAS.492
- Molders, T. (2013): Multifunctional agricultural policies: Pathways towards sustainable rural development? *International Journal of Sociology of Agriculture and Food* (1) pp. 97-114.
- Murdoch, J. (1995): Sustainable Rural Development: Towards a research agenda. *Regional Studies* (5) pp. 479-499.
- Nagy H. - Tóth T. - Oláh I. (2012): The role of local markets in the sustainable economic development of Hungarian rural areas. *Visegrad Journal On Bioeconomy And Sustainable Development* (1) pp. 27-31.
- Oláh I. - Urbánné M. M. (2016): A kis- és aprófalvas térségek népességének változása hazánkban. In: Takácsné Gy. K. (szerk.): Innovációs kihívások és lehetőségek 2014-

2020 között: XV. Nemzetközi Tudományos Napok. Károly Róbert Főiskola, Gyöngyös. pp. 1237-1243.

Peters, D. (2020): Community susceptibility and resiliency to COVID-19 across the rural-urban continuum in the United States. Journal of Rural Health (3) pp. 446-456, <https://doi.org/10.1111/jrh.12477>

Ritter, K. (2014): Possibilities of local economic development (LED) in lagging rural areas. Acta Carolus Robertus (1) pp. 101-108.

Ritter K. - Erdélyi D. - Kárász K. (2020): A mezőgazdaság helyzete és szerepe Tiszaladányban. Acta Regionis Rurum XIV. pp. 88-107.

Ritter, K. et al. (2010): Sustainable competitiveness of Hungarian rural micro-regions from agricultural point of view. In: Villányi, L. (ed.): Cross-border initiatives to facilitate economic and social development in the V4 countries and Ukraine Gödöllő: Szent István University. pp. 187-196.

Štreimikienė, D. et al. (2021): Negative effects of Covid-19 pandemic on agriculture: systematic literature review in the frameworks of vulnerability, resilience and risks involved. Economic Research-Ekonomska Istraživanja. DOI: 10.1080/1331677X.2021.1919542

Szörényiné K. I. (2005): A fenntartható fejlődés stratégiai elemei a rurális térségekben. Tér és Társadalom (3-4) pp. 111-137.

Terluin, I. J. - Post, J. H. (Szerk.) (2000): Employment dynamics in rural Europe. Wallingford, Oxon: CABI Publishing

Urbánné, M. M. - Némedi-Kollár, K. - Péli, L. (2017): A primary analysis of development opportunities in Mezőkövesd. In: Jedynek, W. et al. (Eds.): Changes as a social process. Rzeszów: University of Rzeszów. pp. 115-133.

Egyéb források

OECD (2006): The New Rural Paradigm. Policies and Governance. Párizs: OECD

OECD (2020): Policy implications of coronavirus crisis for rural development, Tackling Coronavirus (COVID-19): Contributing to a Global Effort. OECD, Paris

3. kép: Falukutatók a tábortűz melegénél Komlósán (2017)

HELYIERŐFORRÁS-ALAPÚ VIZSGÁLATA

EXAMINING DEVELOPMENTS

GAZDASÁGI

RESOURCE-BASED

FEJLESZTÉSEK

ECONOMIC

Kovács Csaba József, kutató – Agrárközgazdasági Intézet

Csaba József Kovács, researcher – Institute of Agricultural Economics

Absztrakt

Falvaink többsége forráshiányos. A helyi közösségek egyre inkább felismerik, hogy jövedelem-szerzési képességük javítása, valamint gazdasági függetlenségük biztosítása nagymértékben függ a helyi erőforrások hatékony felhasználásától. Élhetőségük megtartásának és javításának érdekében a helyierőforrás-alapú gazdaságfejlesztési eszközökhöz nyúlhatnak. A szemináriumi falukutatások fontos tématerülete az olyan helyierőforrás-alapú gazdasági fejlesztések vizsgálata a kiválasztott mintatelepüléseken, amelyek jó gyakorlatként szolgálnak a hasonló adottságokkal rendelkező magyarországi falvak számára.

Abstract

The majority of Hungarian villages are underfunded. Actors of the village have increasingly recognised that improving their ability to earn income and ensuring economic independence depends to a large extent on the efficient use of local resources. They can turn to local resource-based economic development tools to maintain and improve the livability of the village. An important research topic of Village Seminar those local resource-based developments in the selected settlements which serve as good practices for villages with similar characteristics in Hungary.

Bevezetés

A kutatási tématerületek szervesen összekapcsolódnak egymással a falukutatások során. Nincs ez másképp a helyierőforrás-alapú gazdasági fejlesztések témakörének esetében sem, hiszen a helyi szereplők számára gazdaságilag hasznosítható belső és külső erőforrások köre széleskörű a településeken.

Falvaink különböző helyi adottságokkal rendelkeznek, ezért a gazdaságfejlesztési stratégiájuk sem lehet egységes. Jelen tanulmányban három olyan faluszemináriumi mintatelepülésen végzett kutatás eredményét mutatom be, amelyek különböző települési karakterisztikával rendelkeznek és egymástól markánsan eltérő gazdaságfejlesztési stratégiát folytatnak. Mindegyik község esetében sikerült azonosítani legalább egy kiemelkedően fontos helyi erőforrást a település lehetőségeit meghatározó elemek közül, ami jelentős mértékben hozzájárul a falu fejlődéséhez.

Bagon a közlekedésföldrajzi helyzetből származó előnyök számítanak meghatározó helyi adottságnak (Nagy J. 2017). Egyrészt azért, mert a lakosság számára könnyen megoldható a

fővárosba történő napi ingázás (Labát – Molnár 2009), másrészt a vállalkozások a közlekedési csomópontokhoz közeli telephelyeket tudnak létesíteni a településen (Kovács Cs. J. 2017). *Baks* a környéken található természeti erőforrásokat igyekszik hasznosítani a falusi turizmus fejlesztésével (Topa 2011; Kovács Cs. J. 2019). *Komlóska* területi tőkét a fejlett intézményi infrastruktúra és a jól működő közösség adja. Ez jelentős részben a számos szempontból Magyarországon egyedinek tekinthető önkormányzati modell (Tóth A. J. 2018), a szervezett helyi társadalmi szervezetek (Kassai 2018) és az összetartó faluközösségnek köszönhető (Gerencsér 2018). Érdemes kiemelni azonban az önkormányzat irányításával végzett sikeres márkafejlesztési tevékenységet is, mert számos szempontból egyedinek számít a magyarországi falvak körében (Kovács Cs. J. 2018).

A helyi erőforrásokon alapuló gazdaságfejlesztés értelmezése

Ebben a fejezetben célszerű meghatározni, mit tekintünk a faluszemináriumi kutatások során a vizsgálati tárgykörbe tartozónak, mert nem egységes a helyi gazdaságfejlesztések értelmezése a szakirodalomban. A Mezei Cecília és Varjú Viktor (2019) szerzőpáros fogalmi értelmezése szerint a helyi gazdasági fejlesztések történhetnek belső és/vagy külső erőforrások bevonásával. A helyierőforrás-alapú gazdasági fejlesztések azonban jellemzően olyan alulról kezdeményezett fejlesztések (bottom-up), amelyek a helyi közösség érdekében történnek. Továbbá a megvalósítás az adott település és a közösség sajátosságainak figyelembevételével történik. Értelmezésük szerint helyi erőforrásnak tekinthető minden olyan települési tényező, ami hasznosítható értéket képvisel a szereplők számára.

A helyi adottságokon alapuló gazdaságfejlesztésekhez elengedhetetlen a helyi szereplők aktivitása, együttműködése és kompetenciája, ezért csak az ilyen fejlesztéseket tekintjük ebbe a körbe tartozónak (Póla 2014). Munkánkban az olyan helyhez kötött, gazdasági értelemben hasznosítható erőforrások halmazával foglalkozunk, amelyek sajátos kombinációban, az egyes elemek egy önálló kapcsolatrendszerben a vizsgált mintatelepülések gazdaságára ösztönző hatással van. Ez lényegében a területi tőke fogalmi meghatározását fedi le az általánosan elterjedt hazai értelmezés szerint (Faragó 2016).

A helyierőforrás-vezérelt helyi gazdaságfejlesztés sikeres megvalósításának alapfeltétele az adott település erőforrásainak feltárása (Mezei – Póla 2016). Szemináriumi kutatásaink során ezért nemcsak a fejlesztési stratégiák értékelésére, hanem a települések erőforrástérképének feltárására is törekszünk. A szerzőpáros tipizálási rendszerét használtuk fel az erőforrások csoportosítására vonatkozóan. Kutatómunkánk során a vizsgálatok köre egyaránt kiterjed a materiális és immateriális erőforrásokra. Ugyanakkor jellemzően a fejleszthető, a település egyszerre több gazdasági szektorát is dinamizáló, más települések számára „másolható” tényezők vizsgálata kiemelt hangsúlyt kap a szemináriumi kutatások során.

Nagyné Molnár Melinda (2013) a falukutatások első nyolc évének tapasztalata alapján az alábbi sikertényezőket azonosította a választott mintatelepüléseken, amelyek lényegében a települési erőforrások csoportosításaként is értelmezhetők:

- helyi adottságok (tárgyi, táji, humánerőforrás)
- innovátor mag (kezdeményező erő)
- hiteles településvezetés
- innovátor mag és településvezetés közötti szimbiózis
- a fejlesztések lakossági elfogadottsága
- aktív helyi közösség

- kedvező közlekedéscsopordrajzi helyzet
- pozitív belső és külső imázs
- jó alkalmazkodó képesség a változásokhoz

Módszertan

A bevezetésben már említett esettanulmányok találhatóak a kutatási eredmények fejezetben. Lényeges, hogy mindegyik kiválasztott település eltérő helyierőforrás-vezérelt gazdaságfejlesztési stratégiát követ, és a falukutató szemináriumokon alkalmazott módszertan is különbözik az egyes települések esetében.

Bag vonatkozásában a gazdasági célú telephelyek vizsgálatával kapcsolatos kutatási eredmények kerülnek bemutatásra. A működési helyszínek tipizálása, a főbb jellemzők összehasonlítása történik meg ebben a fejezet részben. A 2017-ből származó eredmények a helyi vállalkozásokkal, az önkormányzattal és az üzlet gondnokával folytatott interjúkon alapszanak.

Komlóska példáján a települési név tanúsítónévgyékként való alkalmazásának gyakorlata kerül röviden ismertetésre. Egyaránt felhasználásra kerültek primer és szekunder adatok az elvégzett vizsgálatok során. Az elsődleges adatgyűjtés módja egy nem reprezentatív online önkitöltős kérdőíves felmérés volt, amit összesen 103 fő töltött ki.

Baks turisztikai potenciáljának megítélése a helyiek körében a harmadik választott témakör. A helyi fejlesztések lakossági megítélése jelentős hatással vannak annak a sikerességére. Ehhez a felhasznált adatok két helyszíni kérdőíves lekérdezésből származnak, ami 2011-ben és 2019-ben is reprezentatív volt a település egészére vonatkozóan. Első alkalommal 155 háztartást sikerült elérni, míg a második alkalommal 155 kitöltött kérdőív született, így összesen majdnem 300 háztartás megkérdezésén alapultak az értékelések.

Kutatási eredmények

Telephelyek vizsgálata Bagon

Bag településen a gazdasági célú telephelyek jellemzőinek feltárása meghatározó részét képezték a kutatómunkának. A Budapesti Agglomeráció északkeleti részén fekvő nagyközség vizsgálatára 2017-ben kerülhetett sor. Munkánk során három, karakterisztikájában eltérő területet sikerült lehatárolni a településen (1. táblázat).

Lehatároltuk a községközpontot, ami a helyi kiskereskedelmi boltok és üzleti szolgáltatások legfontosabb működési területe. Itt található a Petőfi téri Üzletház, ami jellemzően 10-20 vállalkozásnak nyújt telephelyet. Az üzletházban nagy a fluktuáció, a kutatás időpontjában körülbelül 80 százalékos kihasználtsága volt. Főként azért, mert a Budapesti Agglomeráció viszonylatában alacsony népességszám és a helyben elköltött jövedelmek alacsony szintje nem kedvező az itt működő üzletek számára. A helyi időskorú vásárlók és a szegényebb társadalmi csoportok adják az üzletház törzsközönségét, de a nagyobb bevásárlásokat ők sem helyben intézik. Szükség lenne mágnesboltokra, amelyek az embereket az üzletközpontba csalogatja. Ennek a helyzetnek a megváltoztatása érdekében az önkormányzat törekedett új vállalkozások bevonására a Petőfi téri Üzletházba, a Magyar Postát is megpróbálta idehozni, de az erőfeszítések eredménytelenek voltak.

Jelentős működési helyszínnek számít gazdasági szempontból az egykori TSZ telep a községben. Az itt tevékenykedő három cég helyzete stabil, sikeres kisvállalkozásoknak számítottak a településen a vizsgálatok időpontjában. További vállalkozások idetelepülésére vagy bővítésre már nincs lehetőség, mert a Hathegy Ipartelep egészét kihasználják ezek a cégek. Az itt üzemelő V-forg Kft. a legnagyobb foglalkoztatók között található a településen, és a nettó éves árbevételét tekintve az első ötben helyezkedett el Bagon a 2017-es falukutató időpontjában. A cég elsősorban alkatrész-beszállítói tevékenységet folytat. Emellett a Tuti Ostyaüzem is itt tevékenykedik. Az itt gyártott élelmiszeripari termékek napjainkban már nemcsak helyi jelentőségűek, az ország számos pontján megvásárolhatók. A harmadik jelenlévő vállalkozás a Mezőbag Kft., ami egy mezőgazdasági tevékenységet folytató cég a községben.

Az M3 lehajtó közvetlen szomszédságában található CBP Ipari Park volt a település legnagyobb reményekkel várt nagyberuházása. A nagyszabású projekt ugyanakkor nem valósult meg. Napjainkban az ipari park helyzete számos szempontból tisztázatlan és nehézségekkel terhelt. Bag önkormányzatának az egyik legjelentősebb feladata, hogy ezt a helyzetet tulajdonjogi és gazdasági szempontból is megoldja. Különben nagy valószínűséggel már nem lesz lehetősége olyan ipari szolgáltató park létesítésére, ami alkalmas lenne nagyméretű befektetések fogadására.

1. táblázat: A főbb gazdasági hasznosítású területek jellemzői Bagon

HELYSZÍN	PETÓFI TÉRI ÜZLETHÁZ	HATHEGY IPARTELEP	CBP IPARI PARK
MŰKÖDÉS KEZDETE	1999-ben kezdte szolgáltatóházként	rendszerátvétel után, egykori TSZ telep	nem üzemel, új terület
FÖLDRAJZI FEKVÉS	községközpont	településperem	M3 lehajtó mellett
JELLEMZŐ TEVÉKENYSÉG	kereskedelem, üzleti szolgáltatások	mezőgazdaság és ipar	agrárium köré szerveződő, kereskedelmi, üzleti és logisztikai
VÁLLALKOZÁSOK SZÁMA	10-20 között	3	1
KIHASZNÁLTSÁG	kb. 80%-os, alacsony fluktuáció	100%-os, állandó cégek	csaknem 0%, teljesen kihasználatlan
CÉGMÉRET	mikrovállalkozás	kisvállalkozás	közepes- és nagyvállalat
BEFEKTETŐK/BÉRLŐK	Bag és részben környező települések	Bag	külföldi és országos
VONZÁSKÖRZET	helyi	térségi	országos, nemzetközi

Forrás: Kovács Cs. J. (2017), 78. oldal

Településmárkázás Komlósán

A település imázsának tudatos alakítása a szaktudás és anyagi erőforrások hiánya miatt a magyar kistelepülések többségében egyáltalán nem jellemző tevékenység. Napjainkban is a településmárkázás elsősorban a városokban elterjedt tevékenység. Komlóska azonban a falu nevét tanúsító névjegyként alkalmazza a helyi termékek értékesítése folyamán, ami biztosíték a vásárlók számára a magas minőségre.

A településmarketing szerves részét képezi a helyi önkormányzat településműködtetési modelljének. Ebben a rendszerben a települési tevékenységek valóban egymásra épülnek, rendszert alkotnak. A falumárkázás egy eszköz az önkormányzat és a helyi vállalkozások kezében, ami a helyi adottságokra építve támogatja a turizmust és a kézműves termékek értékesítését.

Ennek fontos része az imázsépítés, ami elősegíti a település piaci pozicionálását és a reputáció növelését. Az önkormányzat az arculatépítés során nagy figyelmet fordított a helyi adottságokra épülő, települési értékek feltérképezésére. Felismerték, hogy a településen a természet gazdagsága, az önellátás, a ruszin identitás, a vallásosság és a szorgalom olyan pozitív asszociációkat jelentenek a látogatók fejében, amelyekre marketingkommunikációjukban építhettek a pozitív külső imázs kialakítása során. A külső arculat a helyzetfelmérés és tudatos tervezés eredményeképpen összhangban van a helyiek belső településképeivel.

A település kedvező megítélését megerősítik a kérdőíves felmérésből származó eredmények, Az eredmények alapján a válaszadók döntő többsége jó véleménnyel van a faluról. Az 1-5-ig terjedő Likert-skálán az 1 a legrosszabb és az 5 a legjobb osztályzatot jelentette. Azok, akik személyesen jártak már a faluban 4,77-es, míg azok, akik az interneten hallottak a faluról 4,03 értékelést adtak a településre. Elsősorban a szép természeti tájról tartják ismertnek a települést, a válaszadók többsége (51,5%) és a látogatók fő érdeklődése is elsősorban ehhez kapcsolódik. A kérdőívet kitöltők körében a Rákóczi túraútvonal és a Sólymos várrom (48-48%) számított a legnépszerűbb turisztikai desztinációnak, emellett még a ruszin tájház iránti érdeklődés jelentősége kiemelhető (38%).

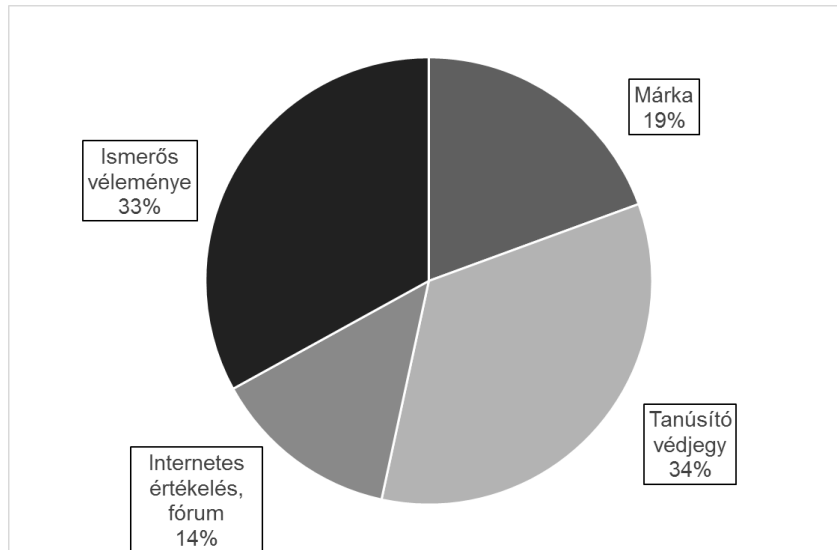
A kérdőíves eredmények visszaigazolták a tanúsító védjegy használatának létjogosultságát. mivel a válaszadók 93 százaléka hajlandó az átlagos értékesítési árnál többet fizetni egy védjeggyel ellátott termékért. Noha mindenképpen hozzá kell fűzni, hogy a magyar vásárlók rendkívül árérzékenyek, csupán a 14 százalékuk fizetett volna jelentősen magasabb árat egy helyi kézműves termékért cserébe.

A válaszadók 34 százaléka a tanúsító védjegyet tartotta a legfontosabb szempontnak a kézműves élelmiszertermékek vásárlásakor (1. ábra). Az ismerősök véleménye 33 százalékot, a termékmárka 19 százalékot, míg az internetes értékelések 14 százalékot tettek ki a teljes egészéből. Továbbá szerepeltek a legnépszerűbb helyi kézművestermékekre vonatkozó kérdések is a felmérésben. Ebben célzottan azok az élelmiszerek szerepeltek a válaszlehetőségek között, amelyek Komlósán a helyi termelőktől is megvásárolhatók és települési védjeggyel árusították őket (2. ábra).

A válaszadók magas arányban jelölték meg a méz (60%) és sajt (44%) válaszlehetőségeket, miközben a településen a gyümölcsalapú készítmények számítottak a legjelentősebb élelmiszertermékeknek. Ezek többnyire 15-17 százalék közötti értékeket kaptak. Érdeemes azonban hozzátenni, hogy a versenyképes termelés feltételei a gyümölcsalapú élelmiszerek

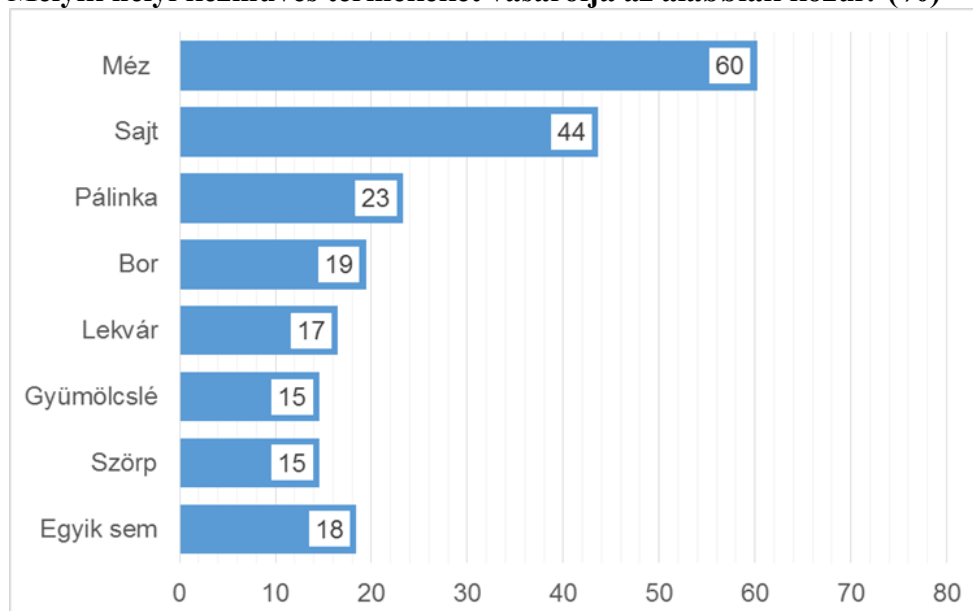
előállítására adottak a faluban és fizetőképes kereslet is mutatkozik ezekre a termékekre. Ugyanakkor érdemes a lehetőségekhez mérten a termékportfólióban nagyobb hangsúlyt helyezni az előbb említett termékekre is, mert az eredmények ismeretében erős vásárlói kereslet van rá.

1. ábra: Melyik a legfontosabb szempont az alábbiak közül egy új élelmiszertermék vásárlása előtt?

Forrás: Kovács Cs. J. (2018), 75. oldal

2. ábra: Melyik helyi kézműves terméket vásárolja az alábbiak közül? (%)

Forrás: Kovács Cs. J. (2018), 76. oldal

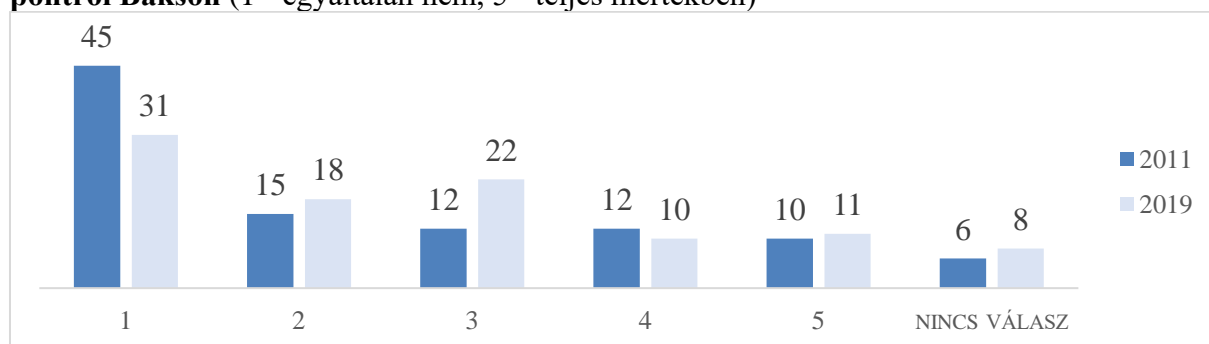
Baks turisztikai potenciáljának lakossági megítélése

A kutatási eredmények rámutattak, hogy a falusi turizmus tevékenységével szemben nincsenek ellenérzések a helyi lakosoknál. Ugyanakkor a lekérdezésre adott kérdőíves válaszokból az is megtudható, hogy a településen a helyi lakosok többsége nem gondolja meghatározónak a turizmus szerepét. Térségi szinten viszont fontos szolgáltatási ágazatnak tekinthető véleményük

szerint a 2019-es kérdőíves felmérés eredménye alapján. Az ötfokozatú Likert-skálán a kitöltők 54 százaléka adott legalább négyes osztályzatot a térség vonatkozásában, Baks viszonylatában ugyanez az érték viszont már csupán 22 százalékot tett ki.

Bakson a helyiek a lekérdezés időpontjában nem tekintettek a jövőben sem kitörési pontként a falusi turizmusra (3. ábra). Noha a helyiek körében 14 százalékponttal csökkent 2011-hez képest a legalacsonyabb skálaértéket bejelölők aránya. Ők azok, akik egyáltalán nem gondolják valódi lehetőségnek a helyi turizmus fejlesztését. Mindeközben érdemben nem változott azon helyi lakosok aránya, akik inkább egyetértenek ezzel az állítással.

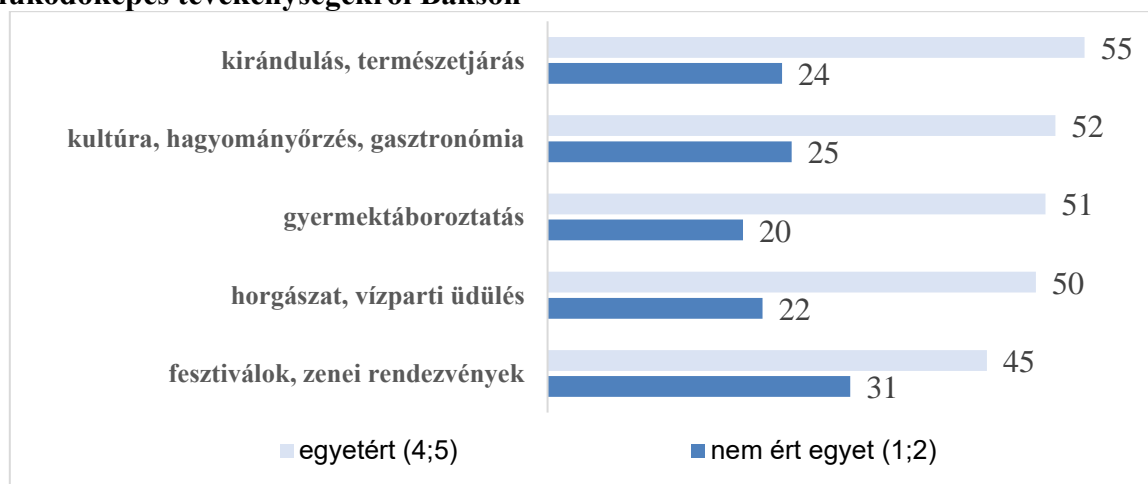
3. ábra: Lakossági vélemények százalékos megoszlása a falusi turizmusról mint kitörési pontról Bakson (1 - egyáltalán nem, 5 - teljes mértékben)

Forrás: Kovács Cs. J. (2019), 99. oldal

A helyi lakosság a lehetséges fejlesztési irányok közül a természettel kapcsolatos tevékenységeket tartja a leginkább működőképes, turisztikához köthető tevékenységnek a településen. Ezzel szemben a fesztiválok, zenei rendezvényeknek volt a legkisebb a támogatottsága (4. ábra).

4. ábra: Lakossági vélemények százalékos megoszlása a turisztikai szempontból működőképes tevékenységekről Bakson

Forrás: Kovács Cs. J. (2019), 99. oldal

Fontos megjegyezni, hogy a zenei fesztiválok, rendezvényeknél volt a legmagasabb a válaszok relatív szórása (47%). Ez arra utal, hogy ennek ellenére megosztott véleményen van a lakosság, mert nemcsak az ellenzők aránya magas, hanem a támogatók aránya is jelentős. A gyermektáboroztatás esetén a legkevesebb azoknak a száma, akik nem látnak üzleti potenciált

az adott tevékenységben és az osztályzatok relatív szórása is ebben a kategóriában volt a legalacsonyabb (37%).

Összefoglalás

A faluszemináriumon rendszeresen folytatott kutatási tématerületek közül a helyierőforrás-alapú fejlesztések terén elért kutatási eredmények kerültek ismertetésre az esettanulmányokon keresztül. Ezek az alkalmazott kutatások elsősorban a helyi erőforrások feltérképezésében nyújtanak segítséget és alkalmasak lehetnek a helyi fejlesztéseket megalapozó döntéstámogatásra. Jelen tanulmány célja azonban jó gyakorlatok szolgáltatása és a falukutató szeminárium működésének bemutatása a hazai települések és szakmai közösségek számára.

Bag községben a gazdasági telephelyek jellemzőinek feltárása történt meg, mivel a település legjelentősebb helyi erőforrása az előnyös közlekedésföldrajzi helyzet. Noha *Bag* gazdasági életében jelentős szerepet töltenek be ezek a működési helyszínek, a fejlesztési lehetőségek mégis korlátok közé szorúlnak. *Komlóska* termékmárkázási gyakorlata 2010-et követően válik a falumarketing meghatározó elemévé. A település sikeresen végzi ezt a marketingtevékenységet, és jó példaként szolgálhat számos magyar vidéki kistelepülésnek. Érdemes hozzátenni, hogy a falu még fejlődési szakaszban van, nem sorolható az olyan érett településmarketinget végző községek közé, mint a szemináriumi kutatásokon már szintén vizsgált *Hollókő*. *Bakson* a kérdőíves felmérésből kiderült, hogy bár a térségen belül jelentős tényező a turizmus, a településen mégsem tekintenek kitörési pontként az ágazatra.

Irodalomjegyzék

- Faragó L. (2016):* Területi tőke a fejlesztéspolitikában. In: Sikos, T T; Tiner, T (szerk.) Tájak, régiók, települések térben és időben: tanulmánykötet Beluszky Pál 80. születésnapjára Budapest, Magyarország: Dialóg Campus Kiadó, 57-66. pp.
- Gerencsér I. (2018): 2019):* Komlóska társadalomszervező jellemzői. *Acta Regionis Rurum* 12. 36-45. pp.
- Kassai Zs. (2018):* Társadalmi szervezetek Komlósán. *Acta Regionis Rurum* 12. 26-35. pp.
- Kovács Cs. J. (2017):* Helyi vállalkozások vizsgálata Bagon. *Acta Regionis Rurum* 11. 68-81. pp.
- Kovács Cs. J. (2018):* Termékmárkázás Komlósán. *Acta Regionis Rurum* 12. 68-78. pp.
- Kovács Cs. J. (2019):* Lakossági attitűdvizsgálat Bakson a helyi turizmusról. *Acta Regionis Rurum* 13. 95-102. pp.
- Labáth A. – Molnár M. (2009):* Bag, az ingázó falu. *Acta Regionis Rurum* 3. 23-32. pp.
- Mezei C. – Póla P. (2016):* Helyierőforrás-vezérelt helyi gazdaságfejlesztés. In: Erdős K. – Komlósi É. (szerk.) Tanítványaimban élek tovább. Emlékkötet Buday-Sántha Attila tiszteletére Pécs, Magyarország: PTE KTK Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, 27-38. pp.
- Nagy J. (2017):* Közlekedésföldrajzi összefüggések Bag nagyközség mindennapjaiban. *Acta Regionis Rurum* 11. 10-33. pp.
- Nagyné Molnár M. (2013):* Factors of success in case of local society. *DETUROPE: Central European Journal of Tourism and Regional Development* 5. 63-70. pp.
- Póla P. (2014):* Helyi erőforrások, vidékfejlesztési stratégiák. In: Lukovics, M. – Zuti, B. (szerk.) A területi fejlődés dilemmái Szeged, Magyarország: Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar, 267-276. pp.

Topa Z. (2011): Idegenforgalom és vendéglátás Bakson. Acta Regionis Rurum 5. 41-49. pp.
Tóth A. J. (2018): A komlóskai önkormányzati modell eredményei és értékelése. Acta Regionis Rurum 12. 46-51. pp.

4. kép: Önkormányzati fórum a falukutatók tiszteletére Bakson (2019)

5. kép: A „baksológus” faluszeminaristák (2019)

A NÉPESEDÉSI FOLYAMATOK ÉS A HELYI IDENTITÁST ERŐSÍTŐ TÉNYEZŐK VIZSGÁLATAI

ANALYSES OF THE POPULATION TRENDS AND THE FACTORS THAT STRENGTHEN LOCAL IDENTITY

Lőrinc Balázs, PhD hallgató - MATE-GRTDI

Balázs Lőrinc, PhD student - MATE-GRTDI

Absztrakt

A Faluszemináriumi Kutatóműhely munkássága immáron több, mint 15 éves múltra tekint vissza. Megtisztelőnek érzem, hogy e jelentőségteljes évforduló kapcsán íródó kötet tanulmányai között helyet kaphatott a műhelyben folytatott munkáim összefoglalása. Mindösszesen négy helyszínen (Bag, Komlóska, Tiszaladány, Pázmánd) volt lehetőségem – 2017-től kezdődően – részt venni a falukutatásokban, ahol a kutatási kérdéseim a demográfiai folyamatok és a települések népességmegtartó-, illetve identitást erősítő tényezői köré csoportosultak. Jelen tanulmány célja a négy falukutatási eredmény összefoglalása, illetve a vizsgált települések népesedési trendjeinek összehasonlítása.

Abstract

The „Faluszemináriumi Kutatóműhely” has been in operation for more than 15 years. I am honoured to have been able to include a summary of my works in the workshop in the studies of this significant anniversary volume. I have had the opportunity to participate in the village studies on four occasions (Bag, Komlóska, Tiszaladány, Pázmánd), starting from 2017, where my research questions were focused on demographic trends and the factors that strengthen the identity and population retention of the settlements. The aim of this paper is to summarise the results of the four village research studies and to compare the demographic trends of the analysed settlements.

Bevezetés

Két, teljesen egyforma jellemzőkkel illelhető területegység nem létezik sem globálisan, sem pedig hazai kitekintésben. Többek között e tényállásból kiindulva számos regionális gazdaságtani tudományos munka (Camagni – Capello, 2013; Faragó, 2016; Káposzta et. al., 2020; Lengyel, 2021; Lukovics – Nádas, 2021) kitér a térségi különbségek elemzésére, továbbá javaslatot is tesz a fennálló egyenlőtlenségek csökkentésére. Jelen tanulmányban a regionális gazdaságtan egy igen speciális részét: a falvak és a vidéki területek népesedési helyzetképét, illetve a demográfiai trendekből származtatható előnyöket és hátrányokat igyekszek bemutatni az eddigi falukutatási tapasztalataim alapján.

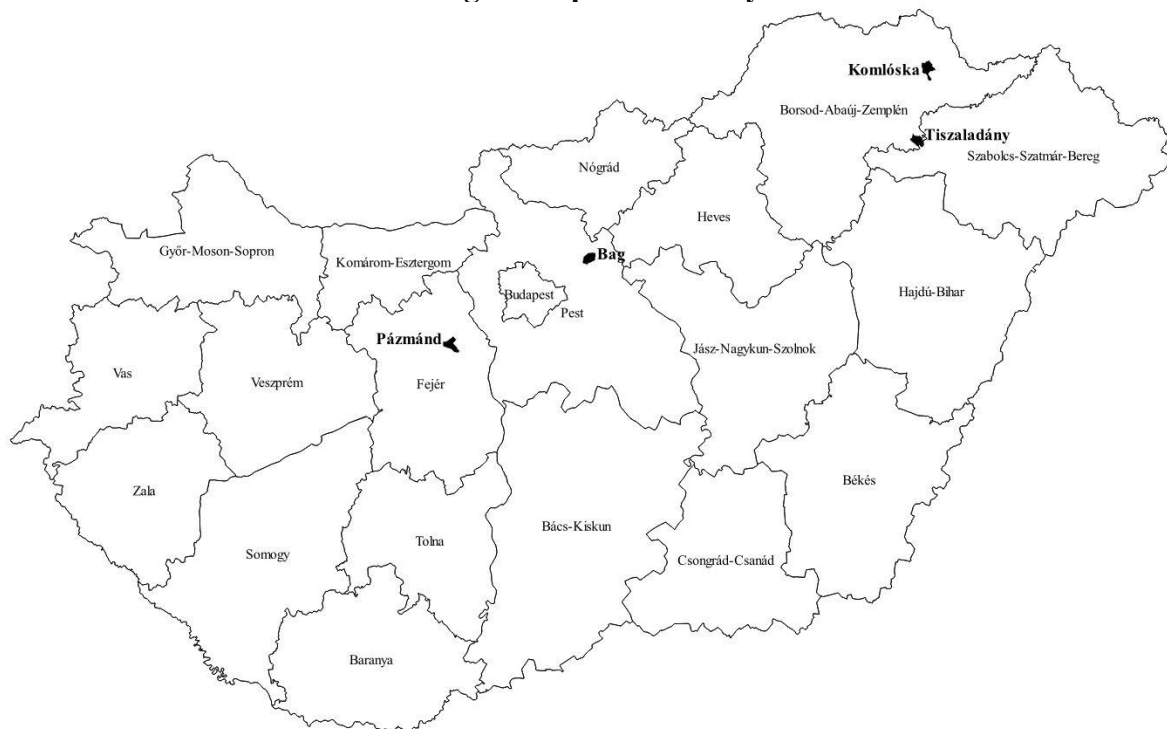
A területi differenciálódás mélyülése hazánkban és globálisan is tapasztalható jelenség. Az elmaradottság és a leszakadás főként azokban a térségekben jellemző, ahol folyamatosan

csökken a népesség száma, ahol rohamosan csökken a lakosság képzettségi szintje, vagy, ahol csökkenő tendenciát mutat az infrastruktúra fejlettsége, illetve a gazdaság versenyképességi szintje (Kovács, 2014; Kovács, 2016; Tóth – Káposzta, 2021). Ezáltal kijelenthető, hogy az egyes térség- és településfejlesztési stratégiák kidolgozását a mikrokörnyezeti lehetőségekre, az endogén potenciálok kiaknázására, a saját és helyi erők megújítására, illetve azok fejlesztésére szükséges alapozni. Kétségtelen, hogy e helyi erősségek, lehetőségek, illetve helyi értékek minden egyes téregységben és településen fontos szerepet töltenek be, amelyek minél hatékonyabb módon történő kiaknázása magas prioritással kell, hogy bírjon.

Jelen vizsgálat fókuszában lévő területegységek – azaz a települések – értékhorozók. A települések mint autonómiák messzemenő szereprendszerükből adódóan különböző jellemzőkkel rendelkező eszközökkel rendelkeznek, amelyek erősíthetik, vagy éppen gyengíthetik egymás hatásait. A települések által használt eszközök egy része egyedi, míg más eszközök mindenhol egyformán működnek. A települések sikeressége attól függ, hogy tisztában vannak-e a sikerességüket meghatározó tényezőkkel, és megtalálják-e a saját hatékony eszközeiket céljaik eléréséhez (Nagyné Molnár, 2020).

Szorosan kapcsolódva az említett települések sikerességének kutatásához, a népesedési trendek vizsgálatához, illetve a helyi identitást erősítő tényezők feltérképezéséhez a Faluszeminárium Kutatóműhelyben – jelen kézirat lezárásáig – négy falu kutatásában és vizsgálatában vettem részt (Lőrinc, 2017; Lőrinc, 2019; Lőrinc, 2020), amely helyszíneket az 1. ábra szemlélteti (Pázmánd, Bag, Tiszaladány, Komlóska).

1. ábra: A falukutatások során vizsgált települések elhelyezkedése

Forrás: Saját szerkesztés QGIS alkalmazásával

A falukutatásaink során tapasztaltakból kiindulva a hazai vidéki településeken az eltérő földrajzi adottságokon túl az egyes térgazdasági különbségek, így a fejlettség és az elmaradottság is erőteljesen kirajzolódni látszik. E tényezők léte arra sarkall, hogy a fennálló gazdasági és társadalmi különbségek vizsgálatát folytassam a jövőben is.

Az elemzéshez felhasznált anyagok és módszerek

A települési és megyei szintű demográfiai vizsgálat a 2010-es évre, továbbá a 2016-2020-as intervallumra vonatkoztatva tartalmazza az alábbi indikátorokat²: állandó népesség száma (fő), természetes szaporodás/fogyás (ezrelék), tényleges termékenységi arányszám (arány), belföldi állandó vándorlási egyenleg (ezrelék), öregedési index (%), gyermekkorúak eltartottsági rátája (%), időskorúak eltartottsági rátája (%). Továbbá országos szinten bemutatásra kerül – településtípusok szerint – az ezer lakosra jutó összes belföldi vándorlási különbözet, illetve a gyermekkorúak és az időskorúak eltartottsági rátájának változása is egyaránt (2., 3. ábra).

A felhasznált szekunder adatokat a Központi Statisztikai Hivatal (KSH), illetve az Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer (TeIR) adatbázisai szolgáltatták. Az elemzés leíró jellegű, hosszú idősoros vizsgálatként definiálható, amely a vizsgált négy településre, illetve a települések megyéire, továbbá az országos tendenciákra tér ki részletesen. Ugyanakkor szükségesnek érzem megemlíteni, hogy a demográfiai vizsgálatához tartozó mutatók széleskörűbbek a bemutatottnál, viszont az adatok szűkössége³ miatt csupán ezen indikátorok képezik az elemzés részét. Mindezek mellett a falukutatói tapasztalatokból, illetve a terepi adatfelvételekből kiindulva a helyi identitást és a népességmegtartást erősítő tényezők összefoglaló vizsgálatára is az elemzés részét képezi.

A népesség létszámának változása

A tanulmány e fejezetében a népességszám-változáshoz kapcsolódó indikátorok (állandó népesség száma, természetes szaporodás/fogyás, tényleges termékenységi arányszám, belföldi állandó vándorlási egyenleg), illetve ezen értékek változásának trendjei kerülnek bemutatásra 2010-re, továbbá a 2016-2020-as időintervallumra vonatkoztatva.

Az állandó népesség számának változása kapcsán megfogalmazható, hogy a négy vizsgált település közül kettőben nőtt a lakosság száma, míg kettőben csökkent a lélekszám 2010 és 2020 között. *Bag* esetében lassú növekedés (2020-ban 2010-hez képest 1,3%-os, míg 2016-hoz képest 2,1%-os növekedés) figyelhető meg. *Komlóska* népességszáma 2020-ban, 2010-hez képest 12,1%-os csökkenést, míg 2016-hoz képest változatlan képet mutat (Kápolnai, 2018). *Tiszaladány*ban lassult a népességfogyás tendenciája a vizsgált időszakban, ugyanis 2010-hez képest 2020-ban 8,6%-kal éltek kevesebb a településen, míg 2016-hoz viszonyítva 4,1%-os népességszám-csökkenés volt tapasztalható. Ezzel ellentétben *Pázmánd* lakosságszáma az elmúlt években folyamatos növekedést mutatott: 2010-hez viszonyítva 8,4%-os, 2016-hoz képest pedig 4,2%-os létszámnövekedés olvasható le a 2020-as adatokból (1. táblázat).

Ahhoz, hogy megértsük az egyes népességszám-változási trendeket, szükséges a folyamatot befolyásoló tényezőket (indikátorokat) is szemügyre venni. Ilyen tényezőnek számít a természetes szaporodás/fogyás mutató (az élveszületések és a halálozások különbözete ezer állandó lakosra vetítve). Jól látható néhány kivételtől eltekintve, hogy mind a négy településen meghaladja a halálozások száma a születéseket, így a természetes fogyás írható fel trendként a vizsgált években (kivételt képez ez alól: 2010-ben, 2016-ban és 2019-ben *Bag*; 2019-ben *Komlóska*; 2016-ban *Tiszaladány*; illetve 2017-ben *Pázmánd*) (2. táblázat).

² Zárójelben a vizsgált indikátorok mértékegységei szerepelnek.

³ Szűkösség alatt a népszámlálási adatok hiányát értem. A 2011-es népszámlálási adatbázisok ma már nem tudnak releváns képet nyújtani a vizsgált településekről. A fennálló „adathiányos” problémát a 2022-es népszámlálás településsoros adatbázisai fogják megoldani, várhatóan 2023. első félévében.

1. táblázat: Az állandó népesség számának változása, fő

VIZSGÁLT TERÜLETEGYSÉGEK	2010.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.
	ÉVBEN					
BAG	3 923	3 893	3 924	3 957	3 954	3 974
<i>PEST MEGYE</i>	<i>1 237 141</i>	<i>1 278 513</i>	<i>1 291 207</i>	<i>1 305 592</i>	<i>1 318 957</i>	<i>1 330 821</i>
KOMLÓSKA	314	276	273	270	276	276
TISZALADÁNY	661	630	617	617	608	604
<i>B.-A.-Z. MEGYE</i>	<i>715 562</i>	<i>686 322</i>	<i>681 189</i>	<i>676 093</i>	<i>670 908</i>	<i>666 434</i>
PÁZMÁND	2 068	2 151	2 190	2 200	2 219	2 242
<i>FEJÉR MEGYE</i>	<i>432 677</i>	<i>427 368</i>	<i>426 834</i>	<i>426 687</i>	<i>426 897</i>	<i>426 944</i>
MAGYARORSZÁG	10 118 118	9 994 861	9 970 453	9 945 475	9 916 811	9 890 082

Megjegyzés: (1) A települési, illetve a megyei adatok a falukutatók időbeli sorrendjében (Bag – 2017; Komlóska – 2018; Tiszaladány – 2020; Pázmánd – 2021) kerültek feltüntetésre. (2) B.-A.-Z. megye = Borsod-Abaúj-Zemplén megye.

Forrás: TeIR adatbázisok alapján saját szerkesztés

2. táblázat: A természetes szaporodás/fogyás mutató változása, ezrelék

VIZSGÁLT TERÜLETEGYSÉGEK	2010.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.
	ÉVBEN					
BAG	0,25	0,00	-3,06	-7,83	1,01	-6,29
<i>PEST MEGYE</i>	<i>-0,99</i>	<i>-1,47</i>	<i>-2,10</i>	<i>-1,97</i>	<i>-1,63</i>	<i>-2,06</i>
KOMLÓSKA	-12,74	-10,87	-7,33	-11,11	0,00	-3,62
TISZALADÁNY	-9,08	0,00	-4,86	-9,72	-4,93	-8,28
<i>B.-A.-Z. MEGYE</i>	<i>-4,46</i>	<i>-3,07</i>	<i>-3,60</i>	<i>-3,36</i>	<i>-3,64</i>	<i>-4,72</i>
PÁZMÁND	-5,80	-2,79	2,74	-2,27	-5,41	-8,47
<i>FEJÉR MEGYE</i>	<i>-3,67</i>	<i>-3,02</i>	<i>-4,32</i>	<i>-4,88</i>	<i>-4,50</i>	<i>-4,57</i>
MAGYARORSZÁG	-4,00	-3,43	-4,04	-4,16	-4,10	-4,92

Megjegyzés: (1) A települési, illetve a megyei adatok a falukutatók időbeli sorrendjében (Bag – 2017; Komlóska – 2018; Tiszaladány – 2020; Pázmánd – 2021) kerültek feltüntetésre. (2) B.-A.-Z. megye = Borsod-Abaúj-Zemplén megye.

Forrás: TeIR adatbázisok alapján saját szerkesztés

E természetes fogyási folyamatnak számos kapcsolódó oka lehet, amelyek közül kiemelendő a tényleges termékenységi arányszám, amely azt mutatja meg, hogy egy nő élete folyamán hány gyermeknek adna életet az adott év kor szerinti születési gyakorisága mellett. Ebből kiindulva:

egy ország népességszáma akkor fenntartható, ha teljes termékenységi arányszáma eléri a 2,1-es értéket, amit reprodukciós szintnek nevez a szakirodalom. Amennyiben a termékenység tartósan a reprodukciós szint alá kerül, az össznépesség csökken, illetve közvetve öregszik is egyben. A reprodukciós szinthez közeli tartós termékenység kiegyensúlyozott korösszetételű népességet eredményez, ami nélkülözhetetlen feltétele többek között a nyugdíjrendszer és az egészségügyi ellátórendszer hosszú távú fenntarthatóságának⁴ (KSH, 2021).

3. táblázat: A tényleges termékenységi arányszám változása (TTA), arány

VIZSGÁLT TERÜLETEGYSÉGEK	2010.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.
	ÉVBEN					
BAG	1,85	2,00	1,42	1,62	2,27	1,56
<i>PEST MEGYE</i>	<i>1,39</i>	<i>1,33</i>	<i>1,33</i>	<i>1,34</i>	<i>1,36</i>	<i>1,44</i>
KOMLÓSKA	1,13	0,56	1,17	1,82	1,76	2,23
TISZALADÁNY	0,64	0,68	0,94	1,51	0,80	1,34
<i>B.-A.-Z. MEGYE</i>	<i>1,35</i>	<i>1,55</i>	<i>1,57</i>	<i>1,60</i>	<i>1,58</i>	<i>1,64</i>
PÁZMÁND	0,96	1,50	2,05	1,48	1,54	1,45
<i>FEJÉR MEGYE</i>	<i>1,23</i>	<i>1,34</i>	<i>1,29</i>	<i>1,27</i>	<i>1,29</i>	<i>1,41</i>
MAGYARORSZÁG	1,26	1,34	1,33	1,32	1,33	1,40

Megjegyzés: (1) A települési, illetve a megyei adatok a falukutatók időbeli sorrendjében (Bag – 2017; Komlóska – 2018; Tiszaladány – 2020; Pázmánd – 2021) kerültek feltüntetésre. (2) B.-A.-Z. megye = Borsod-Abaúj-Zemplén megye.

Forrás: TeIR adatbázisok alapján saját szerkesztés

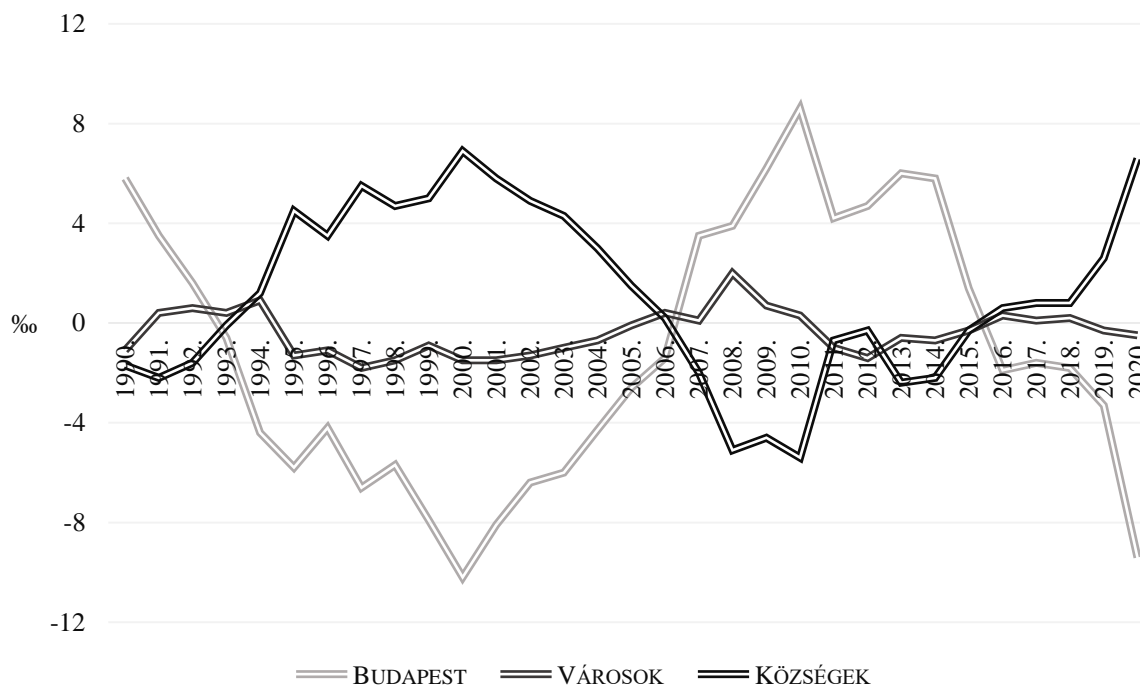
A tényleges termékenységi arányszám az alacsony népességszámú területegységekben (jelen esetben a vizsgált településeken) egyik évről a másikra is magas növekedést vagy csökkenést képes mutatni. Ennek oka a vizsgált sokaság (települési állandó népesség) alacsony elemszáma, amely kapcsán néhány fős születési szám emelkedés vagy csökkenés is magas arányszám-változást tud eredményezni. Ugyanakkor megyei (illetve országos) szinten kiegyenlítettebb értékeket kapunk a vizsgált években. Jól kirajzolódik, hogy Pest megye az országos átlaghoz konvergáló értékeket vesz fel minden vizsgálati évben, és csupán a 2016-os TTA értéke mutat az országosnál alacsonyabb szintet. A két másik megye kapcsán kiemelendő, hogy Borsod-Abaúj-Zemplén megye végig az országos szint felett, míg Fejér megye a 2020-as adatai kivételével végig az országos szint alatti termékenységi arányszámokat produkált. Fontos ugyanakkor megemlíteni, hogy a 3. táblázatban közölt értékek egyes módszertani és adatfelvételi különbözőségeik miatt eltérhetnek a KSH közlési tábláitól⁵ (3. táblázat).

⁴ A Nemzeti Fenntartható Fejlődési Keretstratégia középtávon kívánatosnak és elérhetőnek tartja a születésszám növelését, a halandóság csökkentését, ezek eredményeképpen a népességfogyás lelassítását, hosszú távon pedig a népességszám stabilizálását.

⁵ A 3. táblázat értékei nem a továbbvezetett népesség adatbázisaiból, hanem adminisztratív adatállományokból kerültek előállításra, hasonlóképpen a többi területi adatbázishoz.

Szorosan kapcsolódva a bemutatott indikátorokhoz a népesedési folyamatok egy másik, igen magas relevanciával bíró mérőszáma a vándorlási egyenleg, amely az egyes téregységek népességmegtartó erejét mutatja. A vándorlási arányszámok közül a belföldi összes vándorlási különbözet, illetve a falukutatói helyszínekre vonatkoztatva az állandó vándorlási egyenleg kerül bemutatásra a következő ábrán.

2. ábra: Az ezer lakosra jutó összes belföldi vándorlási különbözet településtípusok szerint 1990 és 2020 között (%)

Forrás: KSH adatbázisok alapján saját szerkesztés

Fogalmi és módszertani megközelítésben a belföldi vándorlási különbözet az adott közigazgatási egységbe bejelentkezők, illetve az onnan más közigazgatási egységbe bejelentkezők számának különbözeteként írható fel (KSH, 2021).

Országos kitekintésben megállapítható, hogy a 2008-ban begyűrűző gazdasági válság hatására erőteljesen visszaesett az állandó lakóhely-változtatások száma, ami főként abból eredt, hogy a korábbi évekhez képest kevesebben költöztek Budapestről az agglomerációba, illetve azon túli területekre (Bálint – Obádovics, 2021). Ezt követően a belföldi migrációs áramlatok intenzitásában és irányában a 2020-as év és a megjelenő koronavírus-járvány hozott számottevő változást. Az állandó vándorlások száma 2019-hez képest közel 20 ezerrel, 265 ezer főre esett vissza, míg az ideiglenes vándorlások mértéke kevésbé változott, mindezek mellett az egyes mobilitási mintázatok volumene módosult. A belföldi vándormozgalom szempontjából a községek tudtak profitálni e rendkívüli helyzetből, hiszen a 2020-ban megfigyelt 19 ezer fő vándorlási többletükre a 2000-es évek eleje óta nem volt példa (2. ábra).

E megállapításokhoz szorosan kapcsolódva szükséges megemlíteni, hogy 1990-től Pest megye vándorlási egyenlege kimagaslóan kedvezően alakult a többi megyéhez képest és e tendencia – azaz a pozitív vándorlási egyenleg – a mai napig megfigyelhető. Pest megye mellett pozitív vándorlási egyenlőssel bírt még Győr-Moson-Sopron, Fejér, Komárom-Esztergom, Vas, valamint Csongrád-Csanád megye. Ezzel ellentétben – migrációs szempontból – kibocsátó területnek tekinthető a magyarországi megyék túlnyomó többsége, főként a keleti, gazdaságilag

fejletlenebb megyék (Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Békés és Nógrád) népességmegtartó ereje mutatkozik a leggyengébbnek.

4. táblázat: A belföldi állandó vándorlási egyenleg változása, ezrelék

VIZSGÁLT TERÜLETEGYSÉGEK	2010.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.
	ÉVBEN					
BAG	2,04	16,70	5,35	11,88	-2,02	11,07
PEST MEGYE	5,92	9,57	10,42	11,44	10,64	9,74
KOMLÓSKA	-3,18	-18,12	-3,66	-3,70	7,25	7,25
TISZALADÁNY	-13,62	-6,35	-16,21	4,86	-9,87	-1,66
B.-A.-Z. MEGYE	-3,38	-4,05	-4,78	-5,15	-4,80	-4,47
PÁZMÁND	10,15	7,44	12,79	2,27	9,01	15,17
FEJÉR MEGYE	0,22	1,70	2,70	3,47	4,11	3,54

Megjegyzés: (1) A települési, illetve a megyei adatok a falukutatók időbeli sorrendjében (Bag – 2017; Komlóska – 2018; Tiszaladány – 2020; Pázmánd – 2021) kerültek feltüntetésre. (2) B.-A.-Z. megye = Borsod-Abaúj-Zemplén megye. (3) A belföldi állandó vándorlási egyenleg számítási módszere következtében az országos értékek nem kerültek feltüntetésre.

Forrás: TeIR adatbázisok alapján saját szerkesztés

A falukutatói helyszínek esetében is erőteljesen érződnek az egyes centrum-periféria hatások. A fővároshoz közel eső, gazdasági szempontból a fejlettek közé sorolható téregységekben fekvő települések (Bag, Pázmánd) vándorlási arányszámai kimagaslók, jóval meghaladják a saját megyei átlagaikat is. Az említett két település esetében 2010-ben, illetve a 2016-2020 közötti időszak minden évében pozitív vándorlási egyenleg volt tapasztalható. Ezzel ellentétben a Borsod-Abaúj-Zemplén megyében található Komlóska és Tiszaladány községekben többnyire a magas elvándorlási hajlam volt jellemző (Komlóska esetében 2020-ban, míg Tiszaladány esetében 2018-ban volt csupán pozitív értéktartományban a vándorlási egyenleg), ezzel is kifejezve a települési népességmegtartó erő(k) hiányát, továbbá az elmaradottsági faktorok térnyerését (4. táblázat).

Előregedő társadalom a magyarországi vidéken

A társadalom, így az egyének idősödése az emberi élet természetes velejárója. E folyamat lefolyása ugyanakkor jelentős különbségeket mutat országok, régiók és akár települések között is (Boros et. al., 2021). Amellett, hogy mennyi ideig is élünk, fontos szempont, hogy ezen élettartam milyen minőségben telik. Emellett megfogalmazható az is, hogy az Európai Unió tagállamaiban folyamatosan növekszik az idős népesség száma, illetve aránya. A demográfiai folyamatok ezen alapvetéséből kiindulva megállapítható, hogy a mai társadalmak egyik legjelentősebb kihívása az (el)öregedés, hiszen e folyamat jelentős terhet jelent – többek között – az egészségügyi/szociális ellátórendszerre, továbbá a nyugdíjrendszerre is.

Az 5. táblázat által taglalt öregedési index (az idős népesség (65 éves és annál idősebb) a gyermeknépesség (0–14 éves) százalékában) a legfontosabb társadalmi mutatók között szerepel, mikor egy település vagy téregység aktuális helyzetképét kívánjuk bemutatni.

5. táblázat: Az öregedési index mutató változása, %

VIZSGÁLT TERÜLETEGYSÉGEK	2010.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.
	ÉVBEN					
BAG	97,82	107,93	113,60	113,30	111,92	111,16
<i>PEST MEGYE</i>	<i>85,16</i>	<i>97,67</i>	<i>98,59</i>	<i>100,44</i>	<i>102,81</i>	<i>103,81</i>
KOMLÓSKA	191,43	150,00	150,00	150,00	129,73	138,89
TISZALADÁNY	168,35	176,39	189,71	174,67	167,53	157,83
<i>B.-A.-Z. MEGYE</i>	<i>96,75</i>	<i>107,82</i>	<i>108,82</i>	<i>110,37</i>	<i>112,56</i>	<i>113,58</i>
PÁZMÁND	105,30	113,45	105,99	110,16	112,08	111,14
<i>FEJÉR MEGYE</i>	<i>105,49</i>	<i>120,70</i>	<i>122,69</i>	<i>125,34</i>	<i>129,25</i>	<i>131,53</i>
MAGYARORSZÁG	112,47	125,93	127,66	130,48	134,26	136,86

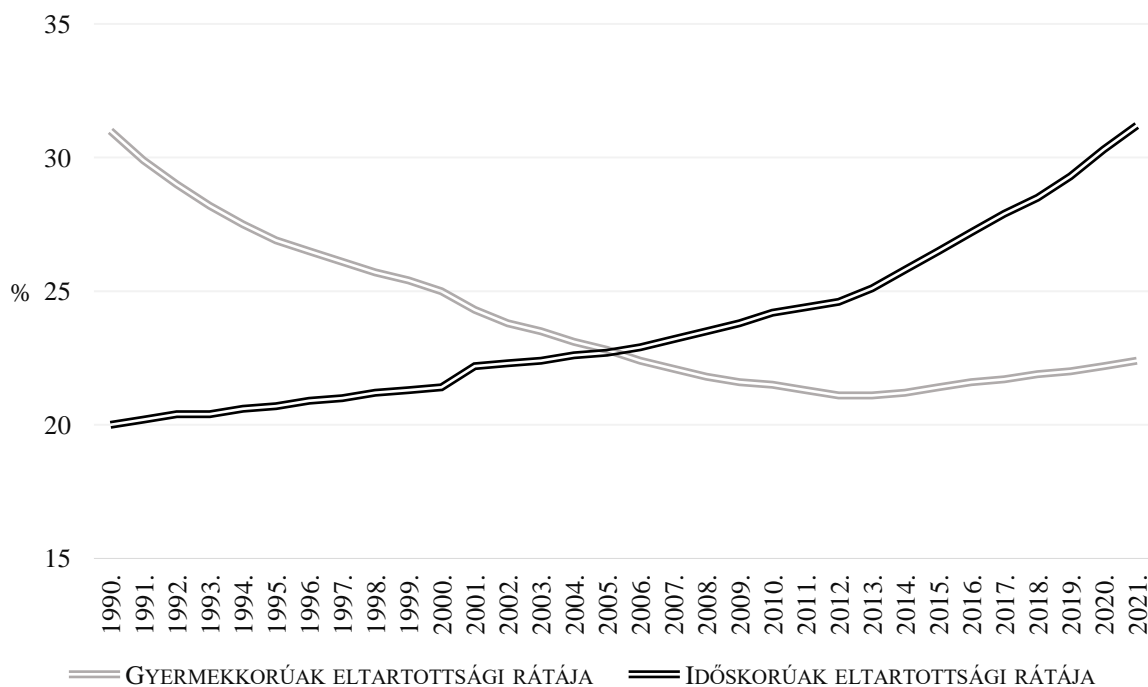
Megjegyzés: (1) A települési, illetve a megyei adatok a falukutatók időbeli sorrendjében (Bag – 2017; Komlóska – 2018; Tiszaladány – 2020; Pázmánd – 2021) kerültek feltüntetésre. (2) B.-A.-Z. megye = Borsod-Abaúj-Zemplén megye.

Forrás: TeIR adatbázisok alapján saját szerkesztés

Az országos öregedési arányszámokhoz viszonyítva (amelyek folyamatosan növekvő tendenciát mutatnak) mindhárom megye értékei mindegyik vizsgált évben alacsonyabb értékeket vesznek fel. A megyei szintű fiatalos korstruktúra ellenére az is megállapítható, hogy az elemzés intervallumában folyamatos előregedés látható. Települési szinten csupán Bag 2010-es adata mutat 100%-nál alacsonyabb értéket, így az országos és megyei átlagokhoz hasonlóan a falvak társadalma is öregedik (5. táblázat).

A következőkben az eltartottsági ráták kerülnek bemutatásra, azaz a gyermekkorúak eltartottsági rátája (a gyermeknépesség (0–14 éves) a 15–64 éves népesség százalékában), illetve az időskorúak eltartottsági rátája (az idős népesség (65 éves és annál idősebb) a 15–64 éves népesség százalékában) mind országos (1990-2021 között), mind pedig települési és megyei (2010; 2016-2020 között) szinten. Kiemelendő, hogy a gyermekkorúak aránya az elmúlt évtizedekben folyamatosan csökkent. 1990-ben még a népesség 20,5%-a volt gyermekkorú, 2021-ben már csak 14,6%-a, annak ellenére, hogy az elmúlt években a termékenységi ráta emelkedett. Ezzel párhuzamosan az időskorúak aránya folyamatosan, 13,2-ről 20,3%-ra nőtt (Boros et. al., 2021) (3. ábra).

3. ábra: A gyermekkorúak és az időskorúak eltartottsági rátájának változása 1990 és 2021 között Magyarországon, %

Megjegyzés: A 2021-es adatok előzetes adatokként szerepelnek az ábrán.

Forrás: KSH adatbázisok alapján saját szerkesztés

A népesség öregedési folyamatát mutatja, hogy 2006 óta már több az idős-, mint a gyermekkorú, mindeközben az aktív korú népesség aránya 2007-től csökkenő trendet mutat. Az eltartottsági ráták a következő évtizedben várhatóan időlegesen stagnálni fognak, viszont a 2030-as évek végétől egyre inkább emelkedni kezd majd. A népesség-előrejelzések szerint 2070-ben e mutató elérheti a 85%-os értéket, azaz ezer aktív korúra (15–64 éves) több, mint 850 eltartott (14 éves és annál fiatalabb, valamint a 65 éves és annál idősebb) juthat.

A gyermekkorúak, illetve az időskorúak eltartottsági rátái is növekedést mutatnak, ám az időskorúak száma gyorsabb ütemben növekszik, mint a gyermekkorúaké. E folyamat okozza az öregedési index mutató folyamatos emelkedését is (6. táblázat; 7. táblázat). A társadalom idősödése számos gazdasági és társadalmi kérdést vet fel, amellyel kétségtelen, hogy foglalkozni kell, hiszen a rendelkezésre álló munkaképes korú népesség létszámának csökkenésével, ezzel együtt az eltartottak számának növekedésével mind a szociális ellátórendszerek, mind pedig a munkaerőpiac számos kihívás elé néz. E folyamat lassítására számos célkitűzés, illetve intézkedés került már kidolgozásra. A népesség csökkenésének mérséklésére elsősorban a családokat és a gyermekvállalást támogató intézkedések kialakítása szolgálhat. Ilyen lehet a stabil és kiszámítható családtámogatási rendszer, vagy a gyermekeket nevelők munkával kapcsolatos jogszabályi védelme is egyaránt.

6. táblázat: A gyermekkorúak eltartottsági rátája, illetve annak változása, %

VIZSGÁLT TERÜLETEGYSÉGEK	2010.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.
	ÉVBEN					
BAG	24,20	25,94	25,45	25,53	26,01	26,30
PEST MEGYE	23,62	24,19	24,44	24,72	25,03	25,24
KOMLÓSKA	16,51	13,59	15,15	16,84	19,37	18,95
TISZALADÁNY	17,59	16,71	16,19	18,25	19,15	21,28
B.-A.-Z. MEGYE	23,28	22,93	23,13	23,48	23,92	24,37
PÁZMÁND	22,78	24,07	25,59	25,37	24,32	24,19
FEJÉR MEGYE	20,24	20,92	21,11	21,39	21,69	22,00
MAGYARORSZÁG	20,84	21,23	21,40	21,62	21,87	22,08

Megjegyzés: (1) A települési, illetve a megyei adatok a falukutatók időbeli sorrendjében (Bag – 2017; Komlóska – 2018; Tiszaladány – 2020; Pázmánd – 2021) kerültek feltüntetésre. (2) B.-A.-Z. megye = Borsod-Abaúj-Zemplén megye.

Forrás: TeIR adatbázisok alapján saját szerkesztés

7. táblázat: Az időskorúak eltartottsági rátája, illetve annak változása, %

VIZSGÁLT TERÜLETEGYSÉGEK	2010.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.
	ÉVBEN					
BAG	23,67	28,00	28,91	28,92	29,11	29,24
PEST MEGYE	20,12	23,63	24,10	24,83	25,73	26,20
KOMLÓSKA	31,60	20,39	22,73	25,26	25,13	26,32
TISZALADÁNY	29,62	29,47	30,71	31,87	32,09	33,59
B.-A.-Z. MEGYE	22,52	24,72	25,17	25,91	26,93	27,68
PÁZMÁND	23,99	27,30	27,13	27,94	27,25	26,89
FEJÉR MEGYE	21,35	25,24	25,91	26,81	28,03	28,94
MAGYARORSZÁG	23,43	26,74	27,32	28,21	29,36	30,22

Megjegyzés: (1) A települési, illetve a megyei adatok a falukutatók időbeli sorrendjében (Bag – 2017; Komlóska – 2018; Tiszaladány – 2020; Pázmánd – 2021) kerültek feltüntetésre. (2) B.-A.-Z. megye = Borsod-Abaúj-Zemplén megye.

Forrás: TeIR adatbázisok alapján saját szerkesztés

A helyi identitást és a népességmegtartást erősítő tényezők

A demográfiai és népesedési áttekintést követően a tanulmány e fejezete a helyi identitásról és a települési népességmegtartást erősítő tényezőkről szól⁶. A falukutatások során tapasztaltakból kiindulva az egyes települések vonzerejét akár a helyi természeti értékekben, akár az erős közösségi életben is kereshetjük. Ugyanakkor fontos a vidéki életforma és továbbvitelének megemlítése is, illetve a nyugodt és csendes életkörülmények, amely a lakófunkciók szempontjából szintén magas prioritással bírnak. E tényezők a településhez való kötődés erősítését, így a helyi identitást és a népességmegtartást nagyban elősegíthetik, ugyanakkor nem egyformán érvényesülnek az egyes településeken. Bag és Pázmánd helyzete – főként a Budapesthez való közelség következtében – nagymértékben eltér a komlóscai és a tiszaladányi helyzetektől.

1. Tiszaladány

Tiszaladányban a helyiek elmondása szerint lakni jó, mivel csendes és nyugodt, viszont az identitás és az ifjúság helyzete nem mondható ideálisnak. A tiszaladányi ifjúság a negyedik osztály elvégzése után más településre, főként Tokajba kényszerül (mivel felső tagozati oktatás nem folyik Tiszaladányban), emiatt a településhez való kötődésük gyengül. Ez egy igen erőteljes szellemi és kulturális veszteségként érte, és a mai napig is éri a falut. A Tokajba történő elvándorlások száma ennek köszönhetően ezen időponttól kezdve megnőtt. A fennálló problémára pl. az egyházi fenntartású oktatás egy lehetséges megoldási perspektívát is jelenthet a jövőben, ugyanis a helyi ifjúságnevelésben az egyház szerepe igen fontosnak bizonyul Tiszaladányban. A felsőfokú végzettséggel rendelkező tiszaladányiak szinte biztosan nem maradnak a faluban, ami a település jövője szempontjából igen problémás képet mutat. Mindezek mellett a település jövőbeli fennmaradása szempontjából elengedhetetlen a helyi munkahelyteremtés, vagy a helyi turizmus fejlesztése, amivel nagyobb esély nyílna a mostani fiatal korosztályt helyben tartani. A tiszaladányi kutatás során feltérképezésre kerültek az egyes gazdaságfejlesztési lehetőségek, így a helyi munkahelyteremtés mellett néhány jövőkép-vízió is megfogalmazásra került (pl. biogazdálkodás erősítése/fejlesztése; egészséges helyi élelmiszerek termelése, illetve a termelés fejlesztése; egy jövőbeli beruházás szorgalmazása a helyi, mezőgazdasági termények feldolgozására). E víziók mindenképp azt mutatják, hogy az endogén források kiaknázásával és helyi, akár térségi szintű összefogással Tiszaladánynak és közvetlen környezetének igenis mutatkozik jövője, amely akár az önfenntarthatóság felé is mutathat. Ami mindenképp kiemelendő mindezek mellett, hogy a település lakói, így a fiatal korosztály is fontosnak tartja a felekezethez való járást és a vallási ünnepeket, illetve a különböző, helyiek által szervezett kirándulásokat és eseményeket egyaránt. A tiszaladányi lakosok elmondása szerint a Tiszaladányi Baráti Kör, illetve a helyi Református Egyházközség is az események szervezése szempontjából sokat tesz az identitás megőrzéséért és a hagyományörzésért. Az egyes hagyományos eseményeken keresztül közelebb hozzák egymáshoz a helyieket. E tényezők sokat tesznek hozzá a tiszaladányi identitás megtartásához, és a hagyományaik őrzéséhez, továbbviteléhez.

2. Pázmánd

A 2021-es falukutatás során tapasztaltak alapján kijelenthető, hogy Pázmádon a helyi lakosság, így az ifjúság identitását is igyekeznek a helyi szereplők erősíteni, példának okáért sok fiatal volt foglalkoztatva a településen (pl. az önkormányzat által) diákmunkán, amely a

⁶ Helyi identitáshoz és népességmegtartáshoz kapcsolódó kutatást két falukutató táborban végeztem: 2020-ban Tiszaladányban, illetve 2021-ben Pázmádon. A fejezet a két említett településen tapasztaltakból kiindulva íródott.

fiatalok életben való elindítását szolgálta és szolgálja, mindemellett a megszerzett tudásukat is helyben bővítették, ami szintén pozitívumként említhető meg. Ami az identitáshoz és az ifjúsághoz kapcsolódó kérdésköröket érinti: az ifjúsági kezdeményezések többnyire egybefonódnak a helyi sport-kezdeményezésekkel. Ugyanakkor a helyi lakosok szerint a fiatalok vevők minden közösségi kezdeményezésre, amennyiben bevonják őket. Más megközelítés szerint viszont korábban a helyi civil szervezeteknek nagyobb ereje volt, mint 2021-ben. Jelenleg is vannak kezdeményezések, de már nem olyan erősek, mint korábban. A helyi fiatalok elvándorlása emellett egy igen nagy probléma. Aki ide Pázmádra vándorol, vagyis beköltözik, az a falu jövőjének és identitásának szempontjából a lakosságszám-növekedésen kívül keveset tud nyújtani a helyi lakosok szerint. Mindezek mellett viszont megfogalmazásra is került néhány fejlesztési javaslat, többek között az ifjúsági közösségi tér kialakítása, illetve a közösségkovácsoló (iskolaidőn túli) események szervezése, amelyek várhatóan össze tudnák hozni a helyi közösséget. Emellett megemlítsre került, hogy amennyiben lehetőség nyílna (akár az önkormányzatnak, akár társadalmi összefogás által) ösztöndíjat is juttatni a fiataloknak, az biztosan pozitívan hatna a helyi fiatalok életére. A javaslatokon túl konkrét kezdeményezés is zajlik Pázmádon, amely az ifjúság szempontjából mindenképp előnyös lehet a jövőben: egy olyan közösségi tér kialakítása indult el, amely arra fog szolgálni, hogy érdemes legyen otthonról kimozdulni, minden korosztály, de főként az ifjúsági korcsoport számára. Összegezve elmondható, hogy e fejlesztéssel várhatóan az ifjúsági programok is meg fognak sokszorozódni (pl. időny-jellegű rendezvények: ifjúsági napok megtartása, koncertek megszervezése), illetve a tervek szerint az ifjúsági kezdeményezések kiindulópontjaként is fog e közösségi tér funkcionálni Pázmádon.

Kétségtelen, hogy a vizsgált települések mindegyike speciális helyzetben van és mind-mind más okok miatt. A helyi kezdeményezések, így a helyi, endogén erőforrások minél hatékonyabb módon történő kiaknázása, továbbá a helyi gazdaságfejlesztés lehetőségei, így a munkahelyteremtés is általánosan felmerülő célként jelent meg a falukutatói helyszíneken. Véleményem szerint e tényezők kiaknázása következtében reális jövőbeli célokat lehet meghatározni a falvakban, annak céljával, hogy a népességmegtartó erő, illetve a településhez való kötődés erősödni tudjon.

Összegzés

Az egyes települések népesedési tendenciái, a helyi lakosság identitása, térséghez való kötődése, illetve az ifjúság helyzet- és jövőképe nagyban meghatározza az adott település társadalmi és gazdasági helyzetét. Jelen kutatásom célja volt, hogy összegezzem azokat az eddigi kutatási eredményeket, amelyeket a Faluszemináriumi Kutatóműhelyben 2017-től kezdődően végeztem Bagon, Komlóskán, Tiszaladányban és Pázmádon.

Számos település esetében komoly problémát okoz a folyamatos népességfogyás, az elöregedés, illetve az eltartottsági ráták növekvő tendenciái (Komlóska, Tiszaladány), számos más település viszont jóval eltérőbb demográfiai helyzetben mutatkozik, így eltérőbb problémákkal is küzdenek (Bag, Pázmánd). Míg a leghátrányosabb helyzetű térségekben a folyamatos elvándorlás, illetve az alacsony életszínvonal, addig a fejlettebb régiókban a „tútelítődés” és a bevándorlókkal kapcsolatos egyéb nehézségek és problémák jelentkeznek.

A települések demográfiai helyzetképe kapcsán kiemelendő, hogy – közvetve – az egyes gazdasági- és munkaerőpiaci folyamatokra is hatással van. Ahhoz, hogy a hazai falvak fennmaradjanak, szükséges az egyes endogén erőforrások, így a helyi, alulról jövő

kezdeményezések szorgalmazása, a helyi gazdaságfejlesztés, továbbá az identitást erősítő egyéb tényezők hatékony kihasználása, amellyel a települések felszálló pályára állhatnak, így jövőjük is pozitívabb képet festhet.

Irodalomjegyzék

- Bálint, L. – Obádovics, Cs. (2021):* Belföldi vándorlás (11. fejezet). In: Monostori, J. – Öri, P. – Spéder, Zs. (szerk.): Demográfiai portré 2021. pp. 211-226. Budapest: KSH NKI. ISSN 2630-8894 (online).
- Boros, J. – Gábrriel, D. – Monostori, J. (2021):* Idősödés (9. fejezet). In: Monostori, J. – Öri, P. – Spéder, Zs. (szerk.): Demográfiai portré 2021. pp. 163-182. Budapest: KSH NKI. ISSN 2630-8894 (online).
- Camagni, R. – Capello, R. (2013):* Regional Competitiveness and Territorial Capital: A Conceptual Approach and Empirical Evidence from the European Union. *Regional Studies*, 47(9). pp. 1383-1402. DOI: 10.1080/00343404.2012.681640.
- Faragó, L. (2016):* Társadalmi-területi egyenlőtlenségek. *Tér és Társadalom*, 30(3). pp. 118-123. DOI: 10.17649/TET.30.3.2803.
- Kápolnai, Zs. (2018):* Komlóska demográfiai helyzete. *Acta Regionis Rurum*, 12. pp. 10-17. DOI: 10.21408/SZIE.ACTAREG.2018.
- Káposzta, J. – Ritter, K. – Nagy, H. (2020):* Local Economic Development in Transition Economies: A Tool for Sustainable Development of Rural Areas. In I. Management Association (szerk.): *Foreign Direct Investments: Concepts, Methodologies, Tools, and Applications* pp. 522-539. IGI Global. DOI: 10.4018/978-1-7998-2448-0.ch022.
- Kovács, T. (2014):* A városfejlődés „új” iránya közép-európai nézőpontból. *MAGYAR TUDOMÁNY* 175 : 2014/8 pp. 966-974. , 9 p.
- Kovács, T. (2016):* Demographic Changes and Their Spatial-Settlement Consequences: Lessons from East Germany and Hungary. *DEUROPE: CENTRAL EUROPEAN JOURNAL OF TOURISM AND REGIONAL DEVELOPMENT* 8 : 3 pp. 108-123. , 16 p. (2016)
- Lengyel, I. (2021):* Regionális és városgazdaságtan. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó. ISBN 978-963-306-816-8.
- Lőrinc, B. (2017):* Demográfiai helyzetfeltárás Bag községben. *Acta Regionis Rurum*, 11. pp. 34-41. DOI: 10.21408/SZIE.ACTAREG.2017.
- Lőrinc, B. (2019):* Demográfiai trendek Bagon különös tekintettel az ezredfordulótól 2017-ig. In: Nagyné Molnár, M. (szerk.): *Bag: haladás és/vagy maradás*. pp. 132-139. ISBN 978-963-269-864-9.
- Lőrinc, B. (2020):* Demográfiai trendek és kihívások – az identitás és az ifjúság jövőképeinek vizsgálata Tiszaladány községben. *Acta Regionis Rurum*, 14. pp. 20-30. DOI: 10.21408/SZIE.ACTAREG.2020.
- Lukovics, M. – Nádas, N. (2021):* A térségi versenyképesség és a felelősségteljes innováció kapcsolatrendszere. *Polgári Szemle*, 17(1-3.). pp. 15-29. DOI: 10.24307/psz.2021.0703.
- Nagyné Molnár, M. (2020):* Determining the success factors of settlements based on the experience of village- research. *Studia Mundi – Economica*, 7(1). pp. 37-43. DOI: 10.18531/Studia.Mundi.2020.07.01.37-43.
- Tóth, T. – Káposzta, J. (2021):* Successful Management of Settlements to Boost Rural Development. *European Countryside*, 13(4). pp. 819-833. DOI: 10.2478/euco-2021-0044.

Egyéb források

KSH (2022): A fenntartható fejlődés indikátorai Magyarországon, 2021. ISSN 2064-0307. Online: https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/fenntartfejl/2021/fenntarthatos_fejlodes_indikatorai_2021.pdf.

Központi Statisztikai Hivatal – KSH: <https://www.ksh.hu>.

Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer – TeIR: <https://www.teir.hu>.

6. kép: Tiszaladányi utcakép lelkes falukutatókkal (2020)

7.kép: Elmegyünk... (Tiszaladány 2020)

TÖRÉSVONALAK ÉS KITÖRÉSI LEHETŐSÉGEK VIZSGÁLATA MAGYAR FALVAK TÁRSADALMÁBAN SOCIAL CLEAVAGES AND BREAKOUT OPPORTUNITIES IN THE SOCIETY OF HUNGARIAN VILLAGES

Mezei Martin, PhD hallgató - Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem
Martin Mezei, PhD student - Hungarian University of Agriculture and Life Sciences

Absztrakt

Még 2017-ben, akkor alapszakos hallgatóként csatlakoztam a Dr. Nagyné Dr. Molnár Melinda által életre hívott és pártfogolt falukutató közösséghez. Szakmai és tudományos pályám ezzel egyidőben indult útjára, hiszen már az első falukutatás során is hasznos ismereteket sikerült elsajátítanom a vezető oktatóktól, doktoranduszoktól és felsőbb éves hallgatóktól. Így évekkkel később visszatekintve nagyon hálás és büszke vagyok arra, hogy 2017-ben Bagon, 2019-ben Bakson, 2020-ban Tiszaladányon és 2021-ben Pázmádon is a kutatócsapat része lehettem. Vizsgálataim ugyan nagyban függtek az aktuálisan kutatott településtől, de szinte kivétel nélkül a helyi társadalomban tapasztalható törésvonalak feltárására fókuszáltak. A bagi, a baksi és a tiszaladányi elemzéseim során a tématerületem szorosan kapcsolódott a cigány integrációs törekvésekhez is, amelyek alapvetően eltérő megközelítéssel álltak a problémához. Később azonban Pázmádon a lakosság összetétele nem tette lehetővé a korábbiakhoz hasonló nemzetiségi kérdéseket boncolgató kutatást, de az erősödő szuburbanizációs folyamatok által generált jelenségek vizsgálata rendkívül aktuális kérdésköröket vetett fel. Jelen tanulmányban a Faluszemináriumi Kutatóműhely berkein belül végzett kutatásaim összefoglalója olvasható kronologikus sorrendben.

Abstract

In 2017 as an undergraduate student, I joined the village research community created and supported by Dr. Melinda Molnár. My professional and academic career started at the same time, as I already managed to acquire useful knowledge from the leading lecturers, doctoral students and senior students during the first village research. I am very grateful and proud that I was a part of the research team of Bag in 2017, Baks in 2019, Tiszaladány in 2020 and Pázmánd in 2021. During my researches in Bag, Baks and Tiszaladány my subject area was also closely related to Gypsy integration efforts. Later in Pázmánd my examination was about the local suburbanization processes and effects. In the present study you can read a chronological summary of my researches within the framework of the research group called Faluszemináriumi Kutatóműhely.

A BAGázs Közhasznú Egyesület munkásságának hatásvizsgálata

A Faluszemináriumi Kutatóműhely keretében az első kutatásomat a Pest megyei Bagon folytathattam le. Tanulmányommal az volt a célom, hogy bemutassam a helyben működő BAGázs Közhasznú Egyesület munkásságát és annak hatását a helyi társadalomra. Kutatásom kiindulópontja az volt, hogy olvastam egy cikket, miszerint akkoriban Magyarországon több, mint százezer ember élt cigánytelepeken. Az ott leírtak mély hatást tettek rám. Amikor a bagi

cigánytelepen az általam vizsgált Egyesület egyik vezetője körbevezetett, akkor a saját szememmel is láthattam ezeket az életkörülményeket. Úgy érzem, hogy hazánkban a cigányságról szóló bármely témának a feszegetése komoly tabunak számít, és a cigánysággal és a problémáikkal való szembenézés évtizedek óta csak várat magára. Habár a békés együttélésre nem is találtam példát, de megismerkedtem Bagon egy olyan civil szervezettel, akik hiszik, hogy létezik egy közös, békés jövő, melyben a cigányok és magyarok egyenrangú félként és egyforma esélyekkel vehetnek részt, akik egy olyan Magyarországot képzelnek el, ahol jó cigánynak lenni, és egy olyan közös nyelvet, amiben a cigány nem pejoratív jelző.

A vizsgálatom hipotézise az volt, hogy a BAGázs Közhasznú Egyesület tevékeny munkájával pozitív társadalmi változásokat generál a településen és elősegíti Bag nagyközségben a békés cigány-magyar együttélés megvalósulását. Vizsgálatom kimutatta, hogy a BAGázs számos tevékenységet indított el (felnevelés, jogi tanácsadás, adósságkezelés stb.), melyek külön-külön vizsgálva egyértelműen valós problémákra, valós célokért születtek meg. A BAGázs már akkor is mindent megtett azért, hogy a lehető legtöbb forrás és támogató bevonásával élhetőbb körülményeket teremtsen a cigánytelep lakóinak. Személyesen úgy vélem, hogy mindaddig a munkásságuk során ezen a területen érték el a legnagyobb sikereket. A szakmai programok sikerességét mi sem mutatja jobban, mint az, hogy 2017-ben már csaknem 130 telepi embert és további közel 100 önkéntest sikerült bevonniuk a projektekbe. A felállított hipotézisemet mégsem lehet egyértelműen elfogadni. Ennek oka az volt, hogy miközben a szervezet kétségkívül pozitív változásokat indított el a telepen a cigányság körében, ugyanakkor a bagi társadalom nagyobb részét kitevő helyi magyar többségi társadalomban nem sikerült ezeket pozitív értéként elfogadtatni. Sajnos az eredményekből és a látottakból az mutatkozott, hogy miközben a BAGázs a falu többi részén élők, és általában a cigányság életét meghatározó intézményeket is némileg vagy alapvetően előítéletesnek ítélte meg, addig a helyi szociális és oktatási intézmények, de az önkormányzati hivatal is megkérdőjelezte itt-ott a BAGázs szakmaiságát, függetlenül attól, hogy a jószándékot senki sem vonta kétségbe. 2017-ben, a kutatás idején ez volt a legfőbb ok, ami nem kívánatos bizalmatlansághoz, értetlenséghez vezetett a munka során, ami, úgy vélem, gát a békés cigány-magyar együttélés közös céljának megvalósításában. Az élhetőbb Bag, a békés cigány-magyar együttélés érdekében javaslatként fogalmaztam meg, hogy a BAGázs Közhasznú Egyesületnek érdemes lenne kapcsolatait erősíteni és javítani a nagyközség önkormányzatával, valamint a szociális és oktatási intézményekkel, mivel több helyen érdekellentétekre bukkantam, ami gátolhatja a jövőbeli sikeres együttműködést. Mivel tanulmányom eredményei azt mutatják, hogy Bag nagyközség lakossága nem érezte, hogy a BAGázs munkássága eredményes és célravezető lenne, így fontos lenne az elért eredményeket nem csupán az országos médiafelületeken tenni közzé, hanem helyben is megmutatni. További javaslatom volt, hogy az egyesület ne szűkítse le tevékenységét a cigánytelepen élő cigányságra. A békés cigány-magyar együttélés ugyanis véleményem szerint csak akkor valósulhat meg, ha a többségi társadalom számára is érthető az átalakulás, azaz számukra kidolgozott programokban a befogadói, elfogadói magatartást is erősítik (Mezei, 2017).

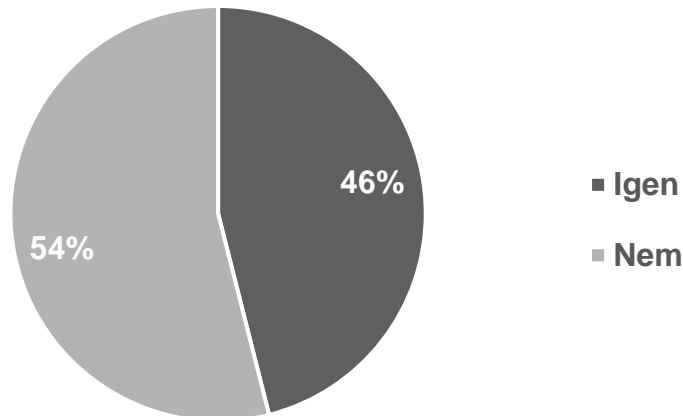
Társadalmi integrációs törekvések Bakson

A kutatásom alapvető célja az volt, hogy felmérjem a Bakson élő, legfőképp a Mária-telepi szegregátum cigány lakosságának életkörülményeit, identitástudatát, valamint a lezajlott és jelenleg is futó, komplex fejlesztési programok érzékelhető és látens gazdasági és társadalmi hatásait. Mivel az első ilyen program már lezárult, ezért a társadalmi integráció mértékének a vizsgálata, illetve a cigány és a nem cigány lakosság együttélésének a kutatása is időszerű. A

Bakson történt komplex fejlesztéseket sokan más településeken is adaptálható jó gyakorlatként említik, tehát ezt a felvetést is vizsgálni kívánom.

Kutatásom összegzéseként úgy vélem, hogy behatóan megismertem a baksi társadalmi integrációs törekvéseket, és külső szemlélőként egy objektív kutatást tudtam végezni a lezajlott vagy éppen zajló folyamatokról. A község cigány lakossága többsége bizonyítottan a Mária-telepen él, míg a nem cigányok, akik főképpen magyarok, pedig a Major és a Szőlő településrészekén. A Mária-telep nem hiába szerepelt már más kutatásokban is mint szegregátum. Nem elég az, hogy a telep társadalma a legtöbb hátrányt keresztként cipeli magával, úgy a Mária-telep földrajzilag is igencsak elkülönül Baks más részeitől. Baks önkormányzata olyan pályázatokon nyert jelentős forrásokat, melyek a szegregátum életét látványosan javítani tudják. A hazai cigányság ügye pedig hosszú évtizedek, évszázadok óta megoldásért kiált. Jó látni minden törekvést – köztük Baks példáját is –, melyek egy békés együttélést és integrációt hivatottak megvalósítani. Baks pedig igencsak tett azért, hogy különféle pályázati forrásokra alapozva társadalmi integrációt valósíthasson meg, ez egy tudatos építkezés része volt. A kapott eredményeim alapján azonban mégis megfontoltságra inteném azon embereket, akik Baks cigányság integrációs projektjeit mintaszerű jó gyakorlatként emlegetik. A kérdőíves felmérés segítségével kimutattam egy társadalmi törésvonalat, amely alapvetően mentes a cigány és nem cigány jelzőktől. Érdekes, hogy a társadalmi integrációt, a társadalmi különbségeket csökkenteni kívánó pályázati pénzek és az azokból finanszírozott programok éppen mégjobban elmélyíthették a Mária-telep és Baks más településrészek közötti konfliktusokat, ezáltal kontraproduktívvá válhattak.

1. ábra: A megkérdezettek válaszainak megoszlása arra kérdésre, hogy: Ha lehetősége volna rá, elköltözne-e innen a család? (%)

Forrás: A baksi falukutatás kérdőíves adatbázisa, 2019

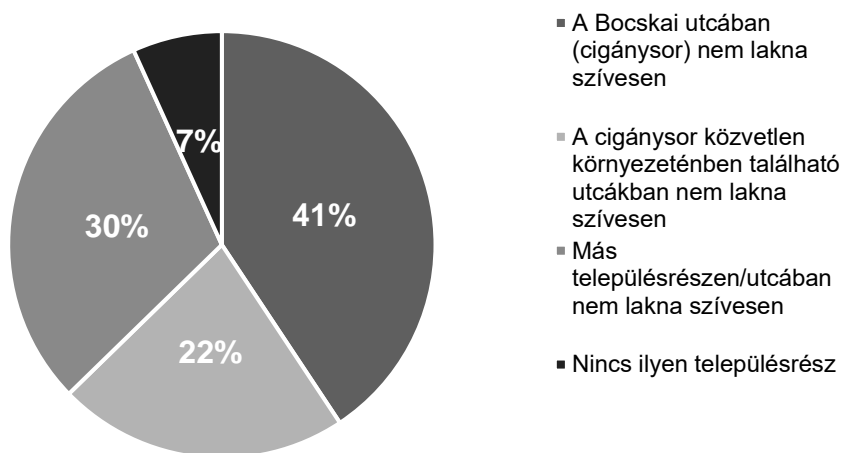
A 2019-es falukutatás során az mutatkozott meg, hogy a feltárt társadalmi törésvonal már túlmutatott azon, hogy valaki cigány nemzetiségű, vagy nem cigány. A megkérdezettek csaknem fele elhagyná a települést egy jobb élet reményében, és ami tovább erősítette bennem azt a gondolatot, hogy Bakson van, akinek nagyon jó élni, de mindig van egy másik oldal, akinek rossz. Az eredmények tükrében azok taborát erősítem, akik úgy gondolják, hogy szükség lenne egy nagyszabású, országos, vidékfejlesztési eszközökkel is tarkított szegénység- és cigányságpolitikai koncepcióra, hiszen egy-egy uniós projekt gyors látszattmegoldása hosszú távon nem képes megoldani az évtizedes társadalmi problémákat. Baksnak is érdemes lenne

építenie tényleges erősségeire, mint akár évszázados mezőgazdasági múltjára, nemcsak az „etnobizniszre” (Mezei, 2019).

Roma felzárkóztatás Tiszaladányban

2020-ban egy Nagy Alexával közösen írt tanulmányban a Tiszaladányban élő cigány népesség felzárkóztatását vizsgáltuk, valamint a többségi társadalommal való kapcsolatukat. A releváns szakirodalmak és a főbb integrációs színterek, eszközök megnevezése után a Topa Zoltán (2012) tiszaladányi kutatása által leírt helyzetet hasonlítottuk össze a 2020-ban tapasztalható állapotokkal. Munkánkban elemeztük a cigány-magyar együttélést a településen, majd a településen készített interjúk alapján bemutattuk a főbb kitörési pontokat, integrációs elemeket. Vizsgálatunkban a társadalmi felzárkóztatás és integráció alapfogalmain, modelljein és lehetőségein túl a 2020-as tiszaladányi falukutatás primer adatfelvételét is feldolgoztuk. Tényként közölhető, hogy a cigányok és magyarok együttélése békés, mely többnyire a társadalmi csoportok elszeparált életterének is köszönhető. Ezt a kijelentésünket arra alapozzuk, hogy ugyan békés a romák viszonya a nem romákkal, de a válaszadóink kétharmada a cigánysoron és közvetlen környezetében semmiképp sem kívánna lakni. A cigánysorról a falu belső részeibe történő beköltözés már 2012-ben is előfordult a romák között, tehát a helyi cigánykérdés már akkor sem tudott kizárólag a cigánysoron maradni.

2. ábra: A megkérdezettek válaszainak százalékos megoszlása arra a kérdésre, hogy hol nem élnének szívesen? (%)

Forrás: A tiszaladányi falukutatás kérdőíves adatbázisa, 2020

Ismerve egyes válaszadóink elutasító véleményét, akár még komoly társadalmi vita is kerekedhet ebből a jelenségből a jövőben. Az oktatás az integráció talán egyik legfontosabb színtere, ebben a településen megkérdezett négy interjúalany is egyet értett. Kutatásunk egyik fontos megállapítása, hogy Tiszaladányban ez az eszköz nem tudja betölteni felzárkóztató funkcióját, hiszen helyben csak az általános iskola alsó tagozata elérhető, ami táptalaja a korai lemorzsolódásnak és a szegénységi csapdának. Kutatásunkból az is kiderült, hogy a sport Tiszaladányon is egy fontos integrációs eszköz, különösen a futball. Az önkormányzat, azon belül pedig a polgármester is tevékenyen részt vesz a helyi sportegyesület működésében. A református közösség minden korcsoportot elér, de a helyi cigányság jelentős része nem látogatja az istentiszteleteket, így a vallás közösségformáló hatása sajnos esetükben nem érvényesült. A

kutatási eredményeink ismertetését követően megfogalmaztunk néhány javaslatot is, melyek adott esetben segíthet a helyi cigányság felzárkóztatásában. Ezen javaslataink a következők voltak:

- Tiszaladányon szükség lenne a társadalmi integráció és felzárkóztatás résztvevőinek aktívabb és tudatosabb kooperációjára. Kutatásunk interjúalanyai több esetben is utaltak az effektív kommunikáció hiányára az önkormányzat, az iskola és az egyház között, gyakran felelősöket keresve egy-egy másik szereplőnél. Úgy gondoljuk, hogy a szervezetek és intézmények nagyobb odafigyeléssel kiküszöbölhetik a feltárt problémaköröket.
- Megoldás lehet helyben egy tanoda létrehozása is az oktatással kapcsolatos problémákra. A településen egyértelműen kirajzolódik az oktatás, az iskolán kívüli tevékenységek hiányának problémája. Erre egy esetleges megoldás lehet egy tanoda létrehozása, melynek első lépése az arra való igény felmérése. A hátrányos helyzetű, lemorzsolódással fenyegetett gyermekeknek itt lehetőségük nyílna rendezett, támogató és nyugodt körülmények között iskola után házi feladatot írni, felkészülni a következő napra, fejlesztő és tanulásmódszertani foglalkozásokon részt venni. Úgy gondoljuk, ez hozzájárulna ahhoz, hogy a későbbiekben tovább tudjanak tanulni, felismerjék saját képességeiket és új perspektívát kapjanak jövőjüket illetően.
- A közösségépítést folytatni, a hatékonyságát pedig növelni kell. Elemzésünk arra is rámutatott, hogy a helyiek egyetértenek abban, hogy a közösségek sikeres együttműködése alakítja Tiszaladány jövőjét, ezért fenntartásukra és jellegük megőrzésére kiemelt figyelmet kell fordítani, amely az önkormányzaton és a református közösségen túl minden tiszaladányi felelőssége is egyben.

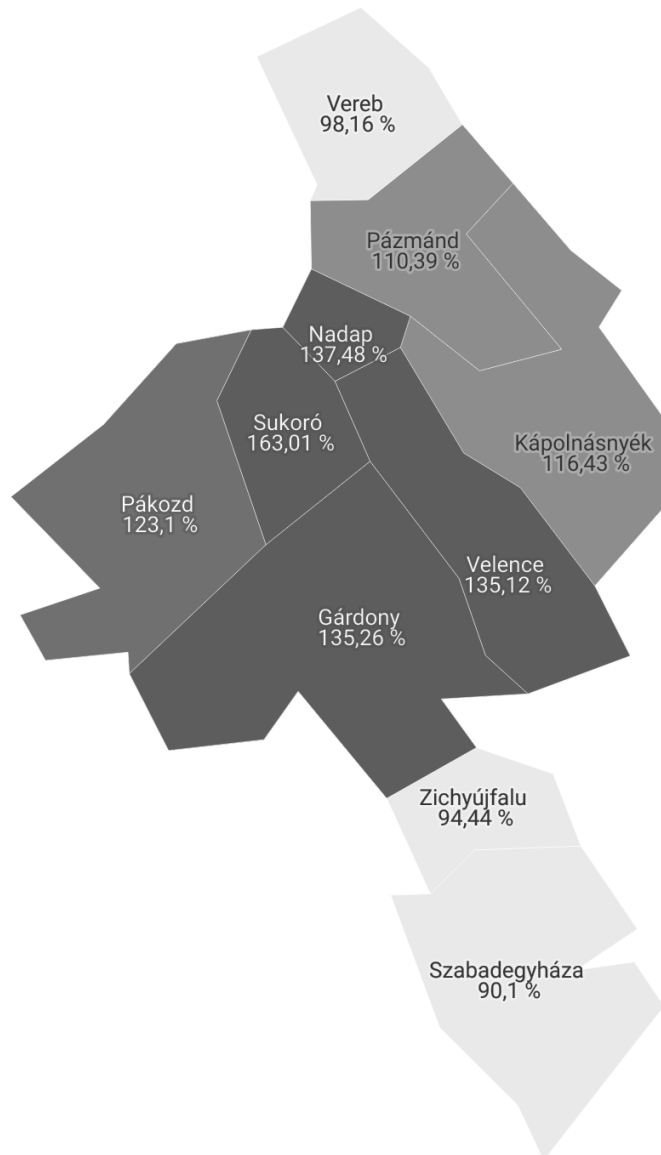
(Mezei - Nagy, 2020)

Szuburbanizációs folyamatok vizsgálata Pázmádon

Hazánkban a nagyvárosi térségek, agglomerációk esetében csakúgy megfigyelhetőek a szuburbanizációs folyamatok, mint Európa nagyvárosainál. Pázmánd, az általam vizsgált Fejér megyei település nem csupán mesés tájképpel, hanem kiváló közlekedéshálójával is rendelkezik, amelynek köszönhetően célpontja a kiköltözőknek. Érdekes, hogy bár Pázmándról Székesfehérvár és Budapest is relatíve gyorsan megközelíthető, a KSH 2014-es agglomerációs lehatárolása szerint mégsem eleme a Székesfehérvári nagyvárosi településeggyüttesnek és a fővárosi agglomerációnak. Az elmúlt évtizedben a pozitív vándorlási egyenleg, valamint a napi ingázás erősödése is arra utalt, hogy a szuburbanizációs folyamatok felgyorsultak Pázmádon, ezért kutatásom legfőbb célja az, hogy rámutassak ennek gazdasági-, társadalmi- és infrastrukturális változásaira és lehetséges okaira. Kutatásommal a Fejér megyei Pázmádon érzékelhető szuburbanizációs folyamatokat és azok gazdasági-, társadalmi- és infrastrukturális változásait, valamint lehetséges okait szerettem volna megvizsgálni. A település a Budapesti agglomeráció és a Székesfehérvári nagyvárosi településeggyüttes között fekszik, de azoknak nem része, ugyanakkor az említett két városi térségben már az elmúlt évtizedben is látványos volt, hogy a centrumból áramlik ki a lakosság a várost körülölelő térbe. Pázmánd esetében a 2013-2020 közötti időszakban csupán 10%-kal nőtt a lakosság, ami részben köszönhető az önkormányzat tudatos politikájának is, miszerint a beköltözéseket meg kell előznie a közszolgáltatások tudatos bővítése.

3. ábra: A Gárdonyi járás településeinek lakónépességének változásának dinamikája 2020-ban a 2013-as bázisához viszonyítva (%)

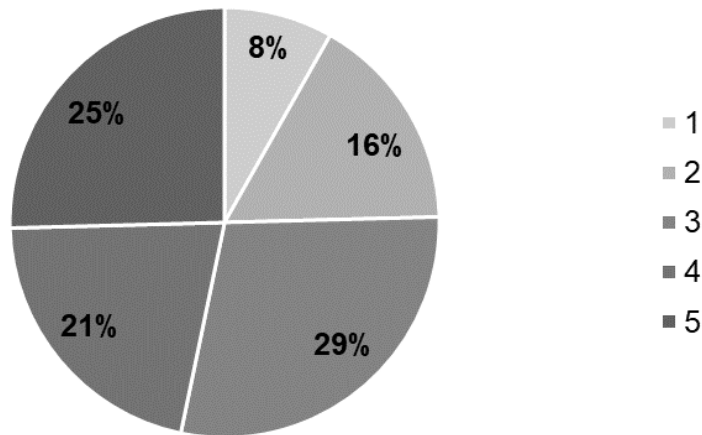
■ < 100% ■ 100%–110% ■ 110%–120% ■ 120%–130% ■ ≥ 130%

Forrás: (TeIR, 2021), saját szerkesztés Datawrapper alkalmazással

Egyes környező településeken, mint Kápolnásnyék, Velence és Gárdony, a népességszám sokkal drasztikusabb mértékben nőtt a vizsgálati periódusban, ezért kérdéses, hogy ez a konszolidált növekedés meddig tartható úgy, hogy minden eddiginél nagyobb kereslet mutatkozik a vidéki életre a kiköltözni vágyók felől. További érdekesség, hogy a pázmándiak és az újonnan beköltözők között egy társadalmi törésvonal rajzolódott ki, amely azt mutatta, hogy az „öslakosok” nyitottsága a „gyüttmentek” felé nem tekinthető realitásnak.

4. ábra: A kérdőív válaszadóinak értékelésének megoszlása arra az állításra, hogy: Pázmádon az emberek nyitottak a településre újonnan beköltözők felé (%)

Megjegyzés: 1-től 5-ig terjedő skálán, ahol az 5-ös azt jelenti, hogy teljes mértékig egyetért, az 1-es pedig, hogy egyáltalán nem ért egyet az állítással.
Forrás: A pázmáncsi falukutatás kérdőíves adatbázisa, 2021

A község közlekedéscsopordrajzi helyzete kiváló, emellett csodás tájképpel is rendelkezik, ami a települést még inkább vonzóvá teszi a kiköltözni vágyók között. E jelenség egyik hatása a lakásárak látványos emelkedéséhez is vezetett, bár Pázmánd az értékesített használt ingatlanok átlagos árát illetően 2020-ig a járás középmezőnyébe tartozott. A Faluszemináriumi Kutatóműhely által vizsgált települések közül Pázmánd talán az egyik legvitálisabb és a leginkább prosperáló. Nem kell megküzdenie a szegregációval és a jövőkép teljes hiányával. (Mezei, 2021).

Összefoglalás

A bemutatott négy kutatás egyaránt egy-egy, a helyi társadalomban tapasztalható töréspontot mutatott be Bagon, Bakson, Tiszaladányban és Pázmádon. Ahogy problémáik jellege, úgy fontosságuk is alapvetően relatív, de az közös pont bennük, hogy a mindennapi közbeszédet kisebb-nagyobb mértékben alakítják lokálisan. A fent leírt eredmények nem csupán a tudományt szolgálják, hiszen kutatótársaimmal tisztában vagyunk azzal, hogy az ezen eredmények mentén folytatott tudatos fejlesztéspolitika fellendülést is hozhat egy településnek. Mindez azonban csak akkor érhető el, ha az adott település és annak vezetése hajlandó szembenézni eddigi eredményeivel. Ez a munka éppen ezért felemelő, mert igencsak felelősségteljes. Szerencsésnek érzem magam, hogy tagja lehetek immáron ötödik éve az MRTT Faluszemináriumi Kutatóműhelyének, és bízom abban, hogy még sokáig részt vehetek a kutatásokban.

Irodalomjegyzék

Mezei, M. (2017): A BAGázs Közhasznú Egyesület munkásságának hatása Bag nagyközség társadalmára. (M. Nagyné Molnár, & Z. Kassai, szerk.) *Acta Regionis Rurum*, 11. kötet. doi:10.21408/SZIE.ACTAREG.2017

- Mezei, M. (2019): Társadalmi integrációs törekvések Bakson. (M. Nagyné Molnár, Szerk.) Acta Regionis Rurum, 13. kötet, 102-111. doi:10.21408/SZIE.ACTAREG.2019*
- Mezei, M. (2021): Szuburbanizációs folyamatok vizsgálata Pázmádon. Acta Regionis Rurum, 15. kötet - MEGJELENÉS ALATT.*
- Mezei, M., - Nagy, A. (2020): Roma felzárkóztatás Tiszaladányban. (M. Nagyné Dr. Molnár, Szerk.) Acta Regionis Rurum, 14. kötet, 50-59. doi:10.21408/SZIE.ACTAREG.2020*

Egyéb forrás

- TeIR (2021): Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs rendszer. Forrás: Interaktív elemző / KSH adatbázisok / Települési T-STAR és egyéb adatok: <https://www.teir.hu>*

8.kép: Az első faluszeminarista találkozó Pázmádon: egykori falukutatók a 2013-as táborból (balra), és a 2021-es táborozók

A VIDÉKI TÁRSADALOM ATTITÚD-VIZSGÁLATA EXAMINING RURAL SOCIETY ATTITUDES DEVELOPMENTS

Gerencsér Ilona, kutató – Agrárközgazdasági Intézet

Ilona Gerencsér, researcher – Institute of Agricultural Economics Nonprofit Kft. (AKI)

Absztrakt

A vidék– mint a köztudatban fejlesztésre szoruló területi entitás – az elmúlt pár évtizedben más megítélés alá került, úgy gazdasági és társadalmi, mint környezeti szempontból. A vidék fejlődése/fejlesztése során felértékelődött a helyi szintű kezdeményezések és beavatkozások jelentősége. Emiatt gyakrabban fogalmazódik meg a fejlődés elősegítésében a helyi tényezők, azon belül is a helyi közösségek szerepvállalása. A falukutatások során kiemelt tématerület a közösségek, a helyi szereplők, illetve a civil szervezetek aktivitásának vizsgálata. A pozitívnak ítélt közösségek jó példaként szolgálhatnak más települések számára.

Abstract

The perception of the countryside as a territorial entity in need of development has changed over the last few decades, from an economic, social and environmental point of view. The importance of local initiatives and interventions in rural development has increased. As a result, the role of local factors, including local communities, in promoting development is more often recognised. A particular focus of the village surveys is on the activity of communities, local actors and NGOs. Communities identified as positive can serve as a good example for other municipalities.

Bevezetés

Egy-egy falukutatás alkalmával a települések általános (gazdasági, társadalmi, illetve infrastrukturális) jellemzői kerülnek górcső alá. A falvak egyik társadalmi ismérve a (helyi) közösségek, amely éppen ezért a faluszemináriumi kutatótáborok állandó tématerülete.

Ahány ház annyi szokás, tartja a régi közmondás, de igaz ez a településekre is. Mindegyik rendelkezik valamilyen helyi (akár földrajzi fekvésből, akár a lakossági összetételből adódó stb.) egyedi ismervvel, amelyek aztán együttesen képezik magát a vidéket. Jelen tanulmány négy olyan faluszemináriumi mintatelepülésen végzett kutatás eredményét ismerteti, amelyek mindegyike ugyan a vidéki térbe ágyazódik, ám mégis különböznek egymástól. Hasonlóság talán a gyakran azonos kihívások miatt figyelhető meg közöttük, mégis az ezekre adott eltérő válaszok teszik ezeket a településeket izgalmas, egyedi közösséggé.

Egercsehi alapvetően két „önálló” településrészből áll (Bányatelep és Ófalu), amelyeket fizikailag egy domb és több kilométer választ el egymástól. A helyi társadalmat ugyanez a kettősség jellemzi. A bánya beindulása előtt a korábban keletkezett falusi rész összetartó közösségként és élelmiszer-ellátóként működött. A szénbányászat beindulásával azonban a település arculata megváltozott, a bányászok lakta rész erőteljes fejlődésnek indult. Az ide

települt bányászok pedig nem csak tudásukat hozták magukkal, hanem az évszázados bányász hagyományokkal új közösséget formáltak a településen belül. *Bag* társadalmi jellemzőire jelentős hatást gyakorol földrajzi elhelyezkedése. A Budapest agglomerációjában lévő településre, a kedvező infrastrukturális adottságoknak köszönhetően, számos család költözik ki, akik viszont magukkal hozzák mindazokat az attitűdöket, amelyekkel a nagyvárosban sikeresen boldogultak. A beköltözők egyrészt szembesülnek az „ős-lakosság” hagyományaival, másrészt a településen belül élő cigánysággal és kultúrájával. A település közössége ezáltal többpólusúvá alakult. *Komlóska* esetében a település polgármestere és képviselőtestülete lehetetlent nem ismerve álmodta meg a település egyedi arculatát. A ruszin hagyományok ápolása és az önfenntartó falu gondolata mögé számos intézmény és civil szervezet felsorakozik. Az unikumnak tekinthető önkormányzati modell (Tóth, 2018) és az általa végzett márképítésnek (Kovács, 2018) köszönhetően a lakosság összetartó közösséggé formálódik. *Baks* különleges voltát a helyi erőforrások maximális kiaknázása adja. A falu vezetése igyekszik saját előnyére fordítani egyrészt a környék adta természeti, turisztikai (Ópusztaszer) adottságokat (Kovács, 2019), másrészt a helyi roma közösséggel való együttélést fejlesztések formájában kamatoztatni.

Vidéki társadalom, helyi közösség

A faluszemináriumi kutatások egyik tárgyát a közösség és jellemzőinek vizsgálata képezte. A fogalomra tekinthetünk úgy, mint a vidéki társadalmon belül kialakuló kapcsolati háló helyi lenyomatára. Ahhoz, hogy egy ilyen közösség kialakulhasson, gyakran településenként más-más eszköz, erőforrás, szervezőerő megléte szükséges.

Tönnies (1983) értelmezése szerint a közösség mindig pozitív kölcsönös kapcsolatot feltételez és szerves életnek tartjuk, míg mechanikus képződménye a társadalom. A fogalom tükrözhet értéktartalmat, minőséget, lokalitást, érzést, szándékot, azonos célokat, életmódot (Varga-Vercseg, 1998). A közösségek szilárd, ugyanakkor rugalmas és alapvető erőforrások, amelyek az átalakulások motorjai (Edel, 1992).

A vidéki társadalom mentalitását, gondolkodását nagyban befolyásolja a róla alkotott és neki tulajdonított szerepkör. A falusi értékrend változását mutatja a vidéki társadalmak és közösségek önszerveződése és az életmód modernizációja (Molnár, 2013; Kassai, 2012; Ludescher, 2017). Attól függően, hogy milyen emberek élnek a különböző helyeken (más kultúrájú, tehetségű, szorgalmú, képességű), ennek megfelelően az adottságokat másként hasznosítják és mások lehetnek a törekvéseik, így a konkrét helyek más és más tartalommal telítődnek (Faragó, 2016).

A korábbi, civil szervezetekre irányuló több éves kutatási eredmények azt erősítették meg, hogy a közösségtől való elidegenedést csak nagyon tudatos közösségépítő munkával lehet megállítani, lassítani. Ezt a feladatot általában vagy a település első emberétől, vagy agilis civil szervezet(ek) vezetőjétől várják el a közösség tagjai (Molnár, 2013; Kassai, 2018). Bódi és Böhm (2000) szerint sikeres helyi társadalmak ott lehetnek, ahol olyan öntevékeny, menedzser típusú önkormányzat van, amely közben engedi érvényesülni a lakosságot is, és közös célok érdekében összefogja azt. Meghatározó lehet a kölcsönös kooperatív viszonyok, a hagyományok által közvetített közösségi normarend, a szuverén „kulturahasználat”, a gazdasági és politikai érdekterek természetes elkülönülése, a közös cselekvés képessége. Nagymértékben befolyásolja mindezt a makrotársadalom, a társadalmi berendezkedés (Gergely, 1993).

Ludescher (2009) megállapította, hogy egy sikeresen működő társadalom kialakulásának létrejöttéhez szükséges az adott falu/település lakói között, valamint a helyi hatalommal, közösséggel szemben kialakult általános bizalom.

Módszertan

A kutatás egyrészt a településekhez kapcsolódó korábbi kutatások eredményeinek figyelembevételével, összehasonlításával, illetve az elérhető statisztikai adatbázisok elemzésére irányult. A helyi közösség jellemzőinek bemutatása félig strukturált interjúk keretében valósult meg, amelyek a településen található civil szervezetek, helyi aktivisták, valamint a település vezetőivel készültek. A falukutató tábor részét képezte egy több témát érintő kérdőív, ezen belül több kérdés érintette a helyi közösség, illetve a közösségi attitűd kérdéskörét.

A kutatás az alábbi központi kérdések mentén épült fel:

- 1.) A helyiek milyenek látják saját közösségüket?
- 2.) Hogyan élik meg a helyi közösség szerepét?
- 3.) Közösségnek tartják-e magukat?
- 4.) A közösségépítésben milyen szerepet töltenek be, illetve vállalnak?

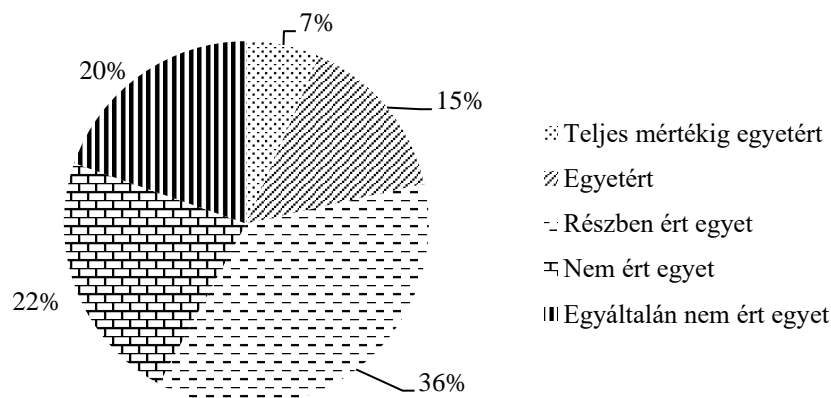
A kutatás a fent ismertetett kvantitatív, illetve kvalitatív úton összegyűjthető adatok/jellemzők felhasználásával történt. A kvantitatív vizsgálat a kérdőív, valamint a rendelkezésre álló KSH adatbázis segítségével, feldolgozásával valósult meg.

Kutatási eredmények

Helyi közösség vizsgálata Egercsehiben

Egercsehin belül a településrészekre eltérő kulturális hagyományok a jellemzőek. A közösségi életet elsősorban az önkormányzat szervezte programok és a civil szervezetek megmozdulásai biztosítják. A civil szervezetek tagjait jellemzően egy szűk aktív mag alkotja, mégpedig úgy, hogy egyszerre több tagsággal is rendelkeznek. A közösség megítélése részben ezzel is magyarázható.

1. ábra: Az Egercsehiben élők rendelkeznek helyi közösség-tudattal (%)

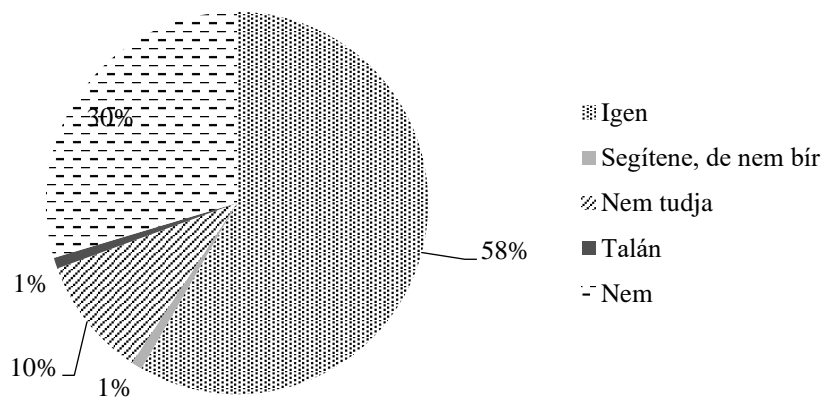

Forrás: Egercsehi kérdőíves felmérés alapján saját szerkesztés, 2016

A megkérdezettek közel fele (48%) részben vagy teljes mértékben úgy gondolja, hogy települése rendelkezik közösség tudattal (1. ábra). Ezt valószínűleg a helyi civil szervezetek és az önkormányzat közösségépítő programjai miatt gondolhatták így a nyilatkozók. Ugyanakkor egy erős közösség esetében ennek a százalékos aránynak meg kellene haladnia a hetven százalékot.

A közösségépítés további módja lehet a helyi problémák megoldásában való személyes részvétel. Erre vonatkozóan is igyekeztünk választ találni, hogy a felmérjük a problémák megoldásában való hajlandóság mértékét a lakosság körében (2. ábra).

2. ábra: Vállalna-e aktív szerepet a települési problémák megoldásában? (%)

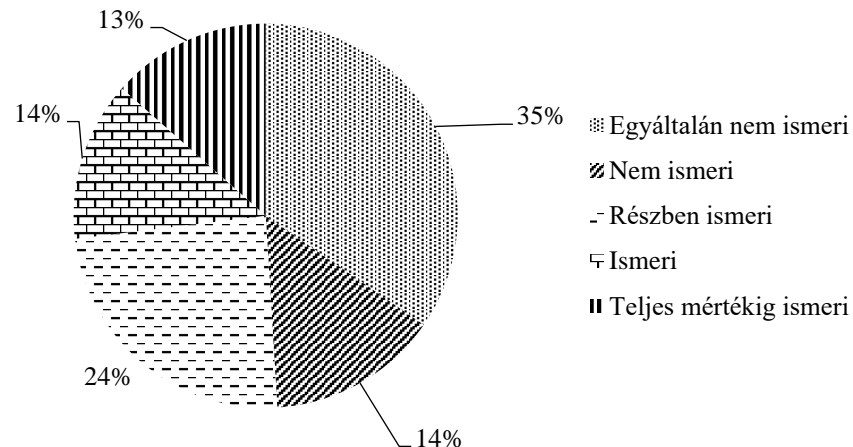
Forrás: Egercsehi kérdőíves felmérés alapján saját szerkesztés, 2016

A válaszok alapján a megkérdezettek több mint fele (58%) határozottan közreműködne és mozgósítható lenne a problémák megoldásában, további 12% bizonytalan ugyan, de kis rábeszéléssel, vagy a céloktól függően aktivizálható lenne ez a szűk réteg is. Láthatjuk, hogy közel háromnegyede a válaszadóknak hajlandó tenni településéért, közösségéért, ami viszont a sikeres helyi közösségek által irányított fejlesztések megvalósulásához vezethet.

A települések élhetősége nem csupán a közösség tagjainak aktivitásától függ, hanem attól a perspektívától is, amit a település és vezetése a helyiek számára nyújtani tud. Ezeket a lehetőségeket, jövőben elérendő célokat sok esetben valamilyen településfejlesztési dokumentum tartalmazza. Az ezekben szereplő fejlesztési elképzelések és kivitelezésük hozzájárulhat a helyiek pozitív jövőképek kialakulásához és településen maradásukhoz. Lényeges lehet tehát ezeknek az elképzeléseknek a megismertetése a lakossággal. Éppen ezért megkérdeztük a helyieket, mennyire ismerik saját településük fejlesztési elképzeléseit (3. ábra).

A válaszadók nagy része (73%) sajnos egyáltalán vagy legfeljebb csak részben ismerte települése fejlesztési terveit. Ez adódhatott egyrészt az érdektelenségből, másrészt abból is, hogy a település vezetése nem fordított kellő hangsúlyt e tervek megismertetésére, holott ezek a tervek esetleg integráló hatással lennének az egyes településrészek számára is.

3. ábra: Az itt lakók jól ismerik a falu fejlesztési terveit, tájékozottak a falu helyzetéről, jövőjéről (%)

Forrás: Egercsehi kérdőíves felmérés alapján saját szerkesztés, 2016

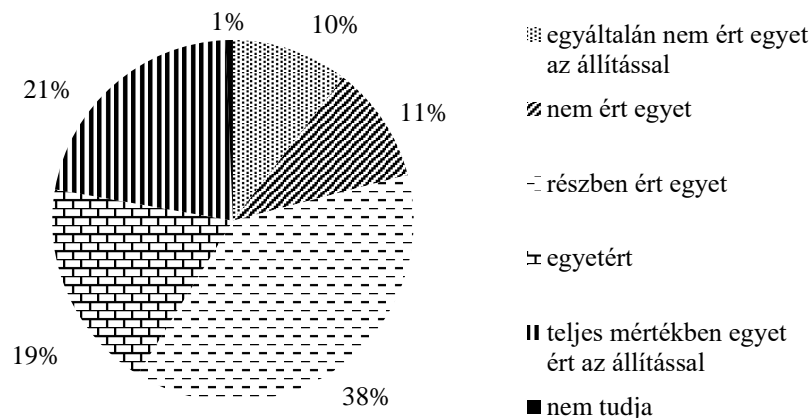
Az interjúalanyok elmondása alapján körvonalazódott, hogy Egercsehiben valaha prosperáló, pezsgő gazdasági és közösségi élet volt. A közösségi megmozdulások mind a sport, mind pedig a kulturális élet területén sikereket értek el és hagyományt építettek fel, ma is erős alapot képezve az itt élőknek. Mindezek a múltból származó eredmények és értékek a jelenleg Egercsehiben élőket a közösségi összefogásra kell, hogy ösztönözze, hiszen, mint láttuk, a többség nyitott az együttműködésre és cselekvésre. A jövőben ezt a nyitottságot a település-, és civil szervezetek vezetőinek mindenképpen szükséges lenne (ki)használnia.

A közösség vizsgálata Bagon

A településen a közösségi életet elsősorban az önkormányzat szervezte programok és a civil szervezetek megmozdulásai biztosították. A civil szervezetek tagjait jellemzően egy szűk aktív mag alkotta. A közösség megítélése meglehetősen kedvezőnek mondható. A megkérdezettek több mint egynegyede (40%-a) részben vagy teljes mértékben úgy gondolja, hogy települése rendelkezik közösségtudattal (4. ábra). Ezt valószínűleg a helyi civil szervezetek és az önkormányzat közösségépítő programjai miatt gondolhatták így a nyilatkozók. Az alacsony százalékos arány arról tanúskodik, hogy az itt élők nagyon gyenge közösségtudattal rendelkeznek.

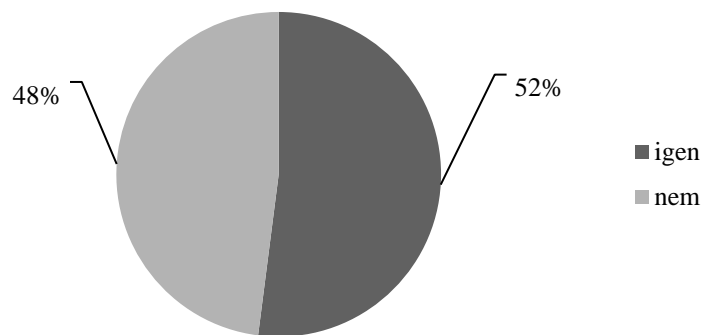
A közösségtudat kialakulásához nagyban hozzájárultak a faluban működő civil szervezetek is. Évente számos rendezvény megszervezésében és lebonyolításában vesznek részt. Ottlétünk alatt igyekeztünk megtudni azt is, hogy azok a válaszadók, akik szerint a település rendelkezik helyi közösségtudattal, csak a civil szféra aktivitása miatt gondolják ezt, vagy a lakosság önálló, egyéni kezdeményezések révén is megéli a társas érintkezés közösségi formáját (5. ábra).

4. ábra: A Bagon élők rendelkeznek helyi közösségtudattal (%)

Forrás: Bag kérdőíves felmérés alapján saját szerkesztés, 2017

5. ábra: Él-e közösségi életet a civil egyesületen kívül? (%)

Forrás: Bag kérdőíves felmérés alapján saját szerkesztés, 2017

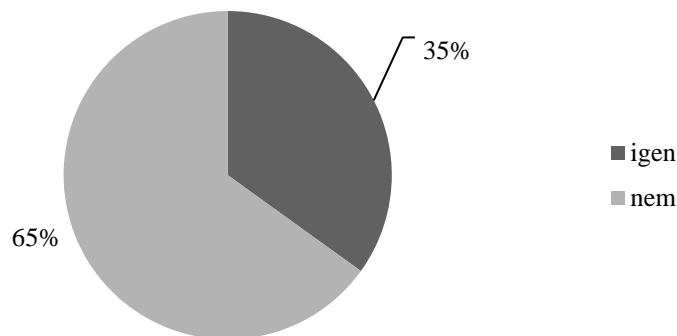
A válaszadók közel fele semmilyen egyéb közösségi életet nem él a civil egyesületi tevékenységen kívül. Ezt a fiatalabb generáció az időhiánnyal, míg az idősebbek a korrallal magyarázták. Követendő példa volt viszont, hogy a válaszadók 52%-a él még valamilyen formában aktív közösségi életet a szervezett rendezvényeken kívül is. Az esetek túlnyomó részében ezek kirándulásokat, bográcsozásokat jelentettek a barátokkal, családdal, de a falunap, az egyház által szervezett programok is szerepeltek a válaszok között.

A felmérésünk alapján az önkormányzat által szervezett program (falunap), a civil aktivitás nem bizonyult elégségesnek ahhoz, hogy a helyiek közösségként tekintsenek magukra. Ez adódhat abból, hogy a fővárosba ingázó dolgozó réteg nem rendelkezik kellő szabadidővel, ami lehetővé tenné a közösségi életben való aktívabb részvételt. Ezért is érezhetik úgy a válaszadók, hogy az évente megrendezett helyi eseményeken túl további teret biztosítanak maguknak a közösségi lét megéléséhez. A közösségért való tenni akarás a válaszadók döntő többségét nem jellemezte, az erre vonatkozó kérdésre adott válaszok alapján egyértelműen megállapítható (6. ábra).

A megkérdezettek kevesebb mint fele (35%) közreműködne a helyi problémák megoldásában. Láthatjuk, hogy meglehetősen nagyarányú (65%) azon válaszadók száma, akik egyértelműen

elhatárolódnak a problémák megoldásában való közreműködéstől. Ez a magas arány eredhet a betelepültek nagy arányából, de származhat az eltérő kulturális háttérből vagy az egyéni érdekek előtérbe helyezéséből.

6. ábra: Vállalna-e aktív szerepet a települési problémák megoldásában? (%)

Forrás: Bag kérdőíves felmérés alapján saját szerkesztés, 2017

Szinte kivétel nélkül a közösség egyik legfőbb gyengeségének az érdektelenséget, az egymás iránti közömbösséget, a valódi kapcsolatok hiányát fogalmazták meg az interjúalanyok. Az elhidegülések egyik okának a virtuálisan megélt közösségi életet nevezték meg. A másik, leggyakrabban említésre került probléma a közösségi helyek hiánya, mint például egy kávézó vagy cukrászda, ahova beülhetnek beszélgetni az emberek. A meglévő intézményeket és az itt megrendezett eseményeket nem érezték ilyen tekintetben alkalmasnak és kellően bensőségesnek a válaszadók.

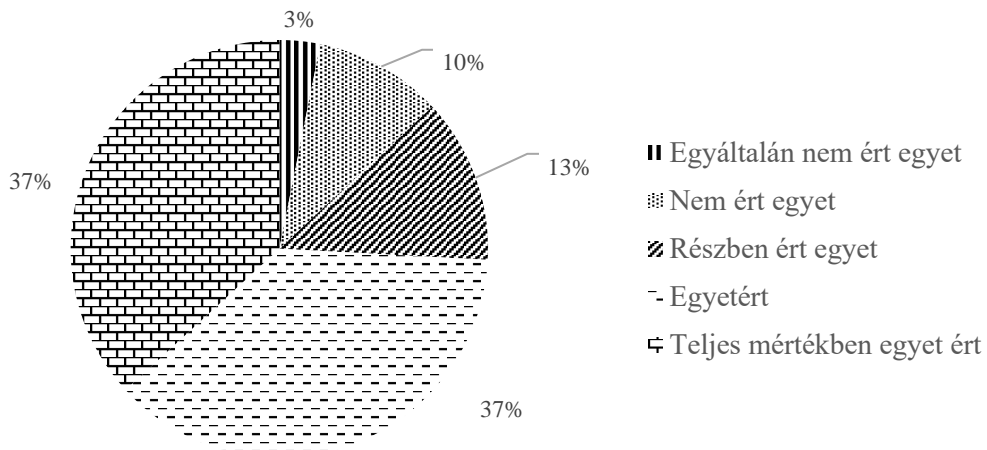
Komlóska társadalomszervező jellemzői

A komlóscai társadalom legfőbb szervező ereje a ruszin identitás fennmaradását segítő vallásos életmód, amely nyitott azok számára is, akik ezzel az életmóddal azonosulni tudnak. Másfelől ez az életmód zárkózottságot is közvetít, mivel ragaszkodik hagyományaihoz, és nem minden esetben keresi a kapcsolódási pontot a mai kort jellemző multikulturális trenddel. Ez leginkább a fiatal generáció településről való elvándorlásán érezhető. A tradíciók konzerválása, megőrzése számukra már kevésbé fontos, viszont ezek nélkül veszélybe kerülhet a felmenőiktől kapott ruszin identitás megőrzése. Mindezek ellenére a közösség nyitottságot sugároz az ide érkezők felé.

A helyiek vendégszeretetét tükrözi és erősíti meg az 7. ábra, amely arról árulkodik, hogy a nyilatkozók közel háromnegyede a közösség tagjának tekinti a hétvégi házak tulajdonosait is. A közösség a hétvégi házak lakóin azon tagjait érti, akik részt is vesznek a helyiek rendezvényein. Molnár és Zalai (2010) korábbi, a településen folytatott hasonló kérdőíves felméréséhez képest jelentős pozitív irányú elmozdulás történt. Az akkori nyilatkozók ezzel az állítással a komlóscai lakosok mindössze 20%-a, a hétvégi háztulajdonosoknak pedig csupán 15%-a értett teljes mértékben egyet.

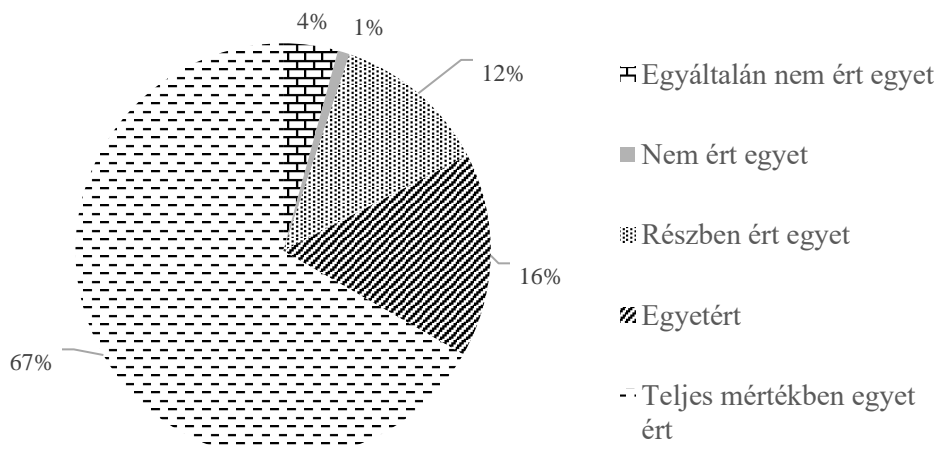
A településen élők azzal az állítással, hogy az itt élők összetartóak, mind a kérdőívet megválaszolók, mind pedig az interjúalanyok egyet értettek. A 8. ábrán látható, hogy a válaszadók több mint kétharmada (83%) gondolja úgy, hogy a komlóscaiak összetartóak.

7. ábra: „A csak ideiglenesen itt élők is részt vesznek a falu közösségi életében”

Forrás: Komlóska kérdőíves felmérés alapján saját szerkesztés, 2018

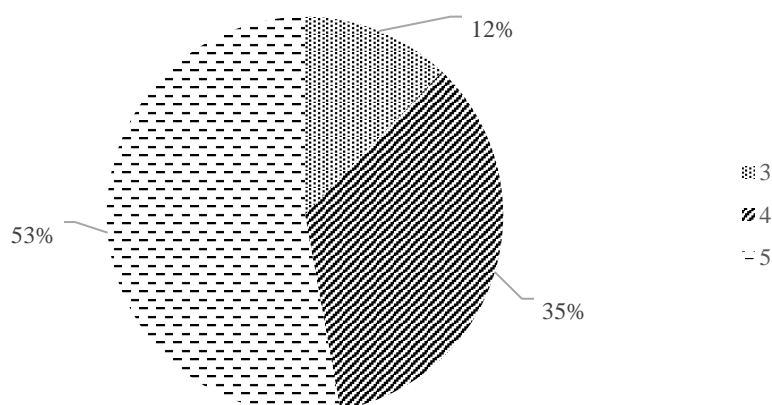
8. ábra: „A település lakói összetartóak, segítik egymást.”

Forrás: Komlóska kérdőíves felmérés alapján saját szerkesztés, 2018

A közösségi élet megítélése is alapvetően pozitívnak mondható. Annak ellenére, hogy csökkent mind a rendezvények, mind a résztvevők száma az évek során, a nyilatkozók a hagyományörzés ápolását alapvetően pozitívan ítélték meg. Az egytől ötig terjedő skálán a legrosszabb értékelés a hármas osztályzat volt (9. ábra). A válaszadók a helyi hagyományok őrzését alapvetően jónak tartják. Az események jellemzően az egyházi ünnepekhez köthetők. Ezek közé tartozik a karácsonyi betlehemezés, a búzaszentelés, a pászakszentelés, valamint a gyógynövénysszentelés. Az ilyen jellegű rendezvények fontosak voltak a számukra. A nyolc évvel korábbi komlóscai kutatás eredménye ezen a területen valamivel kedvezőbb volt. A megkérdezett helyiek 48%-a értett teljes mértékben egyet ezzel az állítással, az ideiglenesen a településen tartózkodók számára ez a jelenség jóval markánsabbnak tűnt, az akkori nyilatkozók 72%-a értett egyet a hagyományörzés fontosságával és közösségi életben betöltött szerepével (Molnár - Zalai, 2010).

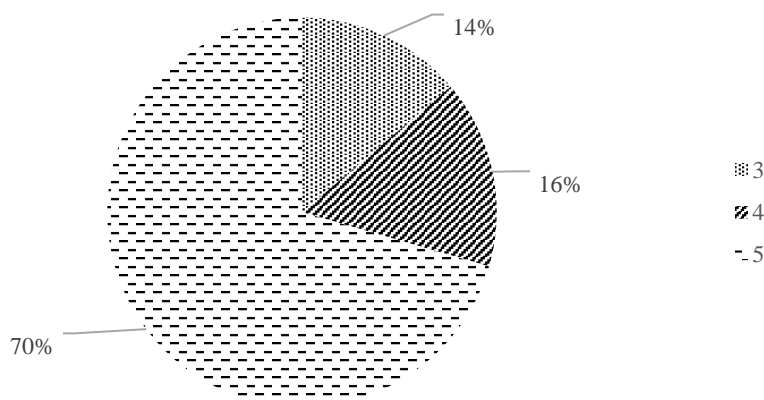
9. ábra: Hagyományőrzés ápolása Komlósán (1-től 5-ig terjedő skálán értékelve)

Forrás: Komlóska kérdőíves felmérés alapján saját szerkesztés, 2018

A gyülekezeti életet még ennél is kedvezőbbnek ítélik a komlósikaiak (10. ábra).

10. ábra: A gyülekezeti élet megítélése (1-től 5-ig terjedő skálán értékelve)

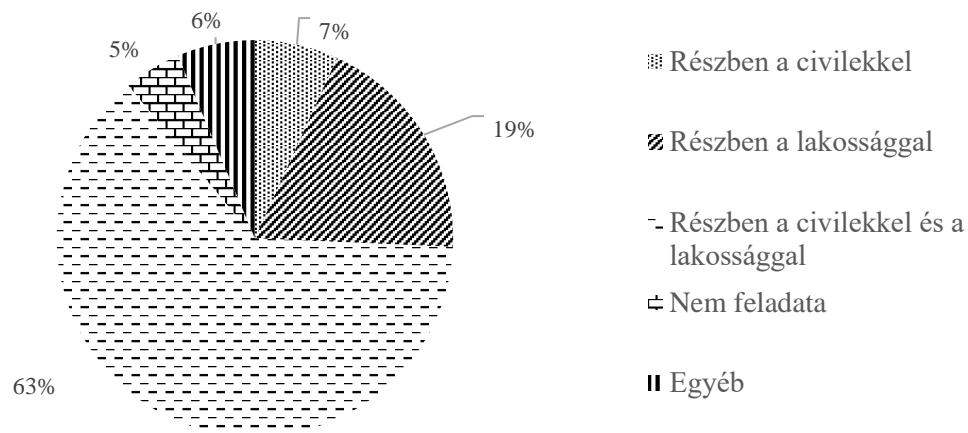
Forrás: Komlóska kérdőíves felmérés alapján saját szerkesztés, 2018

Látható, hogy a nyilatkozók 86%-a tartja rendkívül jónak (egy-től öt-ig terjedő skálán), illetve jónak a település gyülekezeti életét. Valószínűsíthető, hogy maguk is aktívan gyakorolják vallásukat, emiatt nyilatkoztak ennyire pozitívan a kérdéssel kapcsolatban. Viszont az is kiderült, hogy a lakosság fiatalabb tagjai nem éltek aktív vallásos életet, ez inkább az idősebb korcsoportra volt jellemző. Mivel a válaszadók többsége ebbe az idősebb kategóriába tartozott, ez közrejátszhatott a gyülekezeti élet ilyen nagyfokú pozitív megítélésében. Szinte azonos arányú és értékű eredmények születtek a 2010-es kutatás során is, függetlenül attól, hogy helyi vagy hétvégi lakos nyilatkozott a kérdésben (Molnár - Zalai, 2010).

A település jövőképe a közösség többsége számára ismert. A válaszadók több mint háromnegyede legalább részben ismeri vagy jól ismeri a faluval kapcsolatos terveket, és tájékozott a fejlesztéseket illetően. Az önkormányzati fejlesztések pozitív megítélése nem vonzza ugyanakkor maga után azt az elvárást, hogy csak és kizárólag az önkormányzatnak kellene tennie a közösségért. A településen élők maguk is érezték, hogy nem csak az

önkormányzat felel a jó kapcsolatok kialakításáért, hanem legalább ennyire közreműködőnek kell lennie a lakosságnak és a civil szervezeteknek is ebben (11. ábra).

11. ábra: „A közösségépítés mennyiben az önkormányzat feladata?”

Forrás: Komlóska kérdőíves felmérés alapján saját szerkesztés, 2018

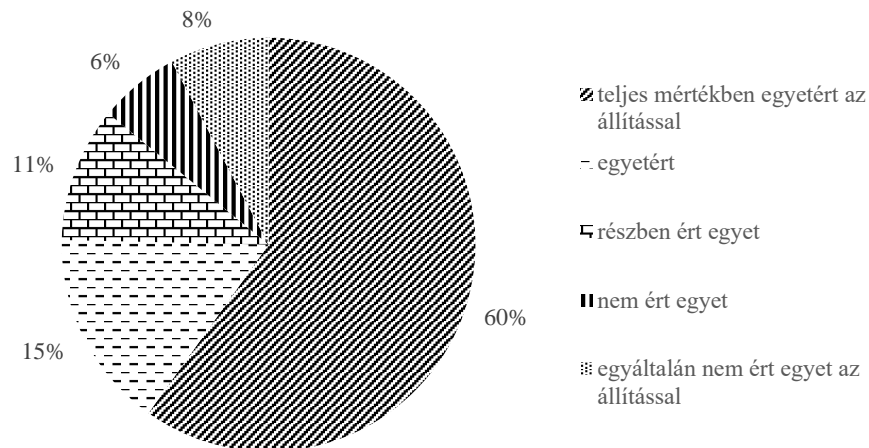
Látható, hogy a nyilatkozók nagy többsége a különböző szférák és a lakosság közötti együttműködés híve és támogatója. Ezt a nyitottságot érdemes mindenképpen kihasználni mind a jövőbeni fejlesztések, mind a közösségépítés terén.

A társadalmi aktivitás jellemzői Bakson

A baksiai életét és identitását leginkább a hagyományok ápolása és a cigánysággal való együttélés határozza meg. Az itt élők „hagyomány” értelmezése sajátos. Hiszen a baksiaknak nincs egyedi, ismert népviselete, csak itt fellelhető egyedi kulturális szokása, ezek hiányában az itt élők hagyományon a cigánysággal való évtizedes/évszázados együttélést értik. Ebből a múltból, úgynevezett „helyi szokásból” próbálnak meg a jelenben gazdálkodni és a falu lakosai számára a legtöbb jót kihozni. Ami annyit tesz, hogy a cigányság jelenlétét nem hagyják figyelmen kívül, a falu életéből nem akarják kizárni őket, hanem a velük való együttélés minden pozitívumát igyekeznek az itt élők javukra fordítani. Ez látszik a településen élők mindennapjaiban is. A helyi rendezvényeken markánsan jelennek meg a cigány hagyományok, ételek, illetve a külső, pályázati források jelentős része is a cigánysággal szembeni érzékenyítést és felzárkóztatást célozza meg. A kultúrák közti együttműködéseknek részben már látható a pozitív eredménye.

A település lakossága nagyon vendégszeretőnek vallja magát, a válaszadók háromnegyede teljes mértékben, vagy részben ért egyet ezzel az állítással (12. ábra). Ennek ellenére a közösség jellemzésekor arra a kérdésre, hogy mennyire jellemzi a helyieket a bizalom, elkötelezettség és kölcsönösség egymás iránt, meglehetősen alacsony százalékos értéket (15-16%) adtak a válaszadók. Az egymás iránti törődés megítélése elérte a 20 és 21%-ot, a legmagasabb értéket (27%-ot) mégis a semleges kategóriába eső válaszadók képezték.

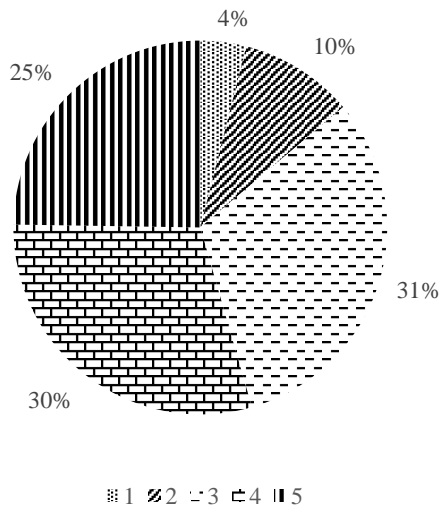
12. ábra: „Vendégszerető vagyok” állítás értékelése (1-től 5-ig terjedő skálán)

Forrás: Baks kérdőíves felmérés alapján saját szerkesztés, 2019

A helyiek vendégszeretetét és magas toleranciaszintjét tükrözi (egy-től öt-ig terjedő skálán mérve), illetve erősíti meg a 13. ábra is, amely arról árulkodik, hogy a nyilatkozók több mint háromnegyede (87%-a) a közösség tagjának tekinti a helyi cigányságot, és a velük való együttélést abszolút pozitívan éli meg.

13. ábra: A cigány-magyar együttélés megítélése (1-től 5-ig terjedő skálán)

Forrás: Baks kérdőíves felmérés alapján saját szerkesztés, 2019

A közösségi életre azonban még a kettősség jellemző. Tudatában vannak a helyiek a cigányság jelenlétének, sőt talán fogalmazhatunk úgy, történelmi hagyományának, amit a pályázati források lehívásánál sikeresen kamatoztatni is tudnak. Élvezik az ebből származó előnyöket, hasznosnak ítélik az így létrejött közösségi helyszíneket (Settlement és Csillagház), mégsem érzi mindenki magáénak ezeket a létesítményeket, annak ellenére sem, hogy a szolgáltatások (pl. családgondozó) egy része ezekben az épületekben érhető el a lakosság számára. Egy-egy közösségi megmozdulás alkalmával a cigány hagyományok is előtérbe kerülnek, pontosan a közösségépítést célozva. Viszont azt láttuk, hogy a rendezvények megítélése igencsak negatív tartományban mozgott a nyilatkozók részéről, miközben többségük csak passzívan, vagy

egyáltalán nem vesz részt a közösségi életben. Fontosnak tartják a civil szervezetek létezését, sőt az önkormányzattal és a lakossággal karöltve a közösségépítés meghatározó szereplőinek tartják őket. A válaszadók közel 80%-a mégsem tagja semmilyen civil szervezetnek sem. A fiatalok megtartását a településen hangsúlyos kérdésként kezelik, mégis a szülők nagy többsége egy idő után más településre viszi gyermekét általános iskolába, a helyi cigányság nagy számára hivatkozva. Holott láthattuk, hogy a cigány-magyar együttélést alapvetően pozitívnak, elfogadónak ítélték meg a nyilatkozók. Ugyanez az ellentmondás figyelhető meg a problémák kezelésében is. A válaszadók sok esetben konkrét hiányosságokat neveztek meg a település életben, viszont a problémák megoldásában a többségük (58%) nem vállalna feladatot. A jövő egyik nagy kihívása és feladata lehet ennek a kettősségnek az orvoslása, valamint a közösségen belüli együttműködéseknek és együtt-gondolkodásnak a kialakítása.

Összefoglalás

Az egyén és az önkormányzatok közösségen belüli szerepét és felelősségét feltáró kérdőíves kutatás eredményei alapján megállapítható, hogy az egyén életkörülményeit szubjektív módon, a közvetlen és tágabb környezetébe ágyazva határozza meg. Meghatározza továbbá az is, hogy milyen mértékben csatlakozik közvetlen környezetéhez például a civil szerveződések keresztül. A helyi társadalmat ennek fényében tartja közösségnek.

Az eredmények megerősítették a hagyományörzés szerepét és fontosságát a közösségformálásban. A helyi rendezvények minősége is nagyban befolyásolja az egyén saját közösségéről alkotott képét. Megerősítést nyert a civil szervezetek közösségformáló szerepe, egyúttal igazolódott eddigi tevékenységük hasznossága is. Fejlesztésre szorul a kutatási eredmények alapján az egyén közösségi felelősség- és szerepvállalása, valamint civil szervezeti tagságának erősítése. Mindez abból látható, hogy a válaszadók döntő többsége a közösség kialakulását egyértelműen, kizárólag szervezeti (civil, önkormányzat) formákon keresztül látja megvalósíthatónak. A fejlesztések terén jól érzékelték a látványos települési beruházásokat, viszont ehhez képest jelentősen elmaradt a közösséget érintő problémák megoldásában való aktív személyes részvételi szándék. A települések lakossága ennek megoldásában, vagyis az együttműködésre való hajlandóság tekintetében nem mutatott egységes képet.

Irodalomjegyzék

- Bódi F. - Böhm A. (2000):* Sikeres helyi társadalmak Magyarországon. [Budapest, Agroinform Kiadóház] 180 p.
- Edel, M. (1992):* Latin American urban studies: beyond dichotomy, In: R.M. MORSE and J.E. Hardoy, Rethinking the Latin American City. Washington,DC:Woodrow Wilson Center Press In: Wilson P. A. (1995): Embracing Locality in Local Economic Development Urban Studies, Vol. 32, Nos 4- 5, 1995 pp. 645-658.
- Faragó L. (2016):* Társadalmi-területi egyenlőtlenségek. Tér és Társadalom [Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete, Budapest], 30(3), pp. 118-123.
- Gerencsér I. (2016):* A helyi közösség vizsgálata Egercsehiben. ACTA REGIONIS RURUM 10 pp. 112-119., 8 p.
- Gerencsér I. (2017):* A helyi közösség vizsgálata Bagon = The examination of the local community in the village of Bag. ACTA REGIONIS RURUM 11 pp. 104-111. , 8 p.

- Gerencsér I. (2018):* Komlóska társadalomszervező jellemzői. ACTA REGIONIS RURUM 12 pp. 36-45., 10 p.
- Gerencsér I. (2019):* A társadalmi aktivitás jellemzői Bakson. ACTA REGIONIS RURUM 13 pp. 19-34., 16 p
- Gergely A. (1993):* Urbanizált méhkas, avagy a helyi társadalom. Budapest, MTA Politika Tud. Int. – Akadémiai Kiadó. In: Harkai N. (2006): Közösség és közösségi munka. Közösségfejlesztők Egyesülete. Budapest, pp. 1-117.
- Kassai Zs. (2012):* A LEADER program mint helyi partnerség kérdései Magyarországon. PhD értekezés [SZIE, Gödöllő], 173 p.
- Kassai Zs. (2018):* Társadalmi szervezetek Komlósán. Acta Regionis Rurum 12. 26-35. pp.
- Kovács Cs. J. (2018):* Termékmárkázás Komlósán. Acta Regionis Rurum 12. 68-78. pp.
- Kovács Cs. J. (2019):* Lakossági attitűdvizsgálat Bakson a helyi turizmusról. Acta Regionis Rurum 13. 95-102. pp.
- Ludescher G. (2009):* A helyi társadalmak szerepe a falvak sikerességében. Doctoral dissertation, [PTE, Pécs] 174. p.
- Ludescher G. (2017):* A vidék változása. Acta Medicinæ et Sociologica Vol. 8. No. 25. (2017.) pp. 26-43. DOI: 10.19055/ams.2017.8/25/3
- Nagyné Molnár M. (2013):* Factors of success in case of local society. DETUROPE: Central European Journal of Tourism and Regional Development 5. 63-70. pp.
- Molnár M.- Zala V. (2010):* Komlóska problématerképe. Acta Regionis Rurum (4) pp. 1-124. DOI: 10.21408/SZIE.ACTAREG. 2010
- Tóth A. J. (2018):* A komlóscai önkormányzati modell eredményei és értékelése. Acta Regionis Rurum 12. 46-51. pp.
- Tönnies, F. (1983):* Közösség és társadalom. [Gondolat Kiadó, Budapest] 369. p.
- Varga A. T. - Vercseg I. (1998):* Közösségfejlesztés. [Magyar Művelődési Intézet, Budapest], 6. p. 294

9.kép: Falukutatók a bagi polgármesteri hivatal tárgyalóasztala körül: tájékozódás (2017)

A HELYI SZOCIÁLIS ELLÁTÓRENDSZER ÉS OKTATÁS SAJÁTOSSÁGAINAK VIZSGÁLATA

EXAMINING THE PECULIARITIES OF THE LOCAL SOCIAL WELFARE SYSTEM AND EDUCATION

*Bogárdi Tünde, egyetemi adjunktus - Eszterházy Károly Katolikus Egyetem
Tünde Bogárdi, senior lecturer - Eszterházy Károly Catholic University*

Absztrakt

Tanulmányom célja annak bemutatása, hogy a Faluszemináriumi Kutatóműhely különböző mintahelyein milyen szükségletek/problémák, valamint – ezekkel összefüggésben – milyen lokális feladatok jelennek meg mind a szociális, mind az oktatási területen. Azon közel tíz évben, mióta részt veszek a kutatóműhely tevékenységében, a terepkutatások során a helyi szociális ellátórendszer és köznevelési intézmények helyzetfeltárását végeztem el. Vizsgáltam, hogy előbbi milyen problémákkal találkozik, és ezek miben térnek el az országosaktól. Az oktatás terén pedig – többek között – azt, hogy az egyes falvak esetében miként változott a tanulói létszám és azon belül a hátrányos helyzetű tanulók száma, továbbá például annak dilemmáját, hogy szükségesek-e/biztosíthatóak-e helyben a köznevelési intézmények. Fontos terepkutatási tapasztalat, hogy bár vannak (lehetnek) azonos vonások, mégis mindenhol más-más feladatok, kihívások állnak a helyi ellátórendszerben dolgozó szakemberek előtt.

Abstract

The aim of my study is to present the needs/problems of the different sample locations of the Village Seminar Research Workshop, as well as the local tasks that emerge in relation to these in both the social and educational fields. In the nearly ten years since I have been involved in the research workshop, I have carried out field research on the local social welfare system and public education institutions. I examined what problems the former faces and how they differ from the national ones. In the field of education, among other things, the change in the number of students and the number of disadvantaged students in each village, as well as, for example, the dilemma as to whether public educational institutions are necessary and can be provided locally. It is an important field research experience that although there are (may be) the same features, there are different tasks and challenges for professionals working in the local care system.

Bevezetés

Szociális szakemberként a Faluszemináriumi Kutatóműhely által végzett falukutatások során az általam vizsgált téma rendszerint a helyi humán ellátórendszerhez kapcsolódik, jellemzően a szociális szolgáltatásokat, az oktatást, valamint egyes falvak esetében az egészségügyet vizsgáltam az elmúlt tíz évben, mióta bekapcsolódtam a falukutatásokba. Kutatásom

fókuszában évről évre az szerepel, hogy milyen állapotban van az a helyi társadalom, amelyet a vizsgált településen találunk, ez milyen kihívások elé állítja a helyi ellátórendszert, és ezekre a kihívásokra tud-e, valamint – ha tud, akkor – hogyan tud reagálni.

Jelen tanulmányomban az elmúlt tíz évben vizsgált települések közül mutatok be néhányat, melyek esetében kiemelem a fenti kérdések legfőbb kutatási eredményeit. Az itt bemutatásra kerülő falvak kiválasztása során fontos elv volt számomra, hogy a helyi ellátórendszer miként találkozik a helyi hátrányos helyzetű társadalmi csoportokkal, és milyen válaszokat tud adni a felmerülő szükségletekre.

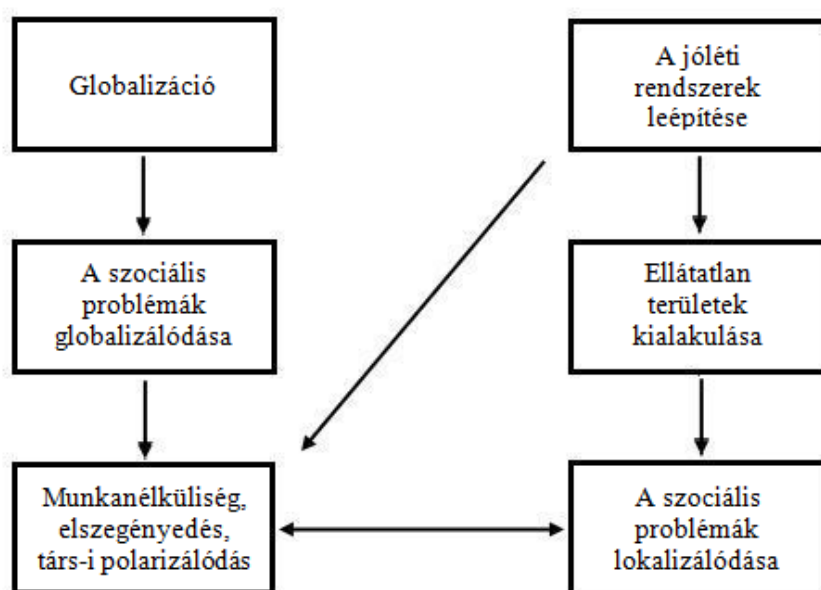
Anyag és módszer

Kutatásaim során a statisztikai adatok forrásaként az Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer (TeIR) KSH-TSTAR (Települési Statisztikai Adatok Rendszere) adatbázisait használtam, melyet kiegészítenek a helyi humán ellátórendszerben dolgozó szakemberekkel készített interjúk, valamint a terepi munka alkalmával összegyűjtött intézményi beszámolók. A falukutatók során a lakossági kérdőíves felmérés része az elégedettség-vizsgálat is, mely kitér a helyi oktatással, szociális gondoskodással, egészségügyi és gyógyszerügyi ellátással való elégedettségre. Az, hogy nyolc évenként visszatérünk egy-egy vizsgált településre, biztosítja az ott zajló társadalmi folyamatok hosszútávú monitoringozását, nyomon követését is, melynek köszönhetően így valódi időbeli változást tudunk vizsgálni.

A szociális problémák lokalizálódása

A helyi társadalom szükségletei, a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok problémái megjelennek a helyi ellátórendszerekben is. Farkas (2012, 268) megfogalmazza, „a globálisan és nemzeti szinten ignorált és kielégítetlen szükségletek, szociális problémák lokalizálódnak, olyan terheket rakva a helyi ellátásokra, amelyekkel azok képtelenek lesznek megbirkózni” (1. ábra).

1. ábra: A szociális problémák globalizálódása és lokalizálódása

Forrás: Fábíán (2001, 82)

Ezen folyamat azonosítható egy szegregátummal rendelkező agglomerációs településen, Bagon; egy meghatározó bányászmuлтtal rendelkező, de mostanra hátrányos helyzetű településen, Egercsehiben, de nemcsak a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok növekvő száma/aránya, hanem a csökkenő vagy akár a növekvő lakosságszám is okozhat kihívásokat. Előbbire példaként a csökkenő gyermekszám következményeit mutatom be a helyi intézményrendszer és annak fenntarthatósága szempontjából, mint például ahogy ez Komlóskán és Tiszaladányon történik. Utóbbira pedig tökéletes példa Pázmánd, ahol a beköltözők miatt átalakuló társadalom, az ezzel megjelenő változások jelentek meg.

Agglomerációs település szegregátummal: Bag (2017)

2017-ben a falukutatásunk mintahelye Bag volt, mely Pest megyében található, mindössze 40 kilométerre Budapesttől az M3-as autópálya mentén. Közlekedésföldrajzi szempontból kedvező helyzetű település, mely alapján feltételezhetnénk, hogy a bagi köznevelés és gyermekjóléti-szociális ellátórendszer zömében „átlagosnak” tekinthető problémákkal találkozik. Azonban az itt található 400-500 fős szegregátum komoly kihívások elé állítja az említett intézményeket, szolgáltatásokat (Bogárdi, 2017). Molnár ráadásul megállapította a mentális térképezés során, hogy „a többségi társadalom a cigányság által ténylegesen lakott etnikus térhez egy pufferezónát is hozzácsatol. Ez azt jelenti, hogy olyan területekre is kivetíti a negatív megítélését, amelyek érdemben még nem cigányok által lakottak, de határosak vele. Az időbeli vizsgálat arra is rámutatott, hogy idővel a pufferezóna is képes „bekebeleződni”, azaz végbe tud menni az etnikai kicserélődés itt is.” (Molnár, 2017, 174).

A bagi óvoda által készített intézményi beszámolóban egyértelműen megjelenik a hátrányos helyzetű és halmozottan hátrányos helyzetű gyermekekkel, az ő nevelésükkel, fejlesztésükkel kapcsolatos problematika. A hátrányos helyzetű gyermekek száma kutatásunk idején a kb. 120 fős óvodában 41 fő volt, közülük 27 halmozottan hátrányos helyzetű, míg veszélyeztetett 16. „A legnagyobb próbatételt intézményünk számára az a feladat jelentette, hogy a HH-s, HHH-s gyermekeket integráljuk a többségi óvodába.” – fogalmaz az intézményvezető (Óvodai beszámoló, 2017, 18).

Nemcsak az óvoda, de a Bagi Arany János Általános Iskola is találkozik a hátrányos helyzetű gyermekekkel. Az iskola alsó és felső tagozatot működtet; ellátja a sajátos nevelési igényű enyhe értelmi fogyatékos tanulók nevelését, oktatását integrált és gyógypedagógiai körülmények között is. A 2015/2016 tanévről szóló iskolai beszámoló szintén részletesen beszámol az óvoda kapcsán már említett helyi problémákról: „Az iskola speciális helyzetben van a településen (Bag) lévő úgynevezett „cigánytelep” miatt. Mivel ez a település egyetlen iskolája, fogadnia kellett minden körzetes, illetve Bagon élő gyermeket 6-16 éves korig. A tanulói összetétel emiatt nagyon szélsőséges, ami komoly módszertani tudást, szakmai jártasságot követel meg a pedagógusoktól.” A tanulói létszám a 2015/2016-os tanévben 288 fő volt, aki közül 36 tanuló hátrányos helyzetű, 106 tanuló pedig halmozottan hátrányos helyzetű volt. Az iskola éves beszámolója ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy az említett statisztikai adat nem fedi a valóságot, hiszen „néhány szülő nem tesz eleget nyilatkozattételi „kötelezettségének” így nem számíthatjuk gyermekeiket a hátrányos helyzetűek közé” (Iskolai beszámoló, 2016, 3). A vizsgált tanévben 32 SNI tanulója volt az iskolának, akik egy része integrált/inkluzív keretek közt, másik része pedig szegregált homogén csoportban tanult gyógypedagógusok segítségével. A BTM tanulók száma szintén magas (30 fő), róluk az Aszódi Nevelési Tanácsadó szakvéleményt is kiállított. Mindez azt jelenti, hogy az iskola diákjainak közel fele hátrányos vagy halmozottan hátrányos helyzetű, és a tanulók több mint ötöde küzd

valamilyen tanulási nehézséggel. A lemorzsolódással veszélyeztetett tanulók közé a diákok 33%-a tartozik (Iskolai beszámoló, 2016, 13). A szakemberhiány, illetve a szakemberek túlzott leterheltsége az iskolában is problémát jelent. A nevelői-oktatói tevékenységet nehezíti a belépő gyermekek felkészületlensége. Még a hároméves kortól kötelező óvodába járás ellenére is jelentős különbséget mutatnak az első osztályos tanulók képességei: „sok esetben fejletlen a szókincsük, nincsenek a hangok kellőképpen elsajátítva, a gyerekek mondókát is csak az óvodában tanulnak, vagy ott sem.” – állapítja meg az iskolai beszámoló (2016, 14). Felhívják a figyelmet arra is, hogy az óvodai csoportok képességek szerint differenciáltan működnek, amely eredményeként a gyermekek közötti különbségek nemhogy csökkennének, de erősödnek az óvodai évek alatt. Már az óvodában is gondot jelentett, hogy voltak ún. „notórius” hiányzók, ugyanezzel küzd az iskola is. A tanulók közt az intézményi beszámoló készítésekor 31 védelembe vett gyermek volt, akiket jellemzően az 50 óra feletti igazolatlanul rendelkezők teszik ki. 64 felsős és 51 alsós diáknak volt 100 óra feletti hiányzása. Azonban az intézményi beszámoló megállapítja: „Kiemelkedően magas a telepí és azon belül is az SNI gyerekek igazolatlan hiányzásainak száma. Nagyon sokat és igazolatlanul azonban csak néhány család gyermekei/unokái hiányoznak.” (Iskolai beszámoló, 2016, 27) A veszélyeztetett tanulók száma ugyanakkor 64 fő, vagyis a teljes tanulói létszám 22%-a.

Az iskolában megjelennek szociális problémák, devianciák is. Az éves beszámoló szerint „annak ellenére, hogy a helyi telepen jelen van a bűnözés és a lopás, az iskolában nem jellemző egyik tevékenységnek a jelenléte sem” (Iskolai beszámoló, 2016, 27). Ugyanakkor a drog telepen való jelenléte leképeződik az iskolában is, „érzékkelhető a gyerekek megváltozott magatartásában” (Iskolai beszámoló, 2016, 28). Az otthoni környezet visszahúzó hatása szintén érvényesül.

E problémakör mellett azonban a bagi iskolának számos előnye is van, ezek közül is kiemelkedő az, hogy nemcsak saját tornacsarnokkal, de uszodával is rendelkeznek. Emellett a 2016-os tanévben az iskolai beszámoló szerint huszonötféle tehetséggondozó szakkört tartottak, a 2017/2018-as tanévtől pedig – államtitkári döntés értelmében – néptánc és színjáték tanszakokra is lehet jelentkezni. Mindezek jelenthetnek egyfajta vonzerőt, helyben tartó erőt azon szülők számára, akik a leírt problémák miatt azon gondolkoznak, hogy inkább másik településre (pl. Aszód, Gödöllő) vinnék iskoláskorú gyermeküket.

2016 nyarán az iskolai beszámoló úgy fogalmazott: „A helyzet ebben a tanévben sem javult. Sajnos a Telep és az onnan érkező, nem megfelelő kultúrával és higiénáival rendelkező gyermekek miatt az elsős beiratkozás áprilisban nem a terveink szerint alakult.” Az utalás, mint a terepkutatás során készített interjúkból kiderült, arra vonatkozik, hogy az iskola ezen elsős, 22 fős évfolyamából 21 fő cigány/roma származású. A leendő elsősök szülei között nem volt megfelelő párbeszéd, egyeztetés, így a jobb társadalmi helyzetű, jellemzően középosztálybeli szülők más települések iskoláiba írták gyermeküket – elsősorban Aszód és Hévízgyörk jelent menekülési útvonalat a jól szituált családok gyermekei számára, míg a telepen élők Bagon maradnak. Mindez azt eredményezi, hogy míg az iskola igazgatójával készített interjú szerint 2010-ben kb. 30-40% volt a cigány tanulók aránya, jelenleg 50% körüli, e növekedés oka a 2016. évi „elviteli hullám”. Erre válaszként jött létre a Szülői Összefogás a Szülőfalunkért kezdeményezés, mely elsődleges célja az volt, hogy az óvodás gyerekek szülei körében népszerűsítse a helyi iskolát. Látható, hogy a falukutatás során nemcsak a köznevelési és gyermekjóléti intézmények, szolgáltatások nehézségeit és megoldási kísérleteit tártuk fel, hanem a helyi és nem helyi civil kezdeményezéseket is megismertük. Emiatt szükséges még megemlíteni a BAGázst, mely szervezet a bagi szegregátumban élők társadalmi felzárkózását tűzte ki céljául (Mezei, 2017).

Az egykori bányásztelepülés: Egercsehi (2016)

Röviden érdemes megemlíteni Egercsehit, ahol a telepélszámolási program eredményeként 2007-ben megszűntették a Csókos telepet. Az ott lakó tizenegynéhány cigány család egy része Egercsehiben vagy a környező településeken, míg mások távolabb (pl. a Nyírségben) telepedtek le. E lépés következtében megszűnt a település szegregátuma. Azóta azonban – a kutatásunk időpontját tekintve kb. az elmúlt 10 évben – olyan folyamatok zajlottak, melyek eredményeként Egercsehi „faluként” emlegetett részében megindult egy gettósodási folyamat, az alacsony társadalmi státuszú, jellemzően cigány népesség térbeli koncentrációja. A bányatelepi településrészen szintén kialakult problémásnak tekinthető településrész (Molnár, 2016, Molnár – Bogárdi, 2016). Valószínűsíthető, hogy a jelentős bányászmuálttal rendelkező, egykor virágzó településen, ahol a bányabezárást követően számos új társadalmi és szociális probléma jelent meg, a következő falukutatáskor már egy ezzel küzdő oktatási rendszert fogunk találni. Ezt már most megelőlegezi a helyben dolgozó szociális szakemberrel készített interjú, melyben leterheltségről, magas esetszámról, valamint a túlzott adminisztráció miatti „magára hagyottságról” számolt be (Bogárdi, 2016).

A köznevelési intézmények megtartása hátrányos helyzetben: Tiszaladány (2020)

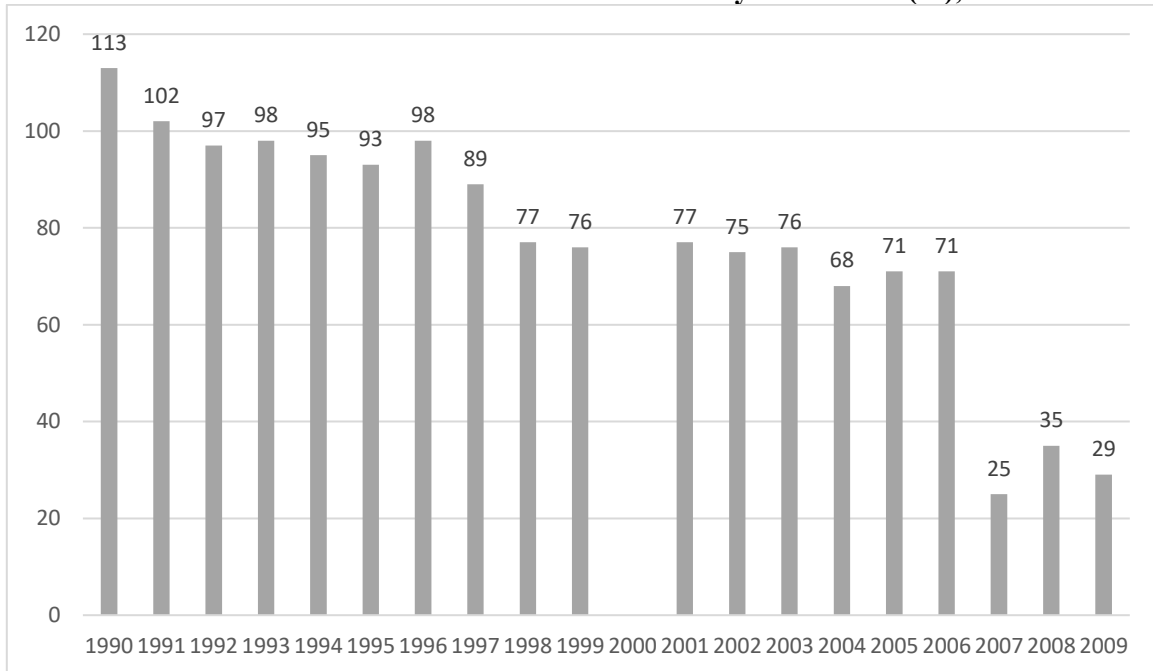
Tiszaladány, mint hátrányos helyzetű Borsod-Abaúj-Zemplén megyei (azon belül taktaközi) település, mely esetében az alacsonynak tekinthető lakosság számából adódóan a köznevelési intézmények megtartása az egyik legrelevánsabb kérdés kutatási témám szempontjából. A helyi óvoda gyermeklétszáma stagnálónak tekinthető, az iskolába azonban már csak 1-4. (összevont) osztályban tanulnak a diákok. Mindez számos kérdést felvet: hogyan alakult az iskola tanulói létszáma hosszabb idősoron vizsgálva, milyen a diákok között a hátrányos helyzetű tanulók aránya, megfigyelhető-e, hogy már korábban – akár óvodában, akár alsó tagozatban – inkább elviszik a tiszaladányi szülők más településre gyermeküket? Ha igen, mi ennek a motivációja, illetve mit okoz mindez a helyi köznevelési intézmények és a település életében? (Bogárdi, 2020)

A Tiszaladányi Fecskefészek Óvodában a gyermeklétszám 2012-2018 között lényegében stagnált (+/- 1-2 fő változás évenként, de jellemzően 17-18-19 fő volt), mely létszám 14 főre zuhant 2019-ben. (A tiszaladányi falukutatás évében, 2020 őszén 17 óvodás járt az intézménybe.)

Tiszaladányban működik a Tokaji II. Rákóczi Általános Iskola, Alapfokú és Művészeti Iskola tagiskolája, Darvas József Általános Iskola, jelenleg már csak 1-4. osztályos tanulók számára. Az iskola tanulói létszámának vizsgálatát érdemes hosszabb idősoron is elvégezni (2. ábra).

A 2. ábra mutatja a tiszaladányi általános iskolában tanulók létszámának változását, csökkenését. 1990-ben és 1991-ben még több mint száz diák járt az iskolába, azonban egyértelmű csökkenő tendencia figyelhető meg. (A 2000. évi adatok nem állnak rendelkezésre.) 2006-ban 71 tanulója, 2007-ben viszont már ennek alig harmada, 25 tanulója volt az iskolának. Ennek oka, hogy ettől az évtől a felső tagozatos diákok Tokajba járnak. Az utóbbi években már a 20 főt sem érte el a tanulók létszáma. 2012-2015 között a tanulói létszám szintén csökkenő tendenciát mutatott, 2016-ban 14 fővel elérte a vizsgált időtartamon belül a minimum értéket (14 fő), majd ismét növekedett.

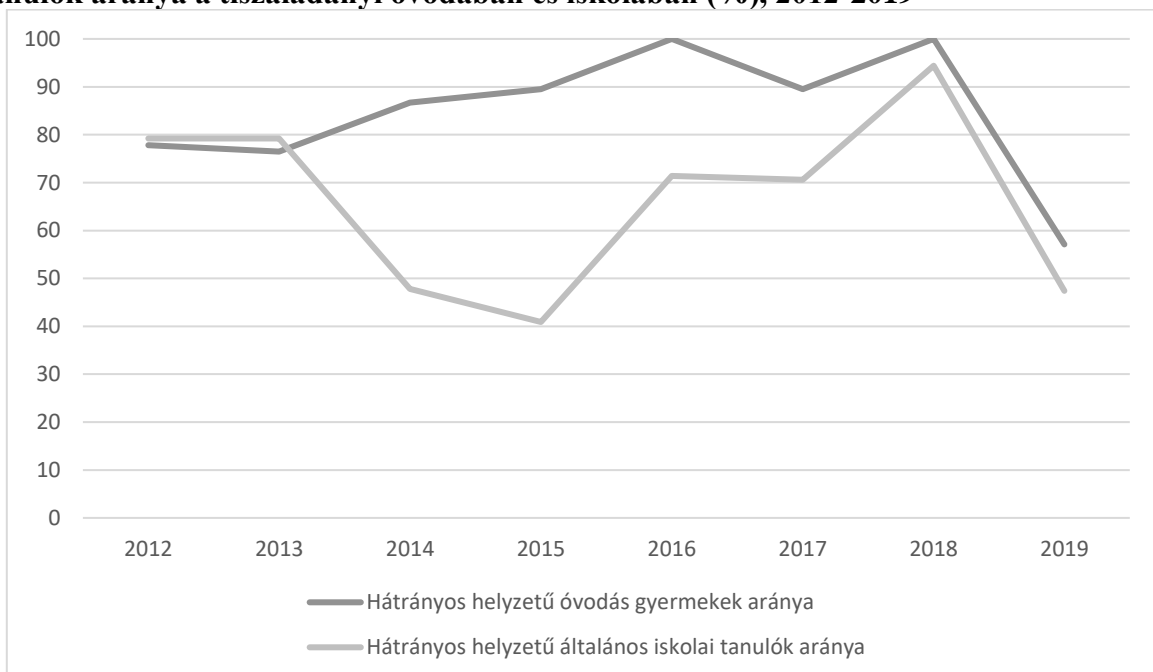
2. ábra: Az általános iskolai tanulók száma a tiszaladányi iskolában (fő), 1990-2009

Forrás: TeIR (KSH-TSTAR) alapján saját szerkesztés

Mivel nemcsak a csökkenő gyermeklétszám, hanem a hátrányos helyzetű gyermekek magas aránya is problémát jelent a településen, a 3. ábrán azt mutatom be, hogy az óvodában, illetve az iskolában milyen arányban vannak jelen.

3. ábra: A hátrányos helyzetű óvodás gyermekek és hátrányos helyzetű általános iskolai tanulók aránya a tiszaladányi óvodában és iskolában (%), 2012-2019

Forrás: TeIR (KSH-TSTAR) alapján saját szerkesztés

Érdekes, hogy bár a vonatkozó adatbázisok, melyek alapján a 3. ábra készült, a hátrányos helyzetű óvodások és általános iskolások arányának csökkenését mutatják, azonban interjúalanyaim – a Tiszaladányi Fecskefészek Óvoda óvónője és a helyi általános iskola

tagintézmény vezetője – szerint a két intézményben továbbra is magas a hátrányos helyzetű gyermekek aránya. Ennek oka valószínűleg szintén az lehet, hogy bár a szigorított törvényi kritériumok alapján egy részük nem számít hátrányos vagy halmozottan hátrányos helyzetűnek, de valójában olyan mértékű javulás nem következett be a családok élethelyzetében, mely alapján az óvoda és az iskola szakemberei nem tekintenék őket hátrányos helyzetűnek.

Egy alacsony lakosságszámú település esetében létkérdésként szokták megfogalmazni, hogy meg tudja-e tartani iskoláját. A 2020. évi falukutatás lakossági kérdőívében rákérdeztünk, szükségesnek tartják-e válaszadóink, hogy biztosított legyen helyben az óvoda és az általános iskola. Mindkettő esetében a megkérdezettek több mint háromnegyede mondta azt, hogy szükségesnek tartja ezek helyben történő biztosítását.

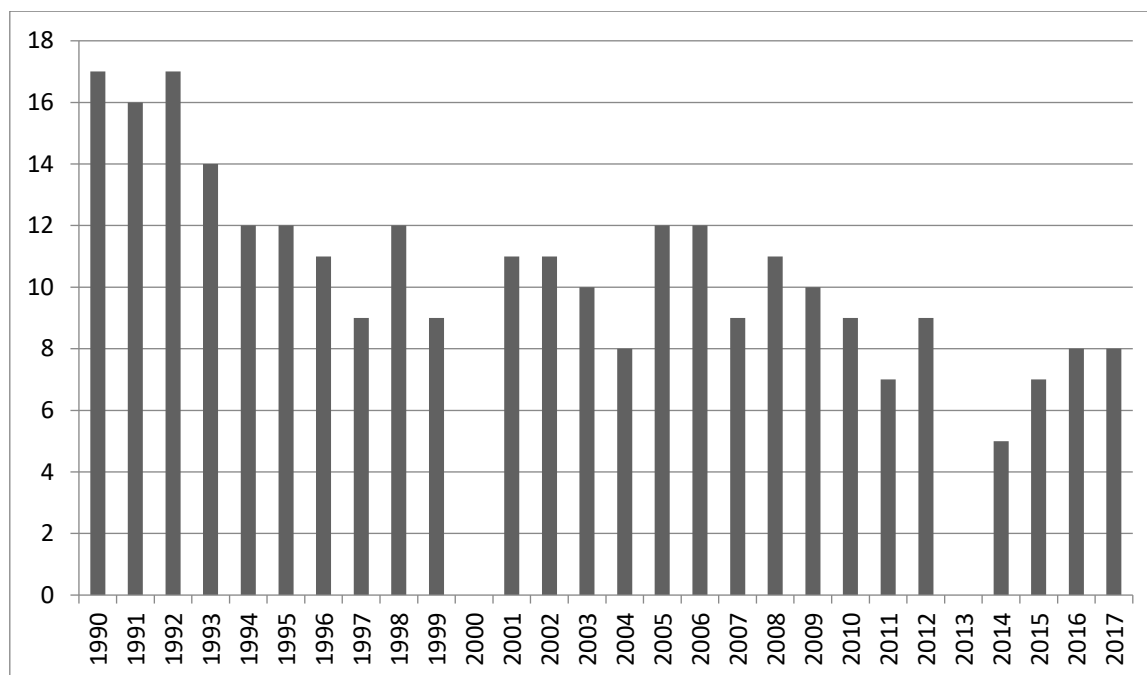
Küzdelem az intézmények, szolgáltatások megtartásáért: Komlóska (2018)

Komlóska ellátórendszerei kiépültek, az alacsony lakosságszámú település igyekszik a helyiek számára minél több ellátást, szolgáltatást helyben biztosítani, például színvonalas óvodai ellátást, általános iskolai oktatást, gondoskodást az idősekről, rászorultakról (Molnár – Zala, 2010), ahogy az már a 2010-es falukutatás során is megállapítást nyert. Az elmúlt közel egy évtizedben a településnek, a településvezetésnek számos kihívással kellett szembenéznie és megküzdenie ahhoz, hogy az akkor említett ellátások, intézmények napjainkban is működni tudjanak Komlósán.

Jelenleg Komlósán óvoda és általános iskola működik. Hosszabb időtávon vizsgálva a településen működő oktatási intézményeket, szükséges megemlíteni a Komlóscai Ruszin Nemzetiségi Általános Működési Központot, mely a 2004/2005-ös tanévtől három intézményt foglalt magába: a napközi otthonos óvodát és bölcsődét, az általános iskolát, valamint a közművelődést. A törvényi változások miatt azonban előbb ez az intézményforma szűnt meg, majd 2018 szeptemberétől a bölcsődei ellátás is, amelyet a település az óvodával összevontan működtetett (Bogárdi, 2018).

2013. január elsejével a korábban önkormányzati köznevelési intézmények állami fenntartásba kerültek, beolvadtak a Klebelsberg Intézményfenntartó Központba. Mindez a komlóscai általános iskola esetében azt jelentette, hogy az alacsony gyermeklétszám indokával az iskolát be akarták zárni (megjegyzés: az ország legkisebb iskolájaként működött). A 2013/2014-es tanévben szünetelt a működése, a tanárokat áthelyezték, a tanulók különböző települések iskolában folytatták tanulmányaikat. 2014. szeptember elsejétől azonban az iskola fenntartója a Komlóska Ruszin Nemzetiségi Önkormányzat lett, finanszírozója pedig Komlóska Község Önkormányzata. Az iskola ennek köszönhetően megmenekült, 2014 őszén Komlóscai Ruszin Nemzetiségi Általános Iskola néven indult újra, de a korábban más települések iskolába átiratott tanulókat nem sikerült visszavenni, így mindössze három első és két második osztályos tanulóval, valamint két pedagógussal indultak. 2015-ben már nemcsak 1-2., hanem 3. évfolyam is indult, az iskola működését felmenő rendszerben a nyolcadik osztályig engedélyezték. Mindezeket figyelembe véve érdemes – az óvodába beírt gyermekek számához hasonlóan – hosszú időszoron megvizsgálni a komlóscai általános iskolai tanulók létszámának változását is (4. ábra).

4.ábra: Általános iskolai tanulók száma Komlósán (fő)

Forrás: TeIR (KSH-TSTAR) adatai alapján saját szerkesztés (megjegyzés: 2000. évre vonatkozóan nincs adat; 2013-ban szünetelt az iskola működése)

Az alacsony tanulói létszám számos oktatásszervezési kérdést felvet. 2016-ban a főtantárgyakat a diákok csoportbontásban tanulták, az idegen nyelvek oktatása és a készségtantárgyak tanítása pedig összevontan történt. A ruszin hagyományok őrzése, elsajátítása érdekében öt órában a ruszin nyelvet tanulják, egy órában pedig a ruszin népismeretet. Az iskola – a testnevelés óra keretein belül – heti rendszerességgel úszásoktatást is biztosít, melyre Sárospatakon kerül sor. Hit- és erkölcsstan oktatásban is részesülnek a gyerekek, a görögkatolikus ünnepeken pedig Komlóska lakosaival közösen vesznek részt (Köteles, 2016).

Komlóska iskolapéldája annak, ahogyan az alacsony lakosságszámú települések küzdenek a fennmaradásukért, az intézményeik megtartásáért (Molnár, 2018). A településvezetésnek és a szakembereknek köszönhetően mind az óvoda, mind az általános iskola működése visszaigazolja, hogy érdemes ezeket az intézményeket alacsony gyermeklétszámmal is működtetni, hiszen ezzel mind a község, mind a közösség nyer. Megállapítható emellett, hogy bár az intézmények működése, finanszírozása biztosított, a lakossági igény rájuk és az elégedettség velük egyértelmű, fennmaradásuk kiszolgáltatott az országos politikai döntéshozatalnak.

A növekvő lakosságszámú agglomerációs település: Pázmánd (2013 és 2021)

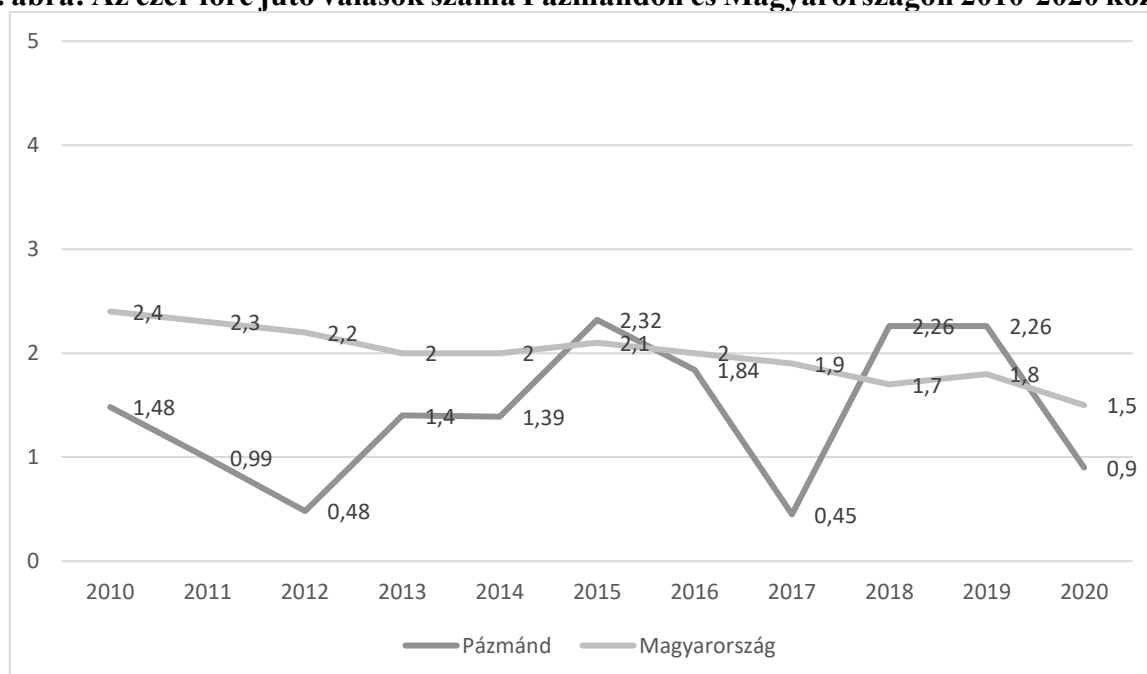
Tanulmányom utolsó részében Pázmándot mutatom be, mely település a Velencei-tó közelében helyezkedik el, és az odaköltözők miatt egyre növekvő lakosságszámmal jellemezhető (Lőrinc, 2021). Kitérhetnék a jól működő intézményrendszer bemutatására, hiszen a növekvő gyermeklétszámnak köszönhetően nem okoz problémát az óvoda és az általános iskola

működtetése, sőt már bölcsőde is található a faluban. Mind a 2013-as, mind a 2021-es falukutatásunk során is egy stabil, kiszámíthatóan működő intézményrendszerrel találkoztunk (Bogárdi, 2021).

Volt azonban egy aspektusa a terepi munkának, amely indokoltá tette az alaposabb vizsgálatot A 2021. évi falukutatás során készített interjúkban (polgármester, családsegítő, védőnő) közös pontként szerepelt – a már említett jól működő szolgáltatások, intézmények bemutatása mellett – a válaszok számának kiemelése, melyet interjúalanyaim egybehangzóan magasnak tekintettek. Ugyanezt erősítette meg a Humán Család- és Gyermejjóléti Szolgálat 2017. évi beszámolója az intézményfenntartó társulás településeire vonatkoztatva. Mindezek alapján a falukutatást követően szükségesnek tartottam, hogy megvizsgáljam: a statisztikai adatok is alátámasztják-e mindezt, vagy ez csak a pázmándiak szubjektív érzékelése.

Ennek vizsgálatára hosszútávú idősoros adatokat használtam, melyek megmutatják, Pázmánd és Magyarország esetében miként változott az ezer főre jutó válaszok száma (5. ábra).

5. ábra: Az ezer főre jutó válaszok száma Pázmádon és Magyarországon 2010-2020 között

Forrás: TeIR (KSH-TSTAR) adatai alapján saját szerkesztés

Pázmánd esetében hullámzó tendencia figyelhető meg, az elmúlt évtizedben 1-5 között alakult a válaszok száma, azonban – ha 1990-től vizsgáljuk az adatokat, akkor – a válaszok számában 2001-ben és 2003-ban kiugrás mutatkozik, ezektől eltekintve „mindvégig igen alacsony volt a településen” (Kassai, 2013, 14). Magyarország esetében egyértelműen csökkenő tendencia mutatkozott 2010-2020 között. Szükséges megemlíteni, hogy a pázmándi adatsor jelentősebb hullámzásában az alacsony lakosság szám is közrejátszhat.

Érdeemes tovább vizsgálni, hogy a Velencei-tavi települések esetében miként alakul a válaszok száma 2020-ban. (Kutatásom során, hogy ne torzítsion egy esetlegesen kedvezőbb statisztikával jellemezhető év, a 2010-2020 időszakra vonatkozóan a válaszok számának éves átlagát is kiszámoltam.) (1. táblázat)

1. táblázat: A Velencei-tavi települések esetében az ezer főre jutó válások száma 2020-ban, valamint a 2010-2020 időszakban a válások éves átlaga

	Az ezer főre jutó válások száma 2020-ban	A 2010-2020 időszakban az egy évre eső válások átlaga
Zichyújfalu	4,6	22
Gárdony	1,56	9
Sukoró	1,53	1
Pákozd	1,46	7
Nadap	1,32	3
Vereb	1,31	2
Velence	1,12	12
Pázmánd	0,9	1
Kápolnásnyék	0,75	3

Forrás: TeIR (KSH-TSTAR) adatai alapján saját szerkesztés

Az 1. táblázat alapján Zichyújfalu esetében figyelhető meg a legmagasabb átlag, 4,6 válás/ezer fő, amely négy válást jelentett a 869 fős településen 2020-ban. Pázmánd esetében 0,9 válás jutott ezer főre, míg ugyanezen évben, míg 2020-ban Magyarországon 1,5 válás/ezer fő volt ez az arány. A 2010-2020 időszakban a két városban, Gárdonyban és Velencén évente 22, illetve 12 válás történt évente, Kápolnásnyéken kilenc, Pákozdon hét, Pázmádon – akárcsak Zichyújfaluban – évi átlagos három válás figyelhető meg a vizsgált évtizedben.

Mindezek alapján egy hullámzó tendencia figyelhető meg Pázmánd esetében, és a viszonylag alacsony lakosságszámmal összefüggésben egy-egy kiugró év, amikor magasabb a válások száma, azt a benyomást kelti/keltheti a helyiekben, hogy növekedett a válások száma a településen. (Azonban még így is az országos átlag alatt marad.)

Összefoglalás

Tanulmányomban arra vállalkoztam, hogy a Faluszemináriumi Kutatóműhelyben az elmúlt évtizedben általam vizsgált kutatási téma, a helyi szociális ellátórendszer és oktatás sajátosságai szempontjából készítsék egy áttekintést. Elméleti háttérként a szociális – vagy még tágabban értelmezve: a társadalmi – problémák lokalizálódását emeltem ki, melyet öt kutatási mintahely esetében részleteztem:

- Bagon, a fővároshoz közel eső agglomerációs településen, melynek számos adottsága megvan ahhoz, hogy kedvező helyzetű legyen, azonban az ott található szegregátum mégis komoly kihívások elé állítja az intézményrendszert és a települést.
- Mondhatni, párhuzamba állítottam Bagot Egercsehivel, de esetükben az egyetlen közösnek tekinthető pont sem bizonyult közösnek: Bag növekvő szegregátumával ellentétben Egercsehin felszámolták azt. Ez azonban nem hozta meg az egykori bányásztelepülés sorsának jobbra fordulását, a falu több pontján is megfigyelhető a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok koncentrációja, mellyel a helyi ellátórendszer szintén találkozik.
- Minden alacsony lakosságszámú település esetében központi kérdésnek számít, meg tudja-e tartani az intézményeit, szolgáltatásait. Két példát hoztam a falukutatásokból e témakörhöz: egyrészt Komlóskát mutattam be, ahol ruszin nemzetiségi iskolaként tudták magas színvonalon tovább működtetni a bezárásra ítélt, kislétszámú iskolát; illetve Tiszaladányt, ahol óvoda és alsó tagozat (még) működik a településen, azonban

a hátrányos helyzetű gyermekek aránya magas. Vagyis látszólag azonos problémám osztoznak, mégis teljesen más út járható (vagy járhatatlan) számukra.

- Végül pedig Pázmándot emeltem ki, ahol – az előzőektől eltérően nem az intézményekre vonatkozó kutatási eredményeket emeltem ki, ugyanis egy jól kiépített ellátórendszer áll a növekvő számú, jellemzően jó társadalmi helyzetű lakosság rendelkezésére, hanem – egy olyan probléma valóságát vizsgáltam, melyet a falukutatás során jeleztek: a válások kiugró számát. Az adatok elemzése azonban nem támasztotta alá e jelenséget, mely ez alapján sokkal inkább a pázmándiak szubjektív érzékelésének tekinthető.

Irodalomjegyzék

- Bogárdi T. (2016):* A szociális ellátórendszer Egercsehiben. Acta Regionis Rurum 10. kötet, 90-99.
- Bogárdi T. (2017):* A helyi oktatás, családsegítő- és gyermekjóléti feladatellátás működése, aktuális kihívásai Bagon. Acta Regionis Rurum 11. kötet, 138-153.
- Bogárdi T. (2020):* A tiszaladányi köznevelés, egészségügy és szociális ellátórendszer vizsgálata. Acta Regionis Rurum 14. kötet, 60-75.
- Bogárdi T. (2021):* A helyi humán ellátórendszer vizsgálata Pázmádon. Acta Regionis Rurum 15. kötet, 22-33.
- Fábián G. (2001):* Szociális és egészségügyi ellátórendszer a globalizáció és a lokalizáció körülményei között. In: *Bódi F. (szerk.):* Helyi szociális ellátórendszer vidéken. Agroinform Kiadóház, 55-84.
- Farkas P. (2012):* A szeretet civilizációjáért. Társadalompolitika – szociálpolitika – családpolitika és a keresztény társadalometika. L'Harmattan Kiadó
- Lőrinc B. (2021):* A pázmándi demográfiai és aktivitási trendek jellemzői. Acta Regionis Rurum 15. kötet, 12-21.
- Mezei M. (2017):* A BAGázs Közhasznú Egyesület munkásságának hatása Bag nagyközség társadalmára. Acta Regionis Rurum 11. kötet, 154-167.
- Molnár M. (2016):* Utcakép-elemzés Egercsehiben. Acta Regionis Rurum 10. kötet 34-41.
- Molnár M. – Bogárdi T. (2016):* Egercsehi mentális térképe. Acta Regionis Rurum 10. kötet, 128-141.
- Molnár M. (2017):* Bag mentális térképe: A 2009-es és 2017-es kutatásunk összevetése. Acta Regionis Rurum 11. kötet, 168-177.
- Molnár M. (2018):* Összegző gondolatok a komlóskai falukutatásunkról. Acta Regionis Rurum 12. kötet, 130-135.

Egyéb források

- Kovács Istvánné (2017):* Iglice Napközi Otthonos Óvoda beszámoló 2016-2017. Bag.
- Köteles L. (2016):* A vidék fennmaradásának (jövőjének) stratégiai feltételei és lehetőségei az önkormányzatok nézőpontjából.
- Szásziné Győri É. (2016):* Beszámoló a Bagi Arany János Általános Iskola 2015-2016-ban végzett munkájáról.

A FALVAK, VIDÉKI PERIFÉRIÁK HÁZIORVOSI ELLÁTÁSHOZ VALÓ HOZZÁFÉRÉSÉNEK HELYZETE ÉS LEHETŐSÉGEI

SITUATION AND POSSIBILITIES OF ACCESS TO GENERAL PRACTITIONER CARE IN VILLAGES AND RURAL PERIPHERIES

Bálint Csaba, kutató - AKI Agrárközgazdasági Intézet Nonprofit Kft., adjunktus - Budapesti Corvinus Egyetem

Csaba Bálint, researcher - AKI Institute of Agricultural Economics, assistant professor - Corvinus University of Budapest

Absztrakt

Világszerte, az Európai Unióban és Magyarországon is megfigyelhető jelenség a városi és vidéki területek közötti egyenlőtlenség az egészségügyi ellátásokhoz való hozzáférésben, az egészségi állapotban, és – az előzőekkel kölcsönhatásban – a térségek prosperitásában, vonzerejében. Az alacsonyabb fokú urbanizáltság az általában kedvezőtlenebb társadalmi-gazdasági és infrastrukturális adottságok mellett többnyire hiányos, gyakran gyengébb színvonalú egészségügyi szolgáltatással, nagyobb leküzdendő távolságokkal és költségekkel, rosszabb lakossági egészségmutatókkal jár együtt. A lakóhelyhez közeli, folyamatos megelőzést, szűrést, gyógyítást, gondozást, egészségnevelést, az orvos-beteg találkozások meghatározó részét az alapellátásnak kell(ene) biztosítania. Az elöregedő (vagy egyes területeken éppen természetesen gyarapodó, de szegénységbe és esélyhátrányba ragadó), számos tekintetben deprivált vidéki lakosság növekvő ellátási igényei azonban jelentős terhet rónak az ellátórendszer valamennyi szintjére. A városi centrumoktól távol eső térségek egészségügyi szakembereket vonzó és megtartó ereje a különböző személyes, szervezeti, társadalmi, térbeli, gazdas(ágoss)ági szempontokból kifolyólag igencsak korlátozott. Hazánkban az alapellátás gerincét a házi orvosi és házi gyermekorvosi ellátás adja, melynek jelenlegi elaprózott struktúrája nem bizonyul alkalmasnak a kor kihívásainak kezelésére, sem területi ellátási, sem szakmai szempontból. A tanulmány célja, hogy bemutassa a magyarországi alapellátó orvoslás helyzetét, uralkodó folyamatait, a szakpolitika által adott válaszokat, illetve a jövőt orientáló megoldási lehetőségeket, kiemelt figyelemmel a falvak, félreeső vidéki települések ellátásának helyzetére. A szakirodalmi források és szekunder statisztikai adatok feldolgozása mellett megidézésre kerül néhány, a 2015-2019 közötti hollókői, egercsehi, bagi, komlóscai és baksi falukutatásokon készített házi orvosi interjúk téma szempontjából releváns gondolata is.

Abstract

Inequality between urban and rural areas in access to health care, in health status, and - in relation to the above - in the prosperity and attractiveness of the areas is a phenomenon observed worldwide, in the European Union, and in Hungary as well. Lower levels of urbanisation are associated with generally poorer socio-economic and infrastructure conditions, often with incomplete and lower quality health services, greater distances and costs to overcome, and worse health indicators. Continuous prevention, screening, treatment, care, health education and a significant proportion of doctor-patient encounters should be provided close to home by

primary healthcare. However, the increasing care needs of an ageing rural population (or, in some areas, a naturally growing one, but one that is trapped in poverty and exclusion), which is deprived in many respects, place a significant burden on all levels of the health care system. The ability of areas far from urban centres to attract and retain health professionals is very limited for a variety of personal, organisational, social, spatial and economic reasons. In Hungary, the backbone of primary healthcare is provided by general practitioners and general paediatricians, whose current fragmented structure is not adequate to meet the challenges of our times, either from a territorial or a professional point of view. The aim of the study is to present the situation of general practice in Hungary, the prevailing processes, the policy responses, and the future-oriented solutions, with special attention to the situation of care in villages and remote rural settlements. In addition to literature sources and secondary statistical data, some relevant insights from interviews with general practitioners conducted in village researches in Hollókő, Egercsehi, Bag, Komlóska and Baks between 2015-2019 will be recalled.

Bevezetés

A globálisan érvényes urbanizációs tendencia ellenére a világ népességének mintegy 45%-a vidéki területeken él, ahol az infrastruktúra és a szolgáltatások általában kevésbé fejlettek, és a fiatalok városokba költözése miatt a népesség előregszik, egészségügyi ellátási igényei nőnek. Az idősödő, gyakran elszigetelődő, szociális hátrányokkal szembesülő vidéki lakosságot a városi területeknél magasabb (és azokhoz hasonlóan növekvő) multimorbiditás, rosszabb egészségi állapot jellemzi, miközben világszerte a rurális térségek hozzáférése az egészségügyi szolgáltatásokhoz korlátozott: míg a városi területeken 22, a vidéki terekben 56 százalék azok aránya, akik nem jutnak megfelelő szintű ellátáshoz. Az ellátás iránti növekvő kereslet és ezzel egyidejűleg a megelőző, gyógyító, rehabilitációs szolgáltatások hiányos ellátottsága együttesen jelent kihívást a kapcsolódó fenntartható fejlődési cél (egészséges élet és a jóllét minden korosztály számára) és az ún. egyetemes egészségügyi lefedettség („universal health coverage”) megvalósítása szempontjából (WHO, 2020; WHO, 2016a, Roberts és Wynn-Jones, 2015, Anderson et al., 2015, Dunbar és Peach, 2012 és WHO, 2008 alapján WHO, 2018).

Az egészségügyi ellátáshoz való hozzáférés megteremtésében, javításában jelentős szerepet kap az egészségügyi alapellátás, mint az ellátórendszer belépő szintje, mégpedig a következő okokból kifolyólag (WHO & UNICEF, 2018): 1. Az egészségügyi alapellátás jellemzői lehetővé teszik az egészségügyi rendszer alkalmazkodását komplex és gyorsan változó világunkhoz. 2. A tapasztalatok szerint a megelőzésre, az egészséget befolyásoló tényezőkre és az emberközpontúságra összpontosító alapellátás rendkívül hatékonynak és gazdaságosnak bizonyulhat a rossz egészségi állapot és kockázati tényezők, valamint a jövőben felmerülő, az egészséget veszélyeztető kihívások kezelésében. 3. Az univerzális egészségügyi lefedettség és az egészséggel kapcsolatos fenntartható fejlődési célok csak az alapellátásra nagyobb hangsúlyt fektetve érhetők el.

A vidéki területek egészségügyi (alap)ellátással kapcsolatos hozzáférési problémái és annak következményei a világban

A vidéki területeken az egészségügyi ellátási igényeket nagyrészt a közösségben dolgozó általános orvosok (házi orvosok, házi gyermekorvosok), ápolók, terapeuták, társult egészségügyi szakemberek látják el. Az általuk nyújtott egészségügyi alapellátási

szolgáltatások biztosítják az első kapcsolatfelvételt az ellátórendszerrel, illetve megvalósítják az egyének, a családok és a közösségek hozzáférhető, folytonos és átfogó ellátását (WHO, 2018).

Világszinten probléma, hogy a vidéki – városi centrumoktól távol eső – területeken élők a magas színvonalú alapellátáshoz alig vagy egyáltalán nem férnek hozzá. A városi és vidéki területek egészségügyi ellátását összehasonlító nemzetközi adatokból is kitűnik, hogy az orvosok lakosságra vetített sűrűsége minden országban – a WHO európai régióját is beleértve – következetesen alacsonyabb a vidéki területeken, mint a városokban, és az alapellátó orvosok aránya a specializációk között folyamatosan csökken, hiányuk pedig a vidéki területeken a legnyilvánvalóbb – utóbbi területeken más egészségügyi szakemberek és dolgozók hiánya is markánsabb, mint az urbánus térségekben (OECD, 2017; Marchand és Peckham, 2017; OECD, 2016; ILO, 2015; Ono, Schoenstein és Buchan, 2014; Dolea, 2010; Straume és Shaw, 2010 alapján WHO, 2018). Az alapellátás humánerőforrás-krízisének általánosan kedvezőtlen hatása a lakosság romló egészségmutatói, az elkerülhető sürgősségi és kórházi ellátások, illetve elkerülhető halálozások arányának növekedése (Papp, 2021).

A városi területekhez képest az alapellátás minősége is csorbulhat a vidéki térségekben, amennyiben hiányzik a szakképzett munkaerő, illetve a korszerű felszerelés, valamint észszerű távolságon belül nem elérhetőek az egészségügyi ellátás magasabb szintjeit jelentő járó- és fekvőbeteg-szakellátások. Az integrált ellátás megghiúsulása, a prevenció, a szociális gondozás és a speciális szolgáltatások (pl. palliatív ellátás) nehezebb hozzáférhetősége, az ellátás folytonosságának elégtelensége a város és vidék közötti egészség-egyenlőtlenségek mélyüléséhez járul hozzá. A szolgáltatáshoz jutás földrajzi akadályai a vidéki betegek számára megnövekedett távolságokat, magasabb költség- és idő-ráfordítást jelentenek (Hämel, Ewers és Schaeffer, 2013; Nicholson és Cooper, 2011 alapján WHO, 2018).

A vidéki területek egészségügyi szakembereket megtartó erejének korlátai és lehetőségei a nemzetközi tapasztalatok alapján

Az egészségügyi szakembergárda város és vidék közötti egyenlőtlen eloszlásának, nehéz „toborzásának” és megtartásának oka, hogy az orvosok/egészségügyi dolgozók vidéken adott esetben nagyobb munkaterheléssel, alacsonyabb elérhető jövedelemmel, a családtagok nehéz munkavállalási és iskoláztatási lehetőségeivel, szakmai és társadalmi elszigeteltséggel számolnak (Parlier et al., 2018; Kroezen et al., 2015; Myhre, Bajaj és Jackson, 2015; Godwin et al., 2014; Lee és Nichols, 2014; Ono, Schoenstein és Buchan, 2014; Barnett et al., 2012; Steinhäuser et al., 2011; Straume, Søndena és Prydz, 2010 alapján WHO, 2018). A vidéki helyszínek gyakran csak rövid ideig képesek megtartani orvosukat, a fent sorolt stresszhatásoknak köszönhetően, a helyben maradáást főleg a munkával, magánélettel való elégedettség befolyásolja pozitívan (Parlier et al., 2018; Marchand és Peckham, 2017; Russell et al., 2017; Verma et al., 2016; Godwin et al., 2014 alapján WHO, 2018). A megtartás függ a fizetéstől, pénzügyi ösztönzőktől (pl. költségtérítések), a munkakörülményektől, de a személyes és szakmai támogatástól, illetve az egyénből fakadó belső jutalmaktól is, mint pl. az autonómia és/vagy a kihívás mértéke (Kumar és Clancy, 2021; Cosgrave, 2020).

Nagyobb eséllyel helyezkedik el vidéken az olyan orvos, aki maga is vidékről származik, vagy tanulmányai, gyakorlatszerzése vidéki térséghez kötődik (Russell et al., 2021; Kumar és Clancy, 2021; Holst, 2020; Holloway, Bain-Donohue és Moore, 2020). Ugyanakkor, nem lehet csak a vidéken nevelkedett orvosokra fókuszálni, hiszen a változatos hátterű, akár városi

származású tanulók együttesen adják a jövőbeli potenciális vidéki orvosok körét (Holloway, Bain-Donohue és Moore, 2020).

Összességében, az egészségügyi munkaerő helyben maradását a személyes, szervezeti, társadalmi és térbeli aspektusokon kívül számtalan, egymással kölcsönhatásban álló dimenzió befolyásolja (Cosgrave, 2020). A végrehajtott stratégiáknak a vidéki orvosok pályafutásának több pontját kell megcélözniük, és fel kell ismerniük azok családjainak és a vidéki közösségeknek az igényeit (Kumar és Clancy, 2021). A kényszerítő erejű beavatkozások (pl. „röghözkötés”) bizonyítottan kevésbé hatékonyak a vidéki orvosok megtartásában, mint a korábban említett ösztönzők (Russell et al., 2021; WHO, 2018). A személyi problémákon kívül az alapellátási szolgáltatásokhoz való hozzáférés hiányosságai részben abból adódhatnak, hogy vidéken az alacsony népsűrűség miatt a hatékony ellátás gazdasági szempontból fenntarthatatlannak bizonyulhat (Ono, Schoenstein és Buchan, 2014; Wakerman et al., 2008 alapján WHO, 2018).

Globális célok, megoldási javaslatok a (vidéki) egészségügyi humánerőforrás-válság kezelésére

A WHO 2030-ig szóló emberi erőforrás stratégiájának víziója, hogy „az ENSZ Fenntartható Fejlődési Célkitűzéseivel összhangban, egy erős egészségügyi rendszer keretében világszerte biztosítva legyen mindenki számára a megfelelő szinten kiképzett egészségügyi dolgozók által történő ellátás.” A stratégia átfogó célja pedig, hogy „nemzeti, regionális és globális szinten eredményesebb legyen az egészségi, társadalmi és gazdasági fejlődés azáltal, hogy az egészségügyben olyan beruházások valósulnak meg, és olyan szakpolitikai intézkedések kerülnek meghozatalra, amelyek megfelelő lefedettségben biztosítják a minőségi egészségügyi emberi erőforrás rendelkezésre állását, elérhetőségét és hozzáférhetőségét.” A stratégia alapelvei közé tartozik az elérhető legjobb egészségi állapothoz való jog érvényesülése, az emberközpontú egészségügyi szolgáltatások nyújtása, a tudatos és felkészült közösségek kialakítása, a különféle ágazatok és közigazgatási egységek közötti együttműködés (WHO, 2016b alapján Bogó, 2020 p. 7). A stratégia célkitűzéseinek egyike, hogy „törekedni kell az egészségügy terén tapasztalható munkaerőhiány felszámolására, valamint a szakdolgozók elosztásának optimalizálására”, valamint, hogy „olyan intézményrendszert kell kiépíteni, amely a kis térségekben, országosan, regionálisan és globálisan egyaránt alkalmas az egészségügy emberi erőforrásainak hatékony fejlesztésére, irányítására és ellenőrzésére.” (WHO, 2016b alapján Bogó, 2020 p. 8).

A WHO, az OECD és az ILO részvételével 2016-ban megalakult az Egészségügyi Foglalkoztatás és Gazdasági Növekedés Magasszintű Bizottsága, melynek tíz fő ajánlása közül a negyedik a következő: „Meg kell reformálni a kórházi ellátásra összpontosító szolgáltatási modellt. A megelőzésre és a magas színvonalú, hatékony, elérhető, integrált, közösségi alapú, emberközpontú alap- és ambuláns ellátásra helyezve a hangsúlyt, továbbá kiemelt figyelmet szentelve a gyengén ellátott területek helyzetének javítására.” (WHO, 2017 alapján Bogó, 2020 p. 13). Az Európai Bizottság 2015-ben az egészségügyi életpálya legfontosabbnak tekintett állomásaihoz rendelve esettanulmányok formájában gyűjtötte össze, hogy egyes országok miként tudnak megfelelni az egészségügyi dolgozók toborzása és a pályán tartása által támasztott kihívásoknak: az egyik ezek közül a házi orvosok megnyerése a rosszul ellátott körzetekben való letelepedésre, tartós munkavégzésre. A témához tartozó jó gyakorlatok közé tartozik a kifejezetten vidéki szolgálatra képző ausztrál orvostudományi egyetem, a francia egészségügyi minisztérium és a gyengén ellátott térségek szereplői közötti Egészségügyi

Területi Paktum, vagy éppen Norvégiában a ritkásan lakott, északi Finnmark régió alapellátását célzó gyakornoki program (Barriball et al., 2015 alapján Bogó, 2020).

Arra a kérdésre válaszként, hogy globálisan a vidéken működő egészségügyi rendszerek – különösen a COVID-19 járványhoz hasonló krízishelyzetekre felkészülve – hogyan lehetnének rugalmasan ellenállóbbak és alkalmazkodóbbak, Worley (2020) az integrációt nevezi meg, mint az egészség holisztikus, bio-pszicho-szocio-spirituális megközelítésének átültetését a szolgáltatásszervezési és humánerőforrás szakpolitikákba. Az integráció ez alapján négy területen volna kívánatos:

- *Ágazatokon átívelő integráció az alapellátás, a szakellátások és az egyéb szociális szolgáltatások között:* a nagyvárosi környezetben jól működő széttagolt ellátórendszerek vidéken nem hatékonyak, nem eredményesek. Az elkülönülő specializációk kihelyezett és/vagy helyettesített változatai helyett a vidéki helyszíneken az alapellátásból érdemes építkezni.
- *Szakmákon átívelő integráció:* a vidéki praxisokban széleskörű és egymást kiegészítő tudással rendelkező általános orvosokból álló „team”-ekre van szükség, amely nem jelentene engedményt az eredmények tekintetében, de rugalmasságot igényelne azok elérésének módját illetően. Mindez lehetővé tenné az ellátás gyors átszervezését anélkül, hogy helyben új szakembereket kellene toborozni.
- *Térségeken belüli együttműködés a (kis)városok és falvak között:* az állami és magán rendszerek részvételével regionálisan hálózatba szervezett ellátási és finanszírozási modellekkel megvalósítható a méretgazdaságosság és a szolgáltatásbővítés, az ellátás lokális folytonosságának feláldozása nélkül, egyben vonzóvá téve a (fiatal, pályakezdő) egészségügyi munkaerő számára a térségi ellátórendszer által kínált munkalehetőségeket.
- *Az ellátás, a képzés és a kutatás kapcsolódása:* az egészségügyi munkaerő folyamatos fejlesztése, teljes életpályát felölelő képzése, az elvégzett munka rendszeres elemzése, értékelése és javítása a mai napig sokszor a nagyvárosi intézmények privilégiuma, noha az internetnek köszönhetően a tudásszerzés és a módszertani fejlődés lehetőségei mára adottak. A vidéki szolgáltatóknak is képezniük, inspirálniuk kell munkaerejüket, és kidolgozni saját, helyi viszonyoknak megfelelő ellátási protokolljaikat, ahelyett, hogy a városi csúcstechnológiájú környezetben megalkotott protokollok adaptálásával próbálkoznának.

A fenti integrált megközelítés eredményeképpen vonzó, fenntartható munkahelyek jöhetnek létre, amelyeket kevésbé fenyeget a megüresedés vagy a kiégés. Megvalósulhat az ellátás lokális igényekre reagálni képes helyi modellje; a párhuzamosságok, felülkezelések kiiktatásával, közlekedési kiadások mérséklésével mind a betegek, mind a rendszer egyéb finanszírozói számára költséghatékonyra válhat a rendszer működése; a helyi egészségügyi szolgáltatások helyben elköltött finanszírozása ösztönzőleg hathat a lokális gazdaságra; a stabilitás, kiszámíthatóság, folytonosság, közelség révén az ellátott közösségek bizakodóbban tervezhetik jövőjüket a térségben (Worley, 2020).

A vidéki területek, falvak egészségügyi sajátosságai Magyarországon

Magyarországon a társadalmi (képzettségi, aktivitási, jövedelmi stb.) egyenlőtlenségek a rizikófaktoroknak, megbetegedéseknek és halálozásnak való kitettségben, illetve az egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférésben is különbségeket generálnak az egyének

között, a különböző hátrányok, válságtünetek és kényszerek térbeli koncentrációjából adódóan pedig jelentős területi egyenlőtlenségek alakulnak ki a fizikai és mentális egészségi állapotban és annak társadalmi-gazdasági-környezeti hatótényezőiben (OECD és WHO, 2019; Kollányi, 2016; Szilágyi és Uzzoli, 2013). Bár országos szinten a főbb egészségmutatók mérsékelten javuló tendenciát mutattak a 2010-es évtizedben, azonban ez a különböző térségek és társadalmi csoportok közötti egyenlőtlenségek növekedésével járt együtt (Uzzoli, 2020). Területi nézőpontból az egészségi állapot javításában a helyi szintű egészségfejlesztés lehetőségeinek megteremtése, az egészségügyi ellátórendszer megszervezésében pedig a betegutak kialakítása és a területi ellátási kötelezettség érvényesítése játszik szerepet (Uzzoli és Pál, 2019; Uzzoli, 2020).

A magyar falvak/községek egészségügyi sajátosságait Simek (2010) a következőképpen foglalta össze: gyakran a munkahely a lakóhely és a munkahelyi ártalmak sok esetben környezeti ártalmakat jelentenek. A kis, zárt lakóközösségek előnyös és hátrányos pszichés hatással bírhatnak. Nincs elkülönült egészségügyi szakirányítás, hiányos az infrastruktúra, rossz utak, korlátozott közlekedési és kommunikációs lehetőségek jellemzőek. Általános az elvándorlás, az elöregedés, az alacsonyabb iskolázottság és foglalkoztatottság, magasabb fokú az inaktivitás. Megfigyelhető a tájékozottság, tudatosság, megelőzés hiánya. Ugyanakkor, a pozitívumok közé sorolható a jó levegő, több mozgási lehetőség, a kis közösségek egymásról gondoskodása, a közvetlenebb orvos-beteg kapcsolat, és nagyobb a lehetőség az egyénre szabott gyógy módokra. Simek (2009) értelmezésében a falu egészségügy nem más, mint a falun élő és/vagy dolgozó emberek gyógyító-megelőző, rehabilitáló ellátása, melynek megvalósításában közreműködik a házi orvos, a foglalkozás-egészségügyi szakorvos, a népegészségügy, a védőnő, a környezetvédelmi, környezet-egészségügyi szakemberek, valamint az önkormányzat szociális referensei. Csak a fent sorolt szakemberek összehangolt munkája révén lehet biztosítani a falusi ember egyenlő esélyeit egészségének megőrzésére és a gyógyulásra.⁷

Bizonyítottan létezik kapcsolat a települések típusa, mérete, valamint egészségügyi jellemzői között. A gyenge gazdasági teljesítmény, a kedvezőtlen jövedelmi viszonyok, az alacsonyabb képzettségi szint és az egészségügyi ellátáshoz való hozzáférés nehézségei egytől egyig a lakosság egészségi állapotának romlásához járulnak hozzá a vidéki, periférikus, aprófalvas térségekben (Pál, 2017). A lakossági egészségfelmérések tanulsága szerint a lakóhely urbanizáltságának foka egyenesen arányos a jónak vagy nagyon jónak ítélt saját egészségi állapot előfordulási százalékaival, ugyanakkor ellentétes kapcsolatban van a korlátozottság prevalenciájával: a sűrűbben lakott területek összességében jobbnak vélik egészségi állapotukat, és kisebb arányban számolnak be mindennapi tevékenységeikben való korlátozottságról (Vokó, 2018).

⁷ A 2015-2019 közötti falukutatások során kirajzolódott a helyi egészségügyi ellátások együttműködésének rendszere: a házi orvos munkáját nagyban segíti, kiegészíti, sőt, bizonyos esetekben helyettesíti a háztartásokhoz kijáró körzeti ápoló, aki olykor nem csak a rutinfeladatokat végzi, de pl. gondozási csoportokat, idősek klubját is látogatja, mint a Komlósán szolgálatot teljesítő szakember. Komlósán ottjártunkkor a házi orvosi (és a védőnői) ellátás is helyettesítésben zajlott, azonban ez akkor, a körzet kis mérete, illetve az önkormányzat és a helyi közösség által biztosított támogató környezet miatt megoldható problémának tűnt. Hollókő és Komlóska a beteg- és gyógyszerzállítást is biztosította a falugondnoki busz csatornába állításával, míg Baksról a NEAK által finanszírozott betegszállító hordta a pácienseket a városi szakrendelésekre. Nem csak helyben, de a térségi, illetve országos szakellátásokkal, programokkal is együttműködnek a helyi ellátórendszerek: a közeli járóbeteg-ellátási intézményekkel, kórházakkal a legtöbb házi orvos-interjúalany szoros kapcsolatáról számolt be. Jellemző az országos daganatszűrési programokba való bekapcsolódás is. Komlósán és Bakson látogatásunk idején mozgó szakorvosi szolgálat keretében vehettek igénybe gyermekorvosi ellátást, tanácsadást a helyiek. A szakellátások alapellátásba integrálásának szándéka megjelent pl. Egercsehiben, ahol a házi orvos szívesen valószínűleg meg fejlettebb ultrahangos vizsgálatokat, illetve fizioterápiás kezeléseket a körzetében. Bagon a házi orvos az anyagi kényszerhelyzetből vállalt ügyelet jelentős többlet-munkaterről számolt be (Bálint és Bakos, 2015; Bálint, 2016, 2017, 2018, 2019).

A jövedelmekre és életkörülményekre vonatkozó uniós statisztikák (EU-SILC) célja, hogy keresztmetszeti és longitudinális adatokat gyűjtsenek a jövedelemről, a szegénységről, a társadalmi kirekesztésről és az életkörülményekről. A következőkben a 15 évnél idősebb népességre vonatkozóan, a 2016-2020-as évek átlagában kerülnek bemutatásra a települések urbanizáltsági foka szerinti adatok. Mind az EU-ban, mind Magyarországon a vidéki térségekben a legmagasabb az elhúzódó betegséggel vagy egészségi problémával rendelkező népesség aránya, hazánkban a vidéki területek mutatója a fenti idősor átlagában 39,7%, amely rosszabb az EU-27 átlagosan 36,4 százalékos értékénél. A változás mértéke és iránya itthon és az EU egészében is az évente átlagosan 0,1 százalékpontos növekedés a rurális térségekben (az alapadatok forrása: Eurostat).

A saját egészségi állapotukat jónak vagy nagyon jónak ítézők aránya alacsonyabb, a rossznak vagy nagyon rossznak ítézők hányada pedig magasabb a vidéki területeken, mint a többi (magasabb fokon urbanizált) térségtípusban, és Magyarország helyzete a szubjektív egészségi állapot tekintetében valamennyi urbanizáltsági fokon kedvezőtlenebb, mint az EU egészében. Ugyanakkor, a kedvező értéktartományba eső értékelések egyforma mértékben nőttek, míg a rosszak nagyobb mértékben csökkentek a vidéki Magyarországon az EU-hoz képest a jelzett időszak éves átlagában. A magyar vidéki népesség 8,1%-a egészségi problémája miatt hosszabb távon súlyosan, 19,6%-a mérsékelten korlátozott mindennapi tevékenységeiben öt éves átlagban, amely egyrészt magasabb, mint a városiasabb térségekben, másrészt nagyobb, mint az EU egészének öt éves átlaga (az alapadatok forrása: Eurostat).

Magyarországon a 2016-2020-as évek átlagát tekintve 0,7% azon vidéki népesség aránya, akik ellátási igényei valamilyen oknál fogva (túl drága, túl messzi az ellátás, vagy túl hosszúak a várólisták) nem teljesen kerültek kielégítésre. Ez alacsonyabb, mint az EU vidéki területeinek 2,2%-os és a hazai nagyvárosok 1,4%-os átlaga, és megegyezik a hazai kisvárosok és elővárosok értékével. Az éves átlagos csökkenés 0,4 százalékpont, amely felülmúlja az EU vidéki térségei és a hazai nagyvárosok 0,3 százalékpontos változásmutatóját, és megegyezik a hazai közepes népsűrűségű területekkel (az alapadatok forrása: Eurostat). Vélhetően a helyettesítés, mozgó orvoslás, házi orvosi és körzeti ápolói lakáslátogatások, szervezett betegszállítás, telemedicina és egyéb (adott esetben magán-finanszírozású) szolgáltatások együttesen hozzájárulhatnak egyfajta lassú javuláshoz az ellátás vidéki elérhetőségében, míg egy nagyvárosi környezet tömegellátásban a fentiek közül nem mindegyik valós opció.

A házi orvosi és házi gyermekorvosi alapellátás válsága, különös tekintettel a perifériák hozzáférési viszonyaira

A GKI Zrt. időszakos gyorselemzése (Molnár és Hannya, 2021) a KSH adatai alapján rámutat, hogy a 2010-es évtizedben a fiatalok (18 év alatti) népesség aránya 18-ról 17%-ra csökkent, míg azon 40-59 évesek hányada, akik valószínűleg már nem vállalnak gyereket, 28-ról 30%-ra, a 60 évesnél idősebb lakosság aránya pedig 22-ről 26%-ra emelkedett. A fiatalok 15%-nál kisebb arányával jellemezhető települések (amelyek a településhálózat egyötödét teszik ki) kiemelkedően veszélyeztetettek a népességfogyás által, ezen a körön belül is a létben fenyegetett az a majdnem százötven település, ahol a 18 év alatti népesség már 10% alatti. A 300 fő alatti települések aránya 20%, ebből a 645 községből 114-ben 10% alatti a fiatalok aránya. Ezen folyamatokkal összefügg, hogy a települések egyötödében a 60 év feletti népesség aránya eléri a 30%-ot. Az előregedés különösen Vas és Zala megye aprófalvait sújtja, a nagyváros-környéki községek jellemzőbben a fiatalok kiköltözésének köszönhetően fiatalabb korösszetételűek. Az alacsony átlagéletkor Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg

megye periférikus helyzetű falvaiban is megfigyelhető, a fiatalodás itt tehát nem kimondottan a prosperitást, hanem inkább a szegénység generációkon átívelő, bővített újratermelését jelenti. Az előzőekben taglalt demográfiai folyamatok jelentős terhet rónak az egészségügyi ellátórendszerre (Molnár és Hannya, 2021). A megfelelő ellátáshoz való hozzáférés hiánya által különösen érintett a leghátrányosabb helyzetű térségekben és a kistelepüléseken arányában felülreprezentált, eleve rosszabb egészségügyi mutatókkal, korábbi halálozással jellemezhető roma lakosság (Merker, 2012; Babusik, 2004).

Az alapellátáshoz való mennyiségi és minőségi hozzáférést hazánkban területi inhomogenitás jellemzi (Dózsa, Sinkó és Gaál, 2017). A vidéki területek, és különösen a városi centrumoktól félreeső falvak egészségügyi ellátórendszere súlyos humán erőforrás-válsággal néz szembe (Girasek et al., 2010). Az orvosok hiánya és a betöltetlené váló körzetek miatt a falvak népességének nehézséget és többlet anyagi ráfordítást jelent az alapellátáshoz való hozzáférés, melynek következménye az egészségi állapot romlása, ezen keresztül pedig az egyenlőtlenségek mélyülése az egészségügyi szolgáltatásokhoz könnyebben hozzájutó városi/nagyvárosi lakossághoz mérten.

A NEAK 2022. januári adatai alapján a (felnőtt, gyermek és vegyes) házi orvosi körzetek mintegy tizede, 643 körzet állt betöltetlenül, ennek 87%-a (559 körzet) tartósan, azaz 6 hónapnál régebb óta betöltetlen. A megüresedő körzetek problémája országszerte több mint 800 ezer ember ellátását érinti. A koronavírus járvány az évtized közepétől intenzívebbé váló üresedést még inkább felgyorsította, a fent jelzett időpontban a helyettesített körzetek 55,8%-a (359 körzet) 2020 márciusát követően vált betöltetlené, nagyrészt Budapesten és Pest megyében. Messze a legmagasabb a betöltetlen körzetek száma és a hozzájuk bejelentett lakosság abszolút száma Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, ugyanakkor a helyettesített körzethez tartozó lakosság aránya Nógrád megyében kiugróan a legnagyobb, 55,6%-os volt a 2022-es év első hónapjában. A hosszabb távú trendekre jellemző, hogy 2020-ra a házi orvosok száma 12,1%-kal, a házi gyermekorvosoké 13,4%-kal csökkent az ezredfordulóhoz képest, miközben a bejelentkezett lakosok egy orvosra jutó száma a házi orvosi ellátásban 17,1%-kal, a házi gyermekorvosok esetében 11%-kal növekedett (Koós, 2022; Molnár és Bukovszky, 2022). Az egyre növekvő számban tartósan betöltetlené váló praxisok jellemzően a hátrányos helyzetű térségekben található, többnyire kis létszámú körzetekben alakulnak ki (Rurik, 2019; Bálint, 2019a). A betöltetlen státusz leginkább a felnőtt és gyermek lakosságot is ellátó, többnyire a periférikus térségek kisebb településein működő vegyes körzetekben jellemző (nagyjából minden hetedik vegyes körzet betöltetlen), átlagosan hosszabb ideje – olykor egymásfél évtizede – fennálló üresedéssel. Ugyanakkor, az elmúlt néhány évben felgyorsult a fejlettebb, városiasabb régiók felnőtt és gyermek körzeteinek (tartósan) betöltetlené válása is, amely a korcsoportok szerint szervezett körzetek közül a gyermek házi orvosi praxisokban jelentősebb arányú (Papp, 2021; Bálint, 2020).

Az alapellátó orvosok hiányával sújtott térségek lakói gyakrabban kénytelenek igénybe venni az ügyeleti és sürgősségi ellátást, ily módon ellensúlyozva a házi orvosi szolgálathoz való általánosan nehezebb hozzáférést, annak ellenére, ha ebből adódóan többlet kell utazniuk (Schmidt et al., 2019). Mindezt Dózsa, Sinkó és Gaál (2017) egy másik nézőpontból azzal árnyalja, hogy a kedvezőtlenebb helyzetű térségekben praktizáló házi orvosok az országosan jellemzőnél nagyobb betegforgalmi terheléssel működhetnek, a szakrendelések korlátozottabb elérhetőségéből és a megnövekedett várakozási időkből kifolyólag. Ezzel egyidejűleg a hátrányos helyzetű települések jó eséllyel alacsony létszámú, emiatt olykor gazdasági szempontból kérdéses fenntarthatóságú praxis által ellátott körzetbe tartoznak. Papp (2021) felhívja a figyelmet arra, hogy a betöltetlen praxisban helyettesítő házi orvosok valószínűleg mind a saját, mind pedig a helyettesített körzetben alacsonyabb óraszámban, páciensenként

kevesebb ráfordított idővel, csökkent szolgáltatásmennyiséggel végzik az ellátást, a körzeti ápolóknak továbbdelegálva feladatokat, illetőleg elmaradhat, vagy csak részlegesen valósul meg a lakosság rendszeres, kötelező állapotfelmérése (Schäfer et al., 2012 alapján Papp, 2021). Az ellátáshoz való hozzáférés korlátozottságának egy másik oldala, hogy – mivel Magyarországon senki nem kötelezhető a háziorvoshoz való bejelentkezésre – több százezer állampolgár nincs bejelentkezve egyetlen praxishoz sem (Dózsa, Sinkó és Gaál, 2017). A 2018. évi falukutató által megcélzott Komlóska település ellátását is végző Dr. Velejti Gabriella háziorvos szerencsésnek ítélte meg saját helyzetét: a körzetét alkotó községek között kicsik a távolságok, ennél fogva olajozottan működhet az ellátás, a környék városából a mentő is gyorsan kiér. Sajnos korlátozott ugyanakkor a prevenció lehetősége, mivel sem elég idő, sem elegendő eszköz nem áll rendelkezésre hozzá (Bálint, 2018).

A betöltetlen körzetek kialakulásának egyik legfőbb oka a háziorvosi szakma elöregedése. Az átlagéletkor majdnem 60 év, és kevesebb mint 10% a 40 év alatti háziorvosok aránya. Sok praxis sajnos mérete és földrajzi elhelyezkedése miatt gyakorlatilag eladhatatlan, ezért a visszavonuló orvosnak nem jelent nyugdíjkiegészítést, az önkormányzatnak pedig meg kell oldania a helyettesítést (Haiman, 2020; Rurik, 2019). Az orvosmigráció a háziorvosi szakmát sem kerüli el, legyen szó a deprivált területekről a fejlettebb térségekbe, illetőleg a külföldre vándorlásról (Boros et al., 2022; Papp, 2021). A megfelelő utánpótlást a képzés nem képes biztosítani (Mohos et al., 2019; Kincses, 2016a). Bár a háziorvosok bére a 2010-es évtizedben jelentősen nőtt, de alulmaradt az országos átlagkereset növekedési üteméhez képest, nem volt képes tehát vonzerőt nyújtani a pályakezdekők számára a magasabb jövedelmet és jobb szakmai előmeneteli, továbbképzési lehetőségeket kínáló szakellátásokkal és a magánszektossal szemben (Papp, 2021; Molnár és Bukovszky, 2021, 2022). Pedig a jövőbeli várható jövedelem fontos (még ha nem is az egyedüli) tényező az orvoshallgatók szakosodásában: a háziorvosok jövedelemszintjét magasabb szinten tartják ideálisnak, és magasabbra is becsülik, mint amekkora valójában (Mohos et al., 2021).

A betegellátás növekvő terhe és felelőssége (a kötelező feladatokon kívül az ügyeleti és sürgősségi ellátás, illetve a másik körzetben való helyettesítés), a bürokratikus adminisztráció, az orvostársadalmon belül még mindig alacsony presztízs, az állami finanszírozástól függő fennmaradás, az egyre korszerűbb technológia alkalmazásának igénye olyan tényezők, amelyek egyre komolyabb kihívást jelentenek az egyedül működtetett praxisok számára. Ezen túlmenően elbizonytalanítják a pályakezdekő, vagy átképzésen gondolkodó orvosokat az alapellátó orvosi pályaválasztásban a jelenlegi, egyéni körzetekre épülő struktúrában (Papp, 2021; Kincses, 2016a; Dózsa, Sinkó és Gaál, 2017; Rurik, 2019; Bálint, 2021). A Covid-19 pandémia gyorsította a praxisok kiüresedését, mivel a 65 évesnél idősebb, veszélyeztetett korosztályba tartozó háziorvosok többnyire már nem folytatták a rendelést (Molnár és Bukovszky, 2021). Az Országos Kórházi Főigazgatóság praxisprogramjai⁸ mögött az elv kiváló, ám az orvosképzés valószínűleg nem bocsát ki elég rezidentst, hogy elhelyezésükkel mindenhol helyben ellátható legyen a körzet. A betöltetlen körzetek arányának növekedésén a

⁸ „Praxisprogram I. keretében olyan orvosok láthatnak el helyettesítő háziorvosi tevékenységet, akik még nem rendelkeznek háziorvostani szakvizsgával.” (Forrás: <https://alapellatas.okfo.gov.hu/praxisprogram-i/>)
Praxisprogram II.: „Háziorvosi tevékenység végzésének lehetősége klinikai szakképesítéssel rendelkező orvosok részére” (Forrás: <https://alapellatas.okfo.gov.hu/praxisprogram-ii/>)

letelepedési és praxisjog-vásárlási támogatások⁹ átmenetileg lassíthatnak, de nem állítják meg azt.

A 2015-ben a Nógrád megyei Hollókőn végzett falukutatás során Dr. Tóth Endre, a Nagylócon központtal rendelkező praxis vezetője úgy foglalta össze szakterülete helyzetét, hogy a rendszerváltás óta az egészségügyi ágazatot egyik kormányzat sem kezeli megfelelően. Azt használják ki, hogy az orvosok a hippokratészi eskü súlyától vezérelve semmilyen körülmények között nem tagadják meg az ellátást a betegektől. Az alapellátást végző orvosok átlagéletkora országszerte magas, és rengeteg a saját orvossal nem rendelkező körzet. Általános az alapellátásban a fásultság, tömegellátás történik, ahol a nagy kórképeket ugyan kiszűrjük, de a legtöbb esetben nincs lehetőség a tényleges gyógyításra. Az orvosok alulfizetettek, nincs megfelelő szakmai kontroll, nagyon sok páciens kallódik el a rutinból gyógyítás és az esetek alulkezelése miatt (Bálint és Bakos, 2015). A 2016-os falukutatás idején a Heves megyei Egercsehi településen szolgálatot teljesítő Dr. Lukács Attila háziorvos szerint az idősödő lakosság részét képezik a nyugdíjas korba lépő háziorvosok is, az ő helyettesítésük egyre inkább problémát jelent majd. A betöltetlen praxisok problémájára a szakember szerint semmiképp sem megoldás a körzetek összevonása (ezáltal méretük növelése). Az alapellátást eszközeiben is szükséges volna megerősíteni, hogy a pontosabb diagnózisok és hatékonyabb kezelések révén a kapuőri szerep jobban érvényesüljön, annak érdekében, hogy tehermentesítve legyen a járóbeteg-szakellátás (Bálint, 2016).

A megújulás lehetséges útjai: alapellátás-szervezés együttműködésben

A 2011-ben a NEFMI Egészségügyért Felelős Államtitkársága által kiadott „Újraélesztett Egészségügy – Gyógyuló Magyarország – Semmelweis Terv az egészségügy megmentésére” c. stratégiai dokumentum, az EMMI által 2015-ben közzétett „Az egészségügyi alapellátás megerősítésének koncepciója”, a Nemzeti Versenyképességi Tanács javaslatai alapján a Pénzügyminisztérium által elkészített „Program a Versenyképesebb Magyarorszáért” című dokumentum, a Háziorvosok Online Szervezete (HAOSZ) és még nyolc alapellátó orvosi szervezet vezetői által aláírt „Magyar Háziorvosok deklarációja az alapellátás jövőjéért 2019 novemberében” c. nyilatkozat, illetve az EMMI „Egészséges Magyarország 2021–2027” Egészségügyi Ágazati Stratégiája is kiemeli az ún. praxisközösségek létrehozásának és működtetésének szükségszerűségét az alapellátás és a szakellátás integrált megközelítésében. A praxisközösség (más néven „csoportos praxis”) az ÁEEK fogalomtára szerint a területi ellátási kötelezettséggel rendelkező háziorvosi szolgálatok feladatainak ellátására létrejött egészségügyi társas vállalkozás. Ez a szervezeti forma – ellentétben a később ismertetésre kerülő csoportpraxissal – horizontális orvosi együttműködés: kompetenciája, tudása nem terjed túl egy praxis kompetenciáján, ezért elsősorban feladatszervezési, gazdálkodási előnyökkel jár, de ezen keresztül javítja az ellátás hozzáféréseinek, rendelkezésre állásának minőségét.

A praxisközösségek létrehozását, az alapellátás népegészségügyi és egészségfejlesztési kompetenciákkal való felruházását, a prevenció javítását, és a hozzáférés egyenlőségének megteremtését szolgálta a Svájci-Magyar Együttműködési Program Alapellátás-fejlesztési Modellprogramja, amely 2012 és 2016 között négy praxisközösséget (Berettyóújfalu, Borsodnádásd, Heves, Jászapáti) hozott össze az Észak-magyarországi és az Észak-alföldi régió

⁹ A legalább 12 hónapja betöltetlen háziorvosi és fogorvosi körzeteket betöltő orvosok letelepedésének, illetve a háziorvosi praxisjog vásárlásának támogatásra kiírt pályázatok (Forrás: <https://alapellatas.okfo.gov.hu/hazi-es-fogorvosi-letelepedesi-valamint-a-haziorvosi-praxisjog-vasarlas-palyazat-2022/>)

16 hátrányos helyzetű településén praktizáló háziorvosokból. A program céljai közé tartozott a krónikus betegségek komplex kezelése, az orvosok, védőnők, szakdolgozók együttműködésének ösztönzése, és a lakosság – különösen a romák – bevonása, rész munkaidőben dolgozó ún. segéd-egészségőrök közreműködésével (Borbás et al., 2016; Buzás, Kiss és Papp, 2018).

A praxisközösségek fejlesztésében a következő lépés az NNNK, az ÁEEK, a SOTE, és a NEAK konzorciumi partnersége számára kiírt EFOP-1.8.0-VEKOP-17 „Egészségügyi ellátórendszer szakmai módszertani fejlesztése” kiemelt projekt volt, melynek egyik célja az egészségügyi alapellátás és a népegészségügy rendszerének komplex megújítása volt. Az EFOP-1.8.2-17 és VEKOP-7.2.3-17 „Az alapellátás és népegészségügy rendszerének átfogó fejlesztése – alapellátás fejlesztése” felhívások egyik legfontosabb rész célja, hogy javuljon a betegellátáshoz való hozzáférés és ezáltal csökkenjenek a betöltetlen praxisokból eredő területi egyenlőtlenségek. A támogathatóság egyik feltétele volt az önkormányzat ellátási területén lévő betöltetlen praxishoz tartozó lakosság bevonása a praxisközösségi szolgáltatásokba. Kötelező volt bevonni a pályázat útján létrejövő praxisközösségekbe háziorvost, csecsemő- és gyermekgyógyászt, ápolót, egy népegészségügyi koordinátort, dietetikust, gyógytornászt, a területileg illetékes védőnők legalább felét, illetve egy egészségfelelőst. Szintén a praxisközösségekre alapozva az egészségügyi alapellátás fejlesztését, valamint az alapellátásban résztvevő szereplők együttműködését célozta a „Három generációval az egészségért” (3G) program két fordulója, a szakellátások, az Egészségfejlesztési Irodák és a területi és települési önkormányzatok bevonásával.

A HAOSZ 2020-as javaslatgyűjteménye egyértelműen úgy tekint az uniós és hazai forrásból támogatott praxisközösségi pályázatokra, mint amelyek az addig elszigetelt háziorvosi praxisok közötti együttműködés erősítésével az alapellátás strukturális átalakulását készítették elő, és népszerűek (voltak) a háziorvosok, a bevont egyéb szakemberek és a páciensek körében is. Összefoglaló javaslatuk így szól a praxisközösségek kapcsán: „Javasolt egy országosan egységes prevenció-s szemléletű, a népegészségügyi kihívásokra hatékonyan reagáló, országosan, illetve regionálisan szervezett alapellátási hálózat kialakítása. Ennek megvalósítása a projektek, modellprogramok tapasztalatainak, eredményeinek értékelést követően, ezek hosszú távú fenntarthatóságának a biztosításával valósulhat meg.” (HAOSZ, 2020 p. 25).

Az egészségügyi alapellátásról szóló 2015. évi CXXIII. törvény alkalmazásában a praxisközösség a háziorvosi, házi gyermekorvosi, alapellátást nyújtó fogorvosi, védőnői szolgáltatók feladatainak ellátására létrejött működési forma. Az egészségügyi alapellátási szakmai együttműködés érdekében a háziorvosi, házi gyermekorvosi és fogorvosi tevékenységről szóló 4/2000. (II. 25.) EüM rendelet szerinti területi kollegiális szakmai vezető háziorvosok illetékességi területén egy-egy – a terület háziorvosi, házi gyermekorvosi, illetve fogorvosi praxisaiból álló – kollegiális praxisközösség jön létre. A kollegiális praxisközösségek az egy telephelyen, vagy egy járáson belül egymás közelében működő egészségügyi alapellátási körzetekben legalább öt, legfeljebb tíz háziorvosi, illetve házi gyermekorvosi szolgálat részvételével működhetnek.

Az alapellátási feladatok összehangolt ellátása érdekében a kollegiális praxisközösségeknél szorosabb szakmai és gazdasági együttműködések, az ún. alapellátási praxisközösségek is létrehozhatók. Ezek közül a legszorosabb szerveződési forma az egyesült praxisközösség, melyben valamennyi háziorvosi szolgálatot ugyanaz az egészségügyi szolgáltató működteti. Az integrált praxisközösségekben a háziorvosok (vagy a háziorvosi szolgálatokat működtető egészségügyi szolgáltatók) önállóságukat megtartva egy közösen alapított egészségügyi

szolgáltatót hoztak létre, míg a leglazább forma a praxisközösségi konzorciumi megállapodás létrejötte a házi orvosok teljes önállóságának megőrzésével, maguk közül választott konzorciumvezetővel. Nagy (2021) szerint az egyéni vagy társas vállalkozást működtető házi orvosok körében a konzorciumi forma lesz a legnépszerűbb, amely a 3G program konzorciumaihoz hasonlatos. Jól látható tehát, hogy egyik praxisközösségi forma sem jár feltétlenül a praxisjog, vagy a praxis gazdasági és szakmai önállóságának elvesztésével. Mindenki a saját betegeit látja el, a szakmai együttműködés, integráció mélysége dönti el, hogy elsősorban a prevenció tevékenység milyen szakmai iránymutatások, alapelvek, módszertanok mentén kap nagyobb hangsúlyt a napi tevékenység során (Nagy, 2021).

Az Emberi Erőforrások Minisztériumának nem titkolt célja volt az új típusú praxisközösségek létrehozásával a betöltetlen körzetek ellátása és az egy helyettesítő orvosra jutó munkaterhelés csökkentése. A kollegiális praxisközösségbe belépők 80, a szorosabb együttműködést vállalók 100 százalékos bérkiegészítést kapnak 2021. januárjától, amelyhez további mintegy 50% társult 2022. január 1-től. Az Országos Kórházi Főigazgatóság 2022 elejéig 359 házi orvosi és 63 fogorvosi praxisközösséget vett nyilvántartásba. A praxisjoggal rendelkező házi orvosok 40, a házi gyermekorvosok 44, a fogorvosok 32 százaléka lépett be szoros praxisközösségbe. A praxisjoggal rendelkező házi-, gyermek- és fogorvosok 90%-a, azaz közel hétezer praxis jelentkezett a területi kollegiális praxisközösségekbe (Koós, 2022). Molnár és Bukovszky (2021) úgy véli, a praxisközösségek önmagukban nem oldják meg az alapellátó orvoslás és a betöltetlen körzetek problémáit, nem lesz több orvos és nem lesz nagyobb a betegekre fordítható idő. A körzetükbe kijáró orvosok számára nehéz lesz praxisközösségi kötelezettségeiket teljesíteni.

Az alapellátási együttműködések egy másik megfontolásra érdemes formája lehetne az ún. csoportpraxis. Kincses (2016a) a csoportpraxis fogalmi körét azon felvetés mentén vezeti be, hogy a korszerű orvosláshoz szükséges tudás és technika már nem birtokolható és működtethető, a modern alapellátás sokszínű feladatai pedig már nem végezhetők egyetlen házi orvos által. Hatékony alapellátás ma már csak csoportban végzett munka és szakorvosi feladatok átvételével valósítható meg. Az alapellátásról szóló törvény megfogalmazásában a csoportpraxis olyan együttműködési forma, amely keretében a házi orvosi, házi gyermekorvosi alapellátási feladatok mellett jogszabályban meghatározottak szerint a járóbeteg-szakellátás körébe tartozó egyes ellátások is nyújthatók. A csoportpraxis Kincses (2016a) szerint változatos szakképesítéssel rendelkező orvosok és nővérek együttes ellátási munkáját jelenti, 15-20 ezer fő részére, helyszínét tekintve leginkább egy közösségi egészségházban. A praxis tagjai között a házi orvoson kívül más szakképesítéssel (pl. nőgyógyász, gyermekgyógyász, belgyógyász stb.) rendelkező orvosok emelik a praxis kompetencia-szintjét, és lehetővé teszik korszerűbb, drágább műszerezettség használatát. Az egészségház a közös és saját rendelők, vizsgálók, kezelők mellett befogadhat külsős szolgáltatásokat (pl. mozgó szakorvos, gyógytornász, fitneszedző, gyógyszertár, optikus stb.) is.

A praxisközösségekhez képest a csoportpraxis előnyét Kincses (2016b) úgy írja le, hogy csak utóbbi modellben képzelhető el az alapellátás kompetenciaszintjének emelése a definitív ellátások érdemi növelésére, és az alapellátásból eltűnő szakembertömeg szakellátásból történő pótlására. A praxisközösségek esetében a szakorvos nem feltétlenül szívesen vált alacsonyabb szintű tevékenységre, és az alapellátás emelt szintűvé válása nélkül a leterhelt, de kiürülő szakellátás omolhat össze. A HAOSZ (2020) a csoportpraxisok létrehozását csupán azokon a területeken tartaná célszerűnek, ahol a szakrendelőbe való eljutás a betegek számára nehézségekbe ütközik, és egy adott szakrendelő 20 km-es körzetében nem javasolják csoportpraxis keretében ugyanazt a szakrendelést nyújtani, inkább a mozgó szakorvosi

szolgáltatás fejlesztését szorgalmazzák, valamint azt, hogy a másodlagos, harmadlagos szakképesítéssel rendelkező házi orvosok külön rendelési időben, pluszfinanszírozásért hasznosíthatják többlettudásukat.

A távorvoslás szerepe az átalakuló alapellátásban

Jelenünkben az orvos és a beteg kapcsolatában, a gyógyítás gyakorlatában bekövetkező radikális változásoknak lehetünk szemtanúi. Míg az általános érvényű és tömeges, hierarchiára épülő, tekintélyelvű tradicionális orvoslásban a kezelések helyszíne az egészségügyi intézmény, és az orvos a tudás és információ kizárólagos birtokosa, akitől előírások és utasítások származnak, addig a modern orvoslás személyre szabott, partnerségen alapul, az orvos és betege együttműködése és információ-cseréje jellemzi, és a gyógykezelés helyszíne a páciens otthona (Meskó et al., 2017). Számos nemzetközi példa bizonyítja, hogy a gyógyítás számos részperiódusa távorvoslás keretében is eredményesen valósulhat meg. A távolsági/virtuális/elektronikus/online/digitális vizit az orvos és a beteg eltérő helyszínen és vagy eltérő időpontban megvalósuló interakcióját jelenti (Szócska et al., 2020). A telemedicina fejlődése az elmúlt évszázadban kéz a kézben járt a technológia és az összekapcsolhatóság fejlődésével (Jagarapu és Savani, 2021).

A távorvoslás és telemedicina fontossága az Európai Unió szakpolitikai dokumentumaiban is tetten érhető. Az Európai Bizottság COM/2008/0689 közleménye szerint a távorvoslás egészségügyi szolgáltatások nyújtása IKT igénybevételével, olyan helyzetben, ahol az egészségügyi dolgozó és a beteg (vagy a két egészségügyi dolgozó) nem azonos helyen tartózkodik. Egészségügyi adatok és információk biztonságos továbbítását foglalja magában, szöveges, hang, képi, vagy más formában, amely a megelőzéshez, a betegek diagnosztizálásához, kezeléséhez és nyomon követéséhez szükséges. A távolsági szakrendelések mellett egyéb szolgáltatások a telefonos ügyfélszolgálatok/online információs központok betegeknél, a távkonzultációk/e-látogatások vagy videokonferenciák egészségügyi dolgozók között. A közlemény alkalmazásában az egészségügyi információs portálok, az elektronikus egészségügyi nyilvántartó rendszerek, a vénék és beutalók elektronikus úton történő továbbítása (e-vénék, e-beutalók) nem minősülnek távorvoslási szolgáltatásnak.

Az ENSZ 2030-ra elérendő fenntartható fejlődési célkitűzései közül az SDG 3 „Egészséges élet biztosítása és jólét megteremtése minden korosztályban élő minden egyes ember számára” és az SDG 10 „Egy országon belüli és országok közötti egyenlőtlenségek csökkentése” célokhoz kapcsolódóan Palozzi, Schettini és Chirico (2020) az egészségügyi ellátás hatékonyságát, kihasználtságát és minőségét célzó stratégiai célok mentén vizsgálták a telemedicina szerepét a vidéki területek egészségügyi hozzáférési viszonyaiban. Megállapítást nyert, hogy a telemedicina jelentősen javíthatja az egészségügyi ellátást a félreeső területeken mind a sürgősségi, mind a nem sürgősségi ellátásban. Lehetővé teszi a szakorvosi konzultációhoz való egyszerűbb hozzáférést egyetlen híváson/bejelentkezéssel keresztül, ezzel távdiagnosztikát biztosítva, szükség esetén segítve a betegek helyben történő kezelését, csökkentve a szükségtelen szállításokat. A vidéki egészségügyi ellátásban a telemedicina olyan költséghatékony megoldásnak tekinthető, amely növeli a helyi szolgáltatások eredményességét, minőségét, és amelynek infrastrukturális költségei könnyen megtérülnek.

Az okoseszközök terjedéséről számol be az egészségügyben Rurik (2019). A szerző szerint a mai kor betege már igényelné a távkonzíliumot, ám ilyen szolgáltatás jelenleg csak a

magánellátásban elérhető. Az alapellátás integrálásában (szakellátási feladatokkal való felruházásában) nagy szerepe lenne a távdiagnosztikának. Szócska et al. (2020, p. 26) szerint „a háziiorvosi ellátás hatályos hazai fejkvóta szerinti finanszírozásán belül, a háziorvosok egyéni mérlegelésük és eszközrendszerük függvényeként alkalmazhatják a telemedicinát.”

Az alapellátás megújításának egy formájaként hivatkozik Kincses (2015) az ún. virtuális e-praxis koncepciójára. Megállapítja, hogy ugyan egymás mellett létezik elektronikus egészségmenedzsment és info-kommunikációs eszközökkel támogatott hagyományos gyógyítás, de az ideális a kettő kombinációja lenne egy olyan háziiorvosi praxisban, ahol a valós gyógyító tevékenység elektronikus betegség-menedzsmenttel egészül ki. A területi ellátási kötelezettséggel nem rendelkező háziorvosok továbbfejlesztésének iránya lehetne a virtuális praxis, az arra fogékony egészségtudatos, fizetőképes, technológiát mindennapokban használó páciensek számára. Eszközei volnának az elektronikus előszűrő kérdőívek, szenzorok, figyelmeztető rendszerek, amelyek segítenék az egészségi állapot ellenőrzésének szervezését, irányítását, a szükséges ellátások megszerzését, a szakorvosi leletek telefonos értékelését, az életmódváltozást, az adatok tárolását. A partnerorvos-hálózatnak kiszervezett fizikai gyógyítási tevékenység okán a virtuális praxisnak nem lennének területi és létszámkorlátjai. Az ellátás ezen formájának megvalósításához a szabályozást is meg kellene változtatni, hogy magánorvosi praxis is rendelkezessen a praxisjoghhoz kötődő jogosultságokkal, mert ennek híján az e-praxis csak párhuzamos rendszerként tud működni.

A 2017-es falukutatás keretében felkeresett Pest megyei Bag községben szolgálatot teljesítő Dr. Balatoni Gyöngyi akkor a közeljövő egyik nagy kihívásának látta a szakma számára az akkor bevezetésre kerülő EESZT rendszert: véleménye szerint korábban az orvos egyedül maradhatott a beteggel, és gyorsan áttekinthető volt a páciens kórtörténete, az asszisztens pedig a rendelés ideje alatt föl tudta írni az állandó gyógyszereket, a vényért nem kellett sorban állni. Úgy vélte, bár nem ellenzi a technológiai fejlesztéseket, de ez a rendszer visszalépést jelenthet, mivel az asszisztens folyamatos jelenlétét igényli, és az adminisztráció elvesztegetett idővel jár (Bálint, 2017). A baksi falukutatáson interjúvolt Dr. Orosz Éva szerint az EESZT használhatósága korlátozott (az interjú készítésének időpontjában, 2019 júniusában), mivel a rendszer nem szöveges adatállományokat kezel, hanem lefényképezett, bescannelt dokumentumokat, így az egyes paraméterek nem kereshetők, szűrhetők (Bálint, 2019b).

A 2020-as COVID-19 világjárvány a figyelem középpontjába állította az olyan egészségügyi ellátási modelleket, amelyek helyettesíthetik az orvosok és a betegek közötti személyes kontaktust. Számos országban az alapellátást nyújtó szolgáltatók gyorsan áttértek a telemedicinára (azaz video- és telefonos távkonzultációkra) az egészségügyi intézményeken keresztüli betegáramlás irányítása, a kitettség korlátozása és a fertőzések átvitele kockázatának minimalizálása érdekében. Európában a távkonzíliumok váltak az alapellátás preferált módjává, ahol az orvosoknak ajánlott volt a betegek távoli osztályozását elvégezni, a személyes konzultációkat pedig kerülni, kivéve, ha a kezelőorvos azt szükségesnek tartotta (de Albornoz, Sia és Harris, 2021). A COVID-19 járvány rávilágított a virtuális gyógyítás néhány gyengeségére: az egészségügyi politikáknak hatékonyabb irányítást kell gyakorolniuk a korlátozott erőforrások elosztása felett, szükség van az infrastruktúra korszerűsítésére irányuló nagyobb beruházásokra, a technikai képzés bővítésére, a rendszerek jobb átjárhatóságára, valamint az alacsonyabb egészségügyi és digitális írástudással rendelkező betegek támogatására (Neves et al., 2021). A korábbi járványok és a COVID-19 pandémia tapasztalatai rámutatnak a világjárványra adott válaszlépések egészségügyi szakterületek közötti integrációjának, az egészségügyi alapellátási rendszer megerősítésének, az alapellátás járványok alatti szerepe meghatározásának, az egészségügyi dolgozók és a közösség

védelmének, az egyértelmű és következetes tájékoztatásnak, valamint az egészségügy hatékonysági értékelésének fontosságára (Desborough et al., 2021).

Paulikné Varga (2021) szerint Magyarországon a járványidőszak óriási mértékben segítette elő az e-Health szolgáltatások, különösen az EESZT alkalmazását, és a telemedicina a továbbiakban is hatékonyan mozdítaná elő a megüresedett háziiorvosi körzetekben élő népesség ellátását. Felhívja ugyanakkor a figyelmet arra, hogy a különböző felhasználási lehetőségek és az előjegyzési protokoll bevezetése megnövelte az orvosok telefonhívásainak gyakoriságát, a rendelési idő leterheltségét. Ezen kívül a módszer kétségtelen hátránya, hogy a diagnosztika és terápia nem a fizikális állapot felmérésén, csupán a páciens által elmondottakon alapul. A helyzet megoldását sürgeti, hogy években mérhető már az az idő, mely alatt a betegek csak telefonon és e-mailben kommunikálnak az orvosukkal. Összességében, a távorvoslás nem helyettesítheti a személyes ellátást, azonban a világjárvány elmúltával sokszínűvé, gyorsabbá, hatékonyabbá teheti azt.

Összefoglalás

Ahogy a világ és Európa valamennyi rurális térségében, úgy Magyarországon is megfigyelhető az alacsony urbanizáltsági fokú, különösen a városközpontoktól messzebb eső, periférikus falvak egészségügyi ellátásának humánerőforrás-válsága. Sok helyen a körzeti ellátást végző háziiorvosi praxis betöltetlen státusza egy-másfél évtizede fennáll: a háziiorvosi szakma elöregedése, a háziiorvosi pálya nem kielégítő mértékű attraktivitása és a képzés korlátozott kibocsátása, a leszakadó térségek vonzerejének hiánya olyan problémák, amelyekkel a közelmúlt átgondolt intézkedései (béremelések, praxisprogramok, letelepedési és praxisjog-vásárlási pályázatok) sem képesek megbirkózni. A helyettesítés az orvosnak – a többletfinanszírozás ellenére – megnövekedett munkaterhet, kevesebb betegekre fordítható figyelmet és erőforrást, a hatékony prevenciók tevékenység visszaszorulását, a pácienseknek pedig adott esetben megemelkedő idő- és költségráfordítást jelent. A magyarországi vidéki lakosság drámaian elöregedő, illetve egyes válságtérségekben, bár fiatalos korszerkezetű, de szegénység által sújtott, betegségterhei tehát nőnek, amely kihívást jelent az ellátórendszer valamennyi szintje számára. (Aggasztó a közelmúlt azon tendenciája is, hogy – különösen a Covid-19 pandémia kirobbanása óta – a sűrűbben lakott, városiasabb térségeket ellátó praxisok kiürülése is felgyorsult.) A nemzetközi tapasztalatok azt mutatják, hogy az egyes területek egészségügyi szakembereket megtartó erejét nem csak a munkavégzés feltételei és a megélhetés, de a helyi életkörülmények, a tanulás, fejlődés, előrelépés lehetőségei, illetve a családtagok munkavállalási és iskoláztatási lehetőségei is befolyásolják, és a vidéki lokalitáshoz valamilyen szempontból jobban kötődő orvosok, egészségügyi dolgozók nagyobb eséllyel maradnak meg helyben. Fontos a megtartó erőt növelő egyéni ösztönzőkön túl az alapellátás, a szakellátások és a szociális ellátások integrációja, a kompetenciabővülés, a hatékonyabb szervezeti struktúrák kialakítása, és a folyamatos továbbképzés. A vázolt problémákra (részben) megoldást jelenthetnek a hazánkban megújult szabályozás szerint működő, emelt finanszírozást lehetővé tevő praxisközösségek, amely régóta várt fordulat az alapellátás szervezésében. Kérdés, hogy a praxisközösségi rendszer képes lesz-e a vidéki ellátás sajátosságaihoz alkalmazkodni, lesz-e elég orvos, sikerül-e kialakítani az ellátás egyéb szintjeivel való partnerségeket. Szintén ígéretes, részben a kor elvárásai, részben a Covid-19 járvány által életre hívott megoldási lehetőségnek mutatkozik a hozzáférés javításában a távorvoslás, telemedicina, az online és okos megoldások, azonban a személyes ellátást nem helyettesítheti, nem csak a fizikai vizsgálat szükségessége, de adott esetben a digitális eszközök

és kompetenciák hiányosságai miatt sem. A falukutatások alapján megfogalmazható tapasztalat, hogy – függetlenül a rendszerszintű problémák helyben is érvényesülő hatásától – általában megteremtődnek azok a helyi megoldások, amelyek az ellátórendszer szereplői, az önkormányzat és egyéb közintézmények, az egyházak, a civilek, a helyi közösség vállalásai és együttműködése révén elérhetővé teszik a gyógyítási, megelőzési, szűrési, gondozási és egyéb egészségügyi szolgáltatásokat, többek között az idős, kiszolgáltatott lakosság számára is.

Irodalomjegyzék

- Anderson, T.J., Saman, D.M., Lipsky, M.S. & Lutfiyya, M.N. (2015):* A cross-sectional study on health differences between rural and non-rural U.S. counties using the County Health Rankings. *BMC Health Services Research*, 15(1):1–8. <http://doi.org/10.1186/s12913-015-1053-3>
- Babusik, F. (2004):* Hozzáférési különbségek az egészségügyi alapellátásban. *Esély*, 4/2004. 71-100. http://www.esely.org/kiadvanyok/2004_4/BABUSIK.pdf
- Bálint, C. & Bakos, I. (2015):* Egészséges (?) Hollókő. In: Molnár, M. – Kassai, Z. (szerk.): *Acta Regionis Rurum: Faluszemináriumi kutatások – Hollókő*. Szent István Egyetemi Kiadó, Gödöllő, 92–103. <http://www.faluszeminarium.hu/kiadvanyok/>
- Bálint, C. (2016):* Egészségügyi helyzetkép Egercsehiben. In: Molnár, M. & Kassai, Z. (szerk.): *Acta Regionis Rurum. Faluszemináriumi kutatások–Egercsehi*; Szent István Egyetemi Kiadó, 100–111. <http://www.faluszeminarium.hu/kiadvanyok/>
- Bálint, C. (2017):* Egészségügyi állapot és ellátás Bag községben. In: Molnár, M. & Kassai, Z. (szerk.): *Acta Regionis Rurum. Faluszemináriumi kutatások – Bag*; Szent István Egyetemi Kiadó, Gödöllő, 124–137. <http://www.faluszeminarium.hu/kiadvanyok/>
- Bálint, C. (2018):* Ökozsákfalú? – Egészségügyi helyzet Komlósán. In: Molnár, M. (szerk.): *Acta Regionis Rurum. Faluszemináriumi kutatások – Komlóska*; Szent István Egyetemi Kiadó, Gödöllő, 102-115. <http://www.faluszeminarium.hu/kiadvanyok/>
- Bálint, C. (2019a):* A betöltetlen házi orvosi és házi gyermekorvosi körzetek területi összefüggései. *Studia Mundi - Economica* Vol. 6. No. 2.(2019), 15-36. <http://doi.org/10.18531/Studia.Mundi.2019.06.02.15-36>
- Bálint, C. (2019b):* „Csillag és Fecske” – az egészséggel összefüggő életminőség Bakson, kitekintéssel a roma közösségre és a lakhatási szegénység hatásaira. In: Molnár, M. (szerk.): *Acta Regionis Rurum. Faluszemináriumi kutatások – Baks*; Szent István Egyetemi Kiadó, Gödöllő, 112-125. <http://www.faluszeminarium.hu/kiadvanyok/>
- Barnett, S.R., Jones, S.C., Bennett, S., Iverson, D. & Bonney, A. (2012):* General practice training and virtual communities of practice: a review of the literature. *BMC Family Practice*. 13(1):87. <https://doi.org/10.1186/1471-2296-13-87>
- Barriball, L., Bremner, J., Buchan, J., Craveiro, I., Dieleman, M., Dix, O., Dussault, G., Jansen, C., Kroezen, M., Rafferty, A.M. & Sermeus, W. (2015):* Recruitment and Retention of the Health Workforce in Europe – Final Report, European Commission, Brussels https://health.ec.europa.eu/system/files/2016-11/2015_healthworkforce_recruitment_retention_frep_en_0.pdf
- Bogó, R. (2020):* A munkaerőhiány lehetséges kezelési módjai az egészségügyi és szociális ágazatban – Nemzetközi kitekintés. KOPINT Konjunktúra Kutatási Alapítvány https://kopint-tarki.hu/wp-content/uploads/2021/06/2019-2021_projektek_FESZ_nemzetkozi-tanulmany.pdf
- Borbás, I., Ajtonyi, Z., Asztalos, P., Babarczy, B., Farkas, B. F., Gyenes, P., Kiefer, P. & Mihalicza, P. (2016):* Egészségügyi helyzetkép. ÁEEK Központi Adattárház és Elemzési Főosztály, 44 p. https://era.aEEK.hu/zip_doc/evkonyv/Helyzetkep_2016_%20januar_v1.pdf

- Boros, L., Dudás, G., Ilcsikné Makra, Z., Morar, C., & Pál, V. (2022):* The migration of health care professionals from Hungary - global flows and local responses. *Deturope: Central European Journal of Tourism and Regional Development*, 14(1), 164–188. <http://doi.org/10.32725/det.2022.009>
- Buzás, N., Kiss, I. M. & Papp, M. (2018):* A háziiorvosi prevenciók tevékenység ösztársadalmi költségei. *Közgazdasági Szemle*, LXV. évf., 2018. november, 1172–1186. <http://real.mtak.hu/86962/1/04%20Buz%C3%A1s%E2%80%93Kiss%E2%80%93PappA.pdf>
- Cosgrave, C. (2020):* The Whole-of-Person Retention Improvement Framework: A Guide for Addressing Health Workforce Challenges in the Rural Context. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(8), 2698. <https://doi.org/10.3390/ijerph17082698>
- De Albornoz, S.C., Sia, K-L. & Harris, A. (2021):* The effectiveness of teleconsultations in primary care: systematic review. *Family Practice*, 2022, 168–182. <https://doi.org/10.1093/fampra/cmab077>
- Desborough, J., Hall, S., Dykgraaf, C.P., Wright, M., Maddox, R., Davis, S. & Kidd, M. (2021):* Lessons for the global primary care response to COVID-19: a rapid review of evidence from past epidemics, *Family Practice*, Volume 38, Issue 6, December 2021, Pages 811–825, <https://doi.org/10.1093/fampra/cmaa142>
- Dolea, C. (2010):* Increasing access to health workers in remote and rural areas through improved retention. Geneva: World Health Organization https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/44369/9789241564014_eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Dózsa, K., Sinkó, E. & Gaál, P. (2017):* Háziiorvosi alapellátás, hogyan tovább? *IME – Interdiszciplináris Magyar Egészségügy*, XVI. évfolyam 6. szám 2017. június, 7-16. <https://www.imeonline.hu/tmp/7f19feb2b5c74cd9e17d6d2fbbaf1c0.pdf>
- Dunbar, J.A. & Peach, E. (2012):* The disparity called rural health: what is it, and what needs to be done? *Australian Journal of Rural Health*. 20(6):290–2. <https://doi.org/10.1111/ajr.12000>
- Girasek, E., Eke, E. & Szócska, M. (2010):* Analysis of a survey on young doctors' willingness to work in rural Hungary. *Human Resources for Health*. 2010 8:13 <https://human-resources-health.biomedcentral.com/counter/pdf/10.1186/1478-4491-8-13.pdf>
- Godwin, D.M., Hoang, H., Crocombe, L.A. & Bell, E. (2014):* Dental practitioner rural work movements: a systematic review. *Rural and Remote Health*. 14(3):2825. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/25074243/>
- Haiman, É. (2020):* Települések, ahol hosszú évek óta nincs háziorvos: ezért kell újratervezni az alapellátást. <https://novekedes.hu/elemezsek/telepulesek-ahol-hosszu-evek-ota-nincs-haziorvos-ezert-kell-ujratervezni-az-alapellatast>
- Hämel, K., Ewers, M., Schaeffer, D. (2013):* Versorgungsgestaltung angesichts regionaler Unterschiede [Supply planning in the face of regional differences]. *Zeitschrift für Gerontologie und Geriatrie*, 46:323–8. <http://doi.org/10.1007/s00391-012-0465-5>
- Holloway, P., Bain-Donohue, S. & Moore, M. (2020):* Why do doctors work in rural areas in high-income countries? A qualitative systematic review of recruitment and retention. *Aust J Rural Health*. 2020;00:1–12. <https://doi.org/10.1111/ajr.12675>
- Holst, J. (2020):* Increasing Rural Recruitment and Retention through Rural Exposure during Undergraduate Training: An Integrative Review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(17), 6423. <https://doi.org/10.3390/ijerph17176423>
- ILO (2015):* Global evidence on inequities in rural health protection: new data on rural deficits in health coverage for 174 countries. Geneva: International Labour Organization <http://www.social-protection.org/gimi/gess/RessourcePDF.action?ressource.ressourceId=51297>
- Jagarapu, J. & Savani, R.C. (2021):* A brief history of telemedicine and the evolution of teleneonatology. *Semin Perinatol* Volume 45, Issue 5. 151416 <http://doi.org/10.1016/j.semperi.2021.151416>

- Kincses, G. (2015): Virtuális praxis e-pácienseknek. Kézirat.*
http://www.kincsesgyula.hu/dokumentumok/Virtualis_epraxis.pdf
- Kincses, G. (2016a): Az alapellátás átalakításáról. Orvostovábbképző Szemle, 23. évf. 1. sz. / 2016, 67-73.* http://www.healthalternativa.hu/dokumentumok/alapellatas_2015.pdf
- Kincses, G. (2016b): Egészség – egészségügy: ami volt, van, és lehetne. Előadás diasor.*
http://www.kincsesgyula.hu/dokumentumok/pptk/egeszsegugy_modellszinten.pdf
- Kollányi, Zs. (2016): Az egészségi állapot társadalmi és gazdasági összefüggésrendszere. Doktori disszertáció, ELTE TÁTK Szociológia Doktori Iskola, 356 p.*
https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/44530/kollanyi_zsofia_katalin_doktori_ertekez.pdf
- Koós, A. (2022): Kritikus a helyzet ezeken a településeken: több mint 800 ezer magyar egészsége a tét.*
<https://www.penzcentrum.hu/egeszseg/20220108/kritikus-a-helyzet-ezeken-a-telepuleseken-tobb-mint-800-ezer-magyar-egeszsege-a-tet-1120887>
- Kroezen, M., Dussault, G., Craveiro, I., Dieleman, M., Jansen, C., Buchan, J. et al. (2015): Recruitment and retention of health professionals across Europe: a literature review and multiple case study research. Health Policy (New York), 119(12):1517–28.*
<http://doi.org/10.1016/j.healthpol.2015.08.003>
- Kumar, S. & Clancy, B. (2021): Retention of physicians and surgeons in rural areas—what works? Journal of Public Health, Volume 43, Issue 4, December 2021, e689–e700.*
<https://doi.org/10.1093/pubmed/fdaa031>
- Lee, D.M. & Nichols, T. (2014): Physician recruitment and retention in rural and underserved areas. International Journal of Health Care Quality Assurance, 27(7):642–52.*
<http://doi.org/10.1108/ijhcqa-04-2014-0042>
- Marchand, C. & Peckham, S. (2017): Addressing the crisis of GP recruitment and retention: a systematic review. Br J Gen Pract. 67(657):e227–e237.* <http://doi.org/10.3399/bjgp17X689929>
- Merker, D. (2012): A román helyzet Magyarországon. Policy Solutions*
https://www.policysolutions.hu/userfiles/elemzes/28/a_romak_helyzete_magyarorszagon.pdf
- Meskó, B., Drobni, Z. & Bényei, É., Bence, G. & Győrffy, Z. (2017): Digital Health Is a Cultural Transformation of Traditional Healthcare. mHealth, 3,*
<http://doi.org/10.21037/mhealth.2017.08.07>
- Mohos, A., Frese, T., Kolozsvári, L., Rinfel, J., Varga, A., Hargittay, C., Csatlós, D. & Torzsa, P. (2021): Earning opportunities and informal payment as influencing factors in medical students' speciality choice. BMC Family Practice (2021) 22:258* <https://doi.org/10.1186/s12875-021-01608-4>
- Mohos, A., Varga A., Markó-Kucsera, M., Kalabay, L. & Torzsa, P. (2019): A családorvoslás mint karrier. Orvostanhallgatók pályaválasztással kapcsolatos vélekedései és motivációi. LAM (Lege Artis Medicinæ) 29(12)* <http://doi.org/10.33616/lam.29.060>
- Molnár, L. & Bukovszky, B. (2021): 2021 elején a háziiorvosi praxisok 10%-a betöltetlen Magyarországon.* https://www.gki.hu/wp-content/uploads/2021/02/Haziorvosi-ellatas-Magyarorszagon_210225.pdf
- Molnár, L. & Bukovszky, B. (2022): 2022 elején a háziiorvosi praxisok 10%-a betöltetlen Magyarországon. GKI Gazdaságkutató Zrt.* <https://www.gki.hu/wp-content/uploads/2022/01/Betoltetlen-haziorvosi-praxisok.pdf>
- Molnár, L. & Hannyá, O. (2021): A lassú kihalás fenyegeti a magyar települések egyötödét. GKI Gazdaságkutató Zrt.* <https://www.gki.hu/wp-content/uploads/2021/08/Eloregedes.pdf>
- Myhre, D.L., Bajaj, S. & Jackson, W. (2015): Determinants of an urban origin student choosing rural practice: a scoping review. Rural and Remote Health. 15(3):3483.*
<https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/26391014/>
- Nagy, M. (2021): Gyakran ismételt kérdések a praxisközösségekről. Magyar Orvosi Kamara*
<https://mok.hu/hirek/bertabla/gyakran-ismetelt-kerdesek-a-praxiskozossegekről>

- Neves, A.L., Li, E., Gupta, P.P., Fontana, G. & Darzi, A. (2021):* Virtual primary care in high-income countries during the COVID-19 pandemic: Policy responses and lessons for the future, *European Journal of General Practice*, 27:1, 241-247, <https://doi.org/10.1080/13814788.2021.1965120>
- Nicholson, L. & Cooper, S.A. (2011):* Access to healthcare services by people with intellectual disabilities: a rural-urban comparison. *Journal of Intellectual Disabilities*, 15(2):115–30. <http://doi.org/10.1177/1744629511412659>
- Ono, T., Schoenstein, M. & Buchan, J. (2014):* Geographic imbalances in doctor supply and policy responses. OECD Health Working Paper No. 69. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/5jz5sq5ls1wl-en.pdf?expires=1666380843&id=id&accname=guest&checksum=A9755E2270B45348931F3CE43D54C84E>
- Pál, V. (2017):* Egészségünk földrajza – területi különbségek a hazai egészségi állapotban. *Magyar Tudomány* 2017/3, 311-321. http://epa.niif.hu/00600/00691/00162/pdf/EPA00691_mtud_2017_03_311-321.pdf
- Palozzi, G., Schettini, I. & Chirico, A. (2020):* Enhancing the Sustainable Goal of Access to Healthcare: Findings from a Literature Review on Telemedicine Employment in Rural Areas. *Sustainability*, 12(8):3318. <https://doi.org/10.3390/su12083318>
- Palozzi, G., Schettini, I., & Chirico, A. (2020):* Enhancing the Sustainable Goal of Access to Healthcare: Findings from a Literature Review on Telemedicine Employment in Rural Areas. *Sustainability*, 12(8), 3318. <https://doi.org/10.3390/su12083318>
- Papp, M. C. (2021):* A háziorvosi ellátás humán erőforrás-krízise Magyarországon longitudinális kutatás tükrében. Egyetemi doktori (PhD) értekezés <https://dea.lib.unideb.hu/items/945d9a45-06a6-4c03-908a-d4673e151c00>
- Parlier, A.B., Galvin, S.L., Thach, S., Kruidenier, D. & Fagan, E.B. (2018):* The road to rural primary care: a narrative review of factors that help develop, recruit, and retain rural primary care physicians. *Academic Medicine*, 93(1):130–40. <http://doi.org/10.1097/ACM.0000000000001839>
- Paulikné Varga, B. (2021):* A telemedicina szolgáltatás térhódítása a pandémia idején. *Magyar Gerontológia*, 13(40), 127–137. <http://doi.org/10.47225/mg/13/40/10813>
- Roberts, R.G. & Wynn-Jones, J. (2015):* Research and rural: EGPRN and EURIPA – finding common ground. October 2013, Malta. *European Journal of General Practice*. 21(1):77–81. <http://doi.org/10.3109/13814788.2014.936006>
- Rurik, I. (2019):* Alapellátás, alapellátók Magyarországon, 2018. *Orvosi Hetilap*, 2019. 160. évfolyam, 24. szám, 926–935. <http://doi.org/10.1556/650.2019.31423>
- Russell, D., Mathew, S., Fitts, M. et al. (2021):* Interventions for health workforce retention in rural and remote areas: a systematic review. *Hum Resour Health* 19, 103 (2021). <https://doi.org/10.1186/s12960-021-00643-7>
- Russell, D.J., Zhao, Y., Guthridge, S., Ramjan, M., Jones, M.P., Humphreys, J.S. et al. (2017):* Patterns of resident health workforce turnover and retention in remote communities of the Northern Territory of Australia, 2013–2015. *Human Resources for Health*, 15(1):1–12. <http://doi.org/10.1186/s12960-017-0229-9>
- Schäfer, W.L., Boerma, W.G., Spreuvenberg, P., Schellevis, F.G. & Groenewegen, P.P. (2016):* Two decades of change in European general practice service profiles: conditions associated with the developments in 28 countries between 1993 and 2012. *Scand J Prim Health Care*, 34(1):97–110. <http://doi.org/10.3109/02813432.2015.1132887>
- Schmidt, P., Konczosné, Sz. M., Laczka, É., Tokaji, K. & Rurik, I. (2019):* A családorvosképzés és -továbbképzés, tudásmegosztás aspektusból. *Magyar Tudomány* 180:3, 423–442. <http://doi.org/10.1556/2065.180.2019.3.13>
- Simek, Á. (2009):* A falu egészségügy helyzete és lehetőségei Magyarországon. Doktori értekezés, Semmelweis Orvostudományi Egyetem Patológiai Tudományok (Multidiszciplináris

- Tudományok) Doktori Iskola, http://semmelweis.hu/wp-content/phd/phd_live/vedes/export/simekagnes.d.pdf
- Simek, Á. (2010):* A túlélés alapja a városi lét? - A falusi betegek hátrányai az egészségügyi ellátás területén. *Családorvosi Fórum*, 10. évf. 10. sz. / 2010. 36-38. https://www.antsz.hu/data/cms40586/A_falusi_betegek_hatranyai__CSOF_cikk_rov.pdf
- Steinhaeuser, J., Joos, S., Szecsenyi, J. & Miksch, A. (2011):* A comparison of the workload of rural and urban primary care physicians in Germany: analysis of a questionnaire survey. *BMC Family Practice*. 12:112. <https://doi.org/10.1186/1471-2296-12-112>
- Straume, K. & Shaw, DMP. (2010):* Effective physician retention strategies in Norway's northernmost county. *Bulletin of the World Health Organization*. 88(5):390-4. <https://doi.org/10.2471/BLT.09.072686>
- Straume, K., Sondenå, M.S. & Prydz, P. (2010):* Postgraduate training at the ends of the earth: a way to retain physicians? *Rural and Remote Health*. 10(2):1356. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/20572748/>
- Szilágyi, D. & Uzzoli, A. (2013):* Az egészségügyenélőtlenségek területi alakulása az 1990 utáni válságok idején Magyarországon. *Területi Statisztika* 16(53): (2) 130-147. <https://core.ac.uk/download/pdf/50569151.pdf>
- Szócska, G., Kozlovsky, M., Ürmösy, Á., Gilly, G., Karóczkai, K., Bubori, Z. & Joó, T. (2020):* A virtuális orvosi rendelő és a távvizit – mint az orvosi távellátások kezdeti finanszírozhatóságának eszköze és alapegysége. *IME – Interdiszciplináris Magyar Egészségügy XIX. évfolyam 1. szám 2020. február, 23-29. https://www.imeonline.hu/article.php?article=2020._XIX./1/a_virtualis_orvosi_rendelo_es_a_tavvizit_mint_az_orvosi_tavellatasok_kezdeti_finanszirozhatosaganak_eszkoze_es_alapegyseg_e*
- Uzzoli, A. - Pál, V. (2019):* A térbeli szempontok megjelenése az egészségügyenélőtlenségek csökkentésére irányuló szakpolitikai törekvésekben Magyarországon. In: Karlovitz J. T. (szerk.): *Tanulmányok a kompetenciákra építő, fenntartható kulturális és technológiai fejlődés köréből.* International Research Institute (IRI), Komárno, 28-40.
- Uzzoli, A. (2020):* Egészségügy. In: Czirfusz, M. (szerk.): *Területi kihívások és területi politikák Magyarországon, 2010-2020.* Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete, Budapest pp. 33-40 <http://real.mtak.hu/117230/1/teruleti-book-online.pdf>
- Verma, P., Ford, J.A., Stuart, A., Howe, A., Everington, S. - Steel, N. (2016):* A systematic review of strategies to recruit and retain primary care doctors. *BMC Health Services Research*. 16(1). <http://doi.org/10.1186/s12913-016-1370-1>
- Vokó, Z. (2018):* Az egészségi állapot változása a vélt egészség és a funkcionalitás alapján 2009 és 2014 között Magyarországon. In: TOKAJI, K. (szerk.): *Európai lakossági egészségfelmérés, 2014 – Műhelytanulmányok 2.* Központi Statisztikai Hivatal, Budapest pp. 45-61. http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/elef/elef_2014_muhelytan.pdf
- Wakeman, J., Humphreys, J.S., Wells, R., Kuipers, P., Entwistle, P. - Jones, J. (2008):* Primary health care delivery models in rural and remote Australia: a systematic review. *BMC Health Services Research*, 8:276. <http://doi.org/10.1186/1472-6963-8-276>
- Worley, P. (2020):* Why we need better rural and remote health, now more than ever. *Rural and Remote Health* 2020; 20: 5976. <https://doi.org/10.22605/RRH5976>

Egyéb források

2015. évi CXXIII. törvény az egészségügyi alapellátásról <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1500123.tv>

- 4/2000. (II. 25.) EüM rendelet a háziiorvosi, házi gyermekorvosi és fogorvosi tevékenységről
<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0000004.eum>
- EMMI Egészségügyért Felelős Államtitkárság (2015): Az egészségügyi alapellátás megerősítésének koncepciója. http://www.szantostarsa.hu/uj/templates/dokumentumok/023_13-35-13.pdf
- EMMI Egészségügyért Felelős Államtitkárság (2021): „Egészséges Magyarország 2021–2027” Egészségügyi Ágazati Stratégia
<https://mok.hu/public/media/source/Transzparencia/Allasfoglalasok/Eg%C3%A9szs%C3%A9ges%20Magyarorsz%C3%A1g%202021%E2%88%922027%20Eg%C3%A9szs%C3%A9g%C3%BCgyi%20%C3%81gazati%20Strat%C3%A9gia.pdf>
- Háziiorvosok Online Szervezete (2019): Magyar Háziiorvosok deklarációja az alapellátás jövőjéért 2019 novemberében
https://haosz.hu/sites/default/files/a_magyar_haziorvosok_deklaracioja_az_alapellatas_jovojeer_t_2019._novembereben.pdf
- Háziiorvosok Online Szervezete (2020): Javaslatcsomag a háziiorvosi/házi gyermekorvosi rendszer átfogó megújításához - Minőségi változásra van szüksége az alapellátásnak
<https://haosz.hu/sites/default/files/haosz-javaslatcsomag-2020majus27-vegleges2.pdf>
- NEFMI Egészségügyért Felelős Államtitkárság (2011): Újraélesztett Egészségügy – Gyógyuló Magyarország – Semmelweis Terv az egészségügy megmentésére. <https://2010-2014.kormany.hu/download/5/e7/30000/Semmelweis%2520Terv%2520az%2520eg%25C3%25A9szs%25C3%25A9g%25C3%25BCgy%2520megment%25C3%25A9s%25C3%25A9re%2520-%2520Szakmai%2520konceptci%25C3%25B3.pdf>
- OECD - WHO European Observatory on Health Systems and Policies (2019): Magyarország: Egészségügyi országprofil 2019, State of Health in the EU, OECD Publishing, Paris/WHO European Observatory on Health Systems and Policies, Brussels, https://ec.europa.eu/health/sites/health/files/state/docs/2019_chp_hu_hungary.pdf
- OECD (2016): Health workforce policies in OECD countries: right jobs, right skills, right places. OECD Health Policy Studies. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development <https://www.oecd.org/publications/health-workforce-policies-in-oecd-countries-9789264239517-en.htm>
- OECD (2017): Health at a glance 2017: OECD indicators. Paris: Organisation for Economic Cooperation and Development; 2017 <https://www.health.gov.il/publicationsfiles/healthataglance2017.pdf>
- Pénzügyminisztérium (2019): Program a Versenyképesebb Magyarorszáért. <https://2015-2019.kormany.hu/download/1/c2/91000/Program%20a%20Versenyk%C3%A9pesebb%20Magyarorsz%C3%A1g%C3%A9rt.pdf>
- WHO - UNICEF (2018): A vision for primary health care in the 21st century: towards universal health coverage and the Sustainable Development Goals. World Health Organization. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/328065>
- WHO (2008): World health report 2008. Primary health care: now more than ever. Geneva: World Health Organization https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/43949/9789241563734_eng.pdf?sequence=1-isAllowed=y
- WHO (2016a): Monitoring health for the SDGs. In: World health statistics 2016, Chapter 5. Geneva: World Health Organization
- WHO (2016b): Global strategy on human resources for health: Workforce 2030 - World Health Organization, Geneva https://www.who.int/hrh/resources/global_strategy_workforce2030_14_print.pdf?ua=1
- WHO (2017): Resolution towards a sustainable health workforce in the WHO European Region: Framework for Action, WHO Regional Office for Europe, 67th session, Budapest, Hungary, 11–

https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0006/349143/67rs05e_HRH_170891.pdf

WHO (2018): Imbalances in rural primary care: a scoping literature review with an emphasis on the WHO European Region. World Health Organization
<https://apps.who.int/iris/handle/10665/346351>

WHO (2020): Retention of the health workforce in rural and remote areas: a systematic review. Human Resources for Health Observer Series No. 25
<https://www.who.int/publications/i/item/9789240013865>

10. kép: Falukutatók a felhagyott bányatelepen (Egercsehi,2016)